

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԾԳ. տարի, թիվ 2

Կարոյ / Մայիս / Յունիս 2014

Գրականություն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱԿԵԱՆ ԶՇԵՌԱՑԱԻ ԻՐԱԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՆԵՇԷՆ

Պիտի չհեռանայ, քանի դեռ կան ընթերցողներ եւ կան իր ձեռնասուրճերը:

1927-ին ծնած Մուսա Լերան տասնամեայ զաւակը իր ժողովուրդին հետ հաւաքական պանդխտութեան ենթարկուեցաւ, երբ միջազգային դաւերու որպէս հետեւանք, հայաշխարհի այդ բեկորը եւս ընծայ տրուեցաւ թուրքերուն: Ինչպէս միւս մուսալեռցիներ, Եղուարդ Պոյաճեանը, իրենց խօսքով ու գրիչով հանդիսացան իրենց արմատախիլ հայրենակիցներու վերականգնումին շարժիչ ուժը, որ ճառագայթեց հետզհետէ աճող եւ տարածուող սփիւռքի վրայ, արձագանգեց նաեւ Հաստանի մէջ:

Ինքնուրոյն անհատականութիւն մըն էր Պօղոս Մնապեան: Առանց ինքնուրոյնութեան ինչպէս պիտի կարենար գրականութեան սպասարկել, ստեղծել, քննադատել եւ անկարելի պայմաններու մէջ գրական հանդէս հրատարակել: Իր կեանքը հայ գրականութեան մէջ կը սկսի, երբ պատանի ուսանողի ճանապարհը կը հանդիպի հայ գրականութեան մեծ քուրմերէն Յակոբ Օշականի, որ կը հանդիսանայ իր մտահորիզոնը բացող Ուսուցիչը, այս բառին ազնիւ եւ հզօր իմաստով: Շրջանակը՝ Երուսաղէմի Ժառանգաւորացը, հորիզոնը՝ Յակոբ Օշականը, հայ գրականութեան հմուտ ծանօթութեան եւ արժեւորման արտակարգ դատաւորը:

Պօղոս Մնապեան շարունակեց հայ գրականութեան եւ արժէքներու ծառայութեան իր ստացած ասանդին ծառայել աւելի քան վեց տասնամեակներ, այսինքն՝ կեանք մը ամբողջ: Հայերէնի ուսուցիչ էր, որպէսզի հայ գրականութիւն ընկալելու ատակ սերունդ ստեղծուի, այս՝ հայկական վարժարաններէն մինչեւ Հայագիտական հիմնարկ: Դասաւանդութիւն չէր ինչ որ կ'ընէր, ըրած է, այլ հայու ինքնութեան կերտման առաքելութիւն, գիտնալով, որ մեր հագար հինգ հարիւրամեայ մագաղաթներուն եւ գիրքերուն մէջ է, որ մենք մենք ենք, կայ մեր տարբերութիւնը, մեր բերած եւ բերելիք նպաստը համամարդկային մշակոյթին. Նարեկացի, Սայաթ Նովա, Վարուժան, Չարենց... Բա.Ֆ.Ֆի, Չօհրապ, եւ նորերը, որոնք պիտի շարունակեն եւ անոնցմով պիտի շարունակուինք:

Պօղոս Մնապեանի ժառանգութիւնը, պէտք է մաղթել, որ յառաջիկայ տարիներուն կ'արժանանայ լիակատար հրատարակութեան եւ արժեւորում-ուսումնասիրութեան, զայն մատչելի դարձնելու համար հետզհետէ ազգային լեզուէն եւ մշա-

կոյթեն հեռացող հայկական զանգուածներուն, Հայաստան եւ բազմերես սփիւռքներ, ուր հարազատութեան եւ վերականգնումի կարիք կայ:

Հարազատութեան խոր գիտակցութիւնը ունէր Պօղոս Սնապեան, ընդդէմ մակերեսային պատշաճեցումներու: Յատկանշական էր իր վերաբերումը հայերէնի եւ հայ գրականութեան առնչութեան նկատմամբ: Այսպէս, խօսելով օտարագիր հայ գրողներու մասին, ան ըսած էր, որ անոնցմէ «ոեւէ մէկը կարելի չէ տեղադրել հայ գրականութեան մէջ, այն տեսութեան իրաւասութեամբ, որ գրական պատկանելիութեան պարագային լեզուն որոշիչ դեր ունի, գրող մը կը պատկանի այն ժողովուրդի գրականութեան, որուն լեզուն կը գործածէ: ... Արթուր Ադամովը եւ Ժան-Ժաք Վարուժանը ֆրանսական գրականութեան կը պատկանին, Սարոյեանը՝ ամերիկեան գրականութեան»: Այսինքն, սահմանագիծ մը կայ մեզի պատկանածին եւ մեզի չպատկանածին միջեւ, եւ այս կ'ըսուի ընթացիկ քարոզչական սնափառութիւններու դէմ երթալով, քանի որ իրեն համար ազգայինը լեզուով կը պայմանաւորուէր:

Այս սահմանագծումը էական նշանակութիւն ունի այսօրուան եւ վաղուան մեր ազգային գրականութիւնը հունաւորելու համար եւ զայն վերականգնումի պատուանդան դարձնելու:

Կարելի չէ խօսիլ Պօղոս Սնապեանի մասին առանց անդրադառնալու անոր գրական քննադատութեան վաստակին, որ նոյնիսկ առկայ է իր բուն արտայայտութիւններուն մէջ, անոնք ըլլալով արդիւնք պրպտումներու եւ հիմնաւորումներու: Այդպէս է պարագան Եղիվարդի բանաստեղծութեան (ուր կը գտնէ բանագողութեան օրինակներ) կամ Կոստան Չարեանի «Նաւը լերան վրայ» հռչակաւոր վէպի Խորհրդային Հայաստանի մէջ վերահրատարակման պարագան, (այդ վէպը մկրտելով՝ «Աւազախրած նաւը»)....: Գրական քննադատութիւնը շատ դժուար սեռ է, օրաթերթային գրադատութիւն-գրախօսական չէ: Կը պահանջէ լայնածիր ծանօթութիւն եւ խորացման ունակութիւն, չափանիշներու հաւատարմութիւն: Նաեւ կեցուածք՝ հաճոյակատարութեան եւ կողմնապաշտութեան դէմ: Իր գրական քննադատութիւնը կ'անցնի բժախնդրութեան ճանապարհով:

Պօղոս Սնապեան հայ ժողովուրդին կը կտակէ հսկայ ժառանգութիւն մը եւ անով՝ ոգեկան մեծ հարստութիւն:

«Բագին»ի խմբագրութիւնը վարած է քառասուն տարի, լիութեամբ բաբախող կեանքի կէսէն աւելին: Այդ աշխատանքը կատարած է յաճախ շատ դժուար եւ հերոսական պայմաններու մէջ, պատերազմ եւ վտանգ: Պարզ է, «Բագին»ը սոսկ թերթ կամ հանդէս չէր իրեն համար, այլ ծառայութիւն եւ ազգային պատգամի բեմ, ո՛չ միայն Պէյրութի եւ Սփիւռքի համար, այլ նաեւ՝ Հայաստանի, իր յանդգնութեամբ արտակարգ նպաստ բերելով հայերէնի մտաւորականութեան, ազգի սփիւռք հատուածի ոգեկան ներկայութեամբ միացնելով:

Պօղոս Սնապեանի ժառանգութեան հետ հաղորդուելու եւ յարգելու համար մտաւորականին յիշատակը, երէցներ եւ նորեր, իրենց ինքնութիւնը կը նուաճեն իր

էջերուն ընթերցումով՝ հրապարակագրություն, քննադատություն, վեպեր, դիմանկարներ, մենագրություններ: Այս ընթերցումը կ'ըլլայ կտակի տիրութեան իսկական փաստ, խնայելով հրավառութիւններու նմանող խօսքերը:

Եւ Պօղոս Սնապեան այդ ձեով կը շարունակէ մնալ մեր մէջ:

Անկախ իր հրատարակած գիրքերէն, Պօղոս Սնապեան ունի նաեւ հրապարակագրական բազմաթիւ էջեր, ուր զանգուածին կը բերէ իր տեսակետները ազգային, գրական, քաղաքական, մշակութային հարցերու մասին: Իր գրական եւ հրապարակագրական վաստակը լայն ընդգրկում ունի: Ան մասնաւորաբար մօտէն հետեւած է Խորհրդային Հայաստանի կեանքին ու գրականութեան եւ ազգային ոգիով յանդուգն քննադատութեամբ հանդէս եկած է: Իր խօսքը եւ քննադատութիւնը հիմնաւորուած են, անոնց մէջ կը գտնենք իրաւութեան կիրքը, որ պարագայական չէ, չի միտիր տուրք տալ: Այդ էջերը հին եւ նոր անցեալ չեն, հոն կ'արձագանգէ նաեւ մեր ներկան, քանի որ դեռ չենք հասած մեր հակասութիւնները յաղթահարելու հանգրուան:

Պօղոս Սնապեան անհուն կիրք ունեցած է հայ գիրին եւ գրականութեան հանդէպ, այդ իսկ պատճառով տասնամեակներու ընթացքին ան դարձած էր ներհայկական շտեմարան գիտելեաց: Իր խօսքը կը հարստանար մեր հին եւ նոր ժառանգութեան տուեալներով, իր հմտութեան աշակերտող գիտակից ընթերցողին համար՝ իսկական դպրոց:

Կ'ըսեն, թէ մարդիկ հաւասար են: Երբեմն կ'ըսուի նաեւ, որ ոմանք քիչ մը ատելի հաւասար են: Այս «ոմանք»ի փաղանգը, բոլոր ժողովուրդներու պարագային, եղած է տեղատուութեան եւ գորշութեան դէմ պայքարի յառաջամարտիկ, դրոշմած է իր ժամանակը եւ գալիքը:

Պօղոս Սնապեան այդ քիչ մը ատելի հաւասարներէն է, խուսափելով անպագորգոռ բառերու գործածութենէ: Եւ իր «քիչ մը ատելի»ի պակասը դեռ երկար ժամանակ պիտի զգացուի, քանի շեշտուի ազգային արժէքներու եւ գրականութեան հանդէպ անհարազատութեան ծաղկումը:

Իսկ հիմա, երբ այլեւս պիտի չխօսի, իր անդրշիրիմեան պատգամը պիտի գիտնա՞նք լսել, ժառանգել եւ հնչեցնել, երբ հանդիսատեսներն ենք բազմագոյն լքումներու եւ տեղատուութիւններու:

Այդ պատգամը.

«Լեզուն ժողովուրդի մը հոգեբանութեան լուսեղէն անդրադարձն է.

«Ներքին իրադարձութիւններուն բազմերանգ հանդէսը.

«Ուժականութեան ցուցանիշը: Ոգիին՝ յայրնութիւնը: Թռիչքին քափը»:

Գրողը կը մեռնի, երբ ապրողներու հոգիի ականջները խցուած կ'ըլլան եւ չեն լսեր պատգամը..

Փուն փառքեր եւ աղմուկ պղպջակի կեանք ունին:

Պօղոս Սնապեան կը շարունակէ ապրիլ Բանի գորութեամբ:

«ԲԱԳԻՆ»

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ ՄԱՐԴՆ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԸ

Իւրաքանչիւրս մեր երկարատեւ հնչող, բայց իրականում կարճ թուացող կեանքի ընթացքին աշխատում ենք լաւ բարեկամներ ձեռք բերել, պահպանել ու վայելել այդ կապը, հնարաւորին չափ իրար օգտակար դառնալ եւ միշտ ներքուստ մեզ հարստացած ենք զգում հաստատուն բարեկամութեամբ շրջապատուած: Իրապէս դժուար է լաւ ու անկեղծ, անշահախնդիր բարեկամ գտնելը, առաւել դժուար՝ այն կորցնելը:

Այսօր ինձ պէս շատերի համար այդ ծանր կորուստի պահն է, քանի որ այսօր կեանքից հեռացաւ մեր հաւատարիմ բարեկամներից Պօղոս Մնապեանը:

Այս պահին մտածում եմ ինչպէս ներկայացնել մի անձի, որի հետ երկար տարիների անշահախնդիր բարեկամութիւն եմ հաստատել, որը միաժամանակ միայն բարեկամ չէ, այլ հասարակական դէմք՝ գրող, քննադատ, խմբագիր, ազգային գործիչ, կուսակցական, հրաշալի ամուսին, ջերմեռանդ հայր ու մեծ հայր: Ուրեմն շատերը պիտի գրեն իր մասին եւ բազմազան կողմերով պիտի ներկայանայ Մնապեան անհատը, գրողն ու քննադատը, հայրենասէրն ու քաղաքացին, որով եւ աւելի է շեշտուելու իր կորուստի խորութիւնը:

Իսկ եթէ այս բոլորին աւելացնենք նաեւ ծնունդով մուսալեռցու եւ այժմեան այնճարցու իր հանգամանքը, կորուստը

աւելի պատմական է դառնում, իւրաքանչիւր այսպիսի անձի կորստով նաեւ պատմութեան մի պատառ ենք կորցնում:

Իր կեցուածքով ու բնատրութեամբ պարզ ու համեստ, բայց գրչով դիպուկ ու անաչառ, Մնապեան ազգանունը շատ արագ իր տեղն ու դիրքը գտաւ հայ գրական դժուարին աշխարհում: Արդեօք հանճարեղ Օշականին աշակերտե՞լը իր մէջ արմատացրեց գրական հարցերին շիտակ ու սուր մօտենալու կարողութիւնը, թէ՞ պիթիասցու ծնունդ լինելը:

Ծնուած ու մեծացած լինելով պայքարի ելած մուսալեռցու ընտանիքում, ամենադժուար տարիներին՝ 1927-ին, երբ հերոս մուսալեռցիները հայրենի հողի մուլեռանդ կարօտով, մոռացած ոչ շատ առաջ կրած մահն ու զրկանքները, վերադարձան իրենց յօշոտուած, դատարկուած հայրենի հողը՝ Մուսա լեռ: Անասելի չքաւորութեան ու դժնդակ պայմաններում հազիւ ոտքի կանգնած, երկրորդ անգամ հայրենի հողից ստիպողաբար հեռացան ու լիբանանեան բարձունքում՝ Այնճարում, նորանոր դժուարութիւններով նոր բոյն ու հարազատ երկիր ստեղծելով, շարունակեցին իրենց պապենական մուսալեռցու ջիղով ապրել: Այս խմորումներով մեծացած, մանուկ հասակից կեանքի դժուարութեան մէջ թրծուած, բայց իր ծննդավայր

Պիթիասի գեղեցկությունը, ամրությունը իր արեան մէջ ներծծած պատանի Պողոսը, այդ ամէնը պիտի փոխադրէր գրականութիւն, իրեն պիտի դարձնէր յամառ ու անընկճելի, օժտէր մեծ աշխատասիրութեամբ ու նոյնքան մեծ բարութեամբ: «Նորէն քիչ մը մեռանք, նորէն ճամբայ ելանք, կայք հաստատեցինք ուրիշ տեղ, ապրեցանք հազար տագնապ, նոր վերքերով մոռցանք հին վերքերը. . .»: Այսպէս պիտի գրէր նա ատելի ու իր պատմութեանը մէկում:

Կեանքի այդ աննկարագրելի դժուարին պայմաններում պատանի Պողոսը Այնճարի Յառաջ վարժարանը աւարտելուց յետոյ դրկում է Երուսաղէմի «Ժառանգաւորաց»ի դասընթացներին՝ աշակերտելով մեծագոյն գրող եւ ուսուցիչ՝ Յակոբ Օշականին: Այստեղ է, որ նա ընտրում է իր կեանքի ուղին՝ գրականութիւնը, յատկապէս, երբ դժուարահաճ Օշականը գնահատում է իր շարադրելու, վերլուծելու, գրելու կարողութիւնը: Օշականի հետ շփումը դառնում է ճակատագրական եւ միեւնոյն ժամանակ օրհնութիւն իր անցնելիք հետագայ գրական երկարատեւ ճանապարհին: Նա դառնում է այն երջանիկներից, որոնք գրի էին առնում հիւանդ Օշականի գործերի թելադրութիւնը, ականատեսը լինելով նրա յախտուն ստեղծագործական արարումի պոռթկումին: Պատահական չէ, որ մեծ գրողի մահից յետոյ, նրա ընտանիքը Սնապեանին է իրաւունք տալիս արձանագրելու վանքի սենեակում գտնուող նրա ձեռագրերի ցանկը:

Այդ ձեռագրերի հետ շփումն էր արդեօք, թէ Օշականի հզօր ուժը, որ Սնապեանին դարձրեց Օշականը կենդանացրող ու նոր սերունդին յանձնող, նրա՝ իր

գրքերը հրատարակուած տեսնելու իղձը իրականացնող անձը, գրագէտը:

1950-ին հաստատում է Պէյրութում, մոլեռանդօրէն գրականութեան նուիրում:

Հարկ կա՞յ յիշեցնելու, թէ ինչ դժուարութիւնից էր անցնելու հայ գրականութեան այս նուիրեալը: Սակայն, մուսալեռցու յամառութիւնը նրան առաջնորդում է դառնալ մի շարք արժէքաւոր, սփիւռքահայ կեանքը ձեւաւորած մանուկի պատասխանատու աշխատակիցներից՝ գործակից խմբագրից մինչեւ գլխաւոր խմբագիր՝ «Նայիրի», «Ազդակ», Փարիզի «Հայաստան» շաբաթաթերթ, «Բագին» գրական բարձրորակ ամսագիր, աշխատակցել է «Սինոն», «Ալօս», «Ազդարար», «Գրօշակ»ին:

«Գէորգ Մելիտինեցի» գրական հիմնադրամի կողմից իր խմբագրութեամբ, իր առաջաբանով կեանքի են կոչուել Յ. Օշականի բազմաթիւ հատորները, Արամ Հայկազի գործերը, Կոստան Չարեանի, Ռուբէն Դարբինեանի, Եդ. Պոյաճեանի, Ն. Պէշիկթաշլեանի, Մ. Մեծարենցի եւ այլոց գործերը: Եւ այս ամէնի հետ՝ իր 80-ից ատել ստեղծագործութիւնները, տասնեակ քննադատական, հարցազրոյց ակնարկները, վերլուծութիւններն ու յօդուածները:

Անկարելի է այսպէս մէկ հայեացքով ամփոփել մի ստեղծագործողի կեանք, որը հայ գրով ու գրականութեամբ է միայն շնչել, որը դարձել է սփիւռքահայ ամենատարածուած եւ ազդեցիկ գրական ամսագրի խմբագիրը մօտ 39 տարի:

Իմ ծանօթութիւնը Սնապեանի հետ սկսուել է դեռ 1964թ., երբ կարդացի «Աւագախրած նաւը» քննադատական

իր յօդուածը Կ. Չարեանի «Նաւը լերան վրայ» վեպի հայաստանեան ձեռագիրներու հրատարակութեան առիթով: Յօդուածի համարձակ, ճշմարտութիւնը որոնող եւ Չարեանի պէս ստեղծագործողին դատապարտող ոճը, անմիջապէս գրաւեց ինձ: Մինչ այդ Հայաստանում չէին կարդացել վեպի իրական հրատարակութիւնը: Իր այդ յօդուածը թէւ անխնայ հարուած էր արդէն իր արածի համար տառապող մեծ գրողին, բայց եւ միաժամանակ խորհրդային կարգերում կատարուող ճնշումների համարձակ բացայայտում էր: Այդ յօդուածով Սնապեան անունը դարձաւ փնտռուած ազգային գրականութիւնը պաշտողների համար: Տարիներ անց, Սան Ֆրանսիսքոյում ինձ բախտ վիճակուեց հանդիպել ու ճանաչել իրեն: Առաջին հանդիպումից մենք անմիջապէս կապուեցինք, քանի որ մի ընդհանուր մեծութիւն էր մեզ կապող օղակը, դա Յակոբ Օշականն էր, որի հանդէպ տաժած իմ սերը եւ իր՝ որպէս նրա աշակերտի, նուիրումը, մեզ դարձրեցին մտերիմ բարեկամներ: Այնուհետեւ Պէյրութեան իմ հիւրախաղերի այցելութիւնների ընթացքում ես աւելի խորքով ճանաչեցի իրեն, իր միջավայրում, «Ազդակ»ի խմբագրատան, «Բագին»-ի իր համեստ գրասենեակում: Գրասենեակ, որը ստեղծագործական հաւաքատեղի, աւելի ճիշդ հաստատութիւն էր դարձել աշխարհի տարբեր ծայրերից այցելող մտաւորականութեան համար: Իր գրամեքենայի առջեւ կենտրոնացած նստած, հանդարտ, բայց դէմքի վրայ դրոշմուած մտքերի պէկոծումով, երբեք չյոգնող, երբեք չտրտնուցացող գրողը, քննադատն ու խմբագիրը իր ժամանակը անմնացող նուիրում էր իր բաց դռնից ներս մտնել ցանկացողներին,

իրեն, իրեն հարցում յղողներին: Իսկ իր հետ անկարելի էր արագ խօսել ու հեռանալ: Իր աշխատասիրութեամբ դարձել էր արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրականութեան հանրագիտարան, իր լայնատարած շրջապատով տեղեակ էր հայրենիքում կատարուող դեռ այդ տարիներին թաքցուող իրական դէպքերին եւ միաժամանակ զուսպ իր եզրակացութիւններում, երբեք ցուցադրութիւն կամ ինքնագովութիւն:

Ես բախտը ունեցայ ներկայ լինելու իր վերջին ձեռնարկներից մէկին, Համազգայինի Հայագիտական բարձրագոյն հիմնարկի դասընթացին, ուր բացայայտեցի իր մարդկային մէկ այլ յատկութիւնը: Սէրն ու ուշադրութիւնը, գուրգուրանքը աճող սերնդի հանդէպ: Չարմանալի հոգատարութիւն ու զգայնութիւն էր ցուցաբերում նրանցից իւրաքանչիւրի հանդէպ, ուր ես սովորեցի նաեւ մէկ այլ կարեւոր դաս իրենից:

Ինձ համար կազմակերպել էր հանդիպում Հայագիտականի իր ուսանողների հետ եւ ուսանողները պատրաստել էին շատ հետաքրքիր հարուստ ծրագիր իմ բանաստեղծութիւնների, գրութիւնների ու ներկայացումների հաւաքածուներից: Ես սովոր չէի նստել ու լսել իմ մասին, ահաւոր անյարմար էի զգում եւ իր, եւ այդ երիտասարդ գրականութեան նուիրեալների առջեւ, փորձում էի կարճ կապելով վերջացնել հանդիպումը: Բայց մուսալեռցու յամառութեամբ ինձ ստիպեց նստել ու լսել մինչեւ վերջ: Յետոյ, երբ իրեն բողոքեցի, որ անյարմար վիճակի մատնեց ինձ, իր հանդարտ, կամաց ձայնով խորհուրդ տուեց սովորեմ, որ տալու ժամանակ գոյութիւն ունի եւ վերցնելու: Եւ այդ երկուսի հաւասարակշռութիւնն է, որ ստեղծագործողին

ուժ է տալիս, ուրեմն պիտի սովորել նաեւ տուածի վերադարձը ստանալուն: Թէեւ ինքն էլ իր խորհրդին երբեք չհետեւեց, գուցէ պատճառը մեր հայ իրականութեան ետ վերադարձնելու գոյութեան պակասն է, չգիտեմ. . .

Գնում ենք Այնճար, «Մուսա լերան 40 օրերը» ներկայացնելու, ուր իր պապեւնական տունն է, գնում է մեծ խանդավառութեամբ ու անհամբերութեամբ եւ ներկայացումից առաջ մօտենում է ու քաշուելով ինձ խորհուրդ տալիս, որ ներկայացումից հանեն Բագրատեանի եւ Ժուլիէթի, Իսկուհու տեսարանները: Ես զարմանում եմ իր կողմից այդ առաջարկին, բայց ինքը չի ուշացնում իր բացատրութիւնը, որ ժողովուրդը այս ներկայացումը ընդունելու է, որպէս անմիջական, բացարձակ իրական իր ապրած պատմութիւն, ուր այդ յարաբերութիւնները չեն եղել, եւ թող ժողովուրդը ապրի իր իրական պատմութիւնը: Ես անշուշտ նեղուած եւ շուարած եմ, վերջին վայրկեանին այդ հարցի դէմ կանգնելով, քանի որ բեմի վրայ արագ պիտի այդ փոփոխութիւնը անեմ, բայց երբ վարագոյրը բացում եւ տեսնում եմ հանդիսասրահում ներկայ ժողովրդի հաւատով ու նուիրումով ինձ ուղղուած հայեացքները, հասկանում եմ իմ մեծ բարեկամիս իմաստուն խորհուրդը:

Այսպիսին էր Սնապեան մարդը, ոչ միայն իր ժողովրդին, իր շրջապատին ուսումնասիրած, հասկացած, բայց նաեւ նրան պաշտպանող, աւելորդ ցաւ ու ճնշում չպարտադրող, իր իւրաքանչիւր քայլում հաւասարակշռուած ու զգոյշ եւ միշտ խորհրդատու, բայց ոչ ստիպող:

Ընտանեկան դռները միշտ բաց այցելուների համար, քէֆ ու հանդիպումներ սիրող, երեխայի հետ երեխայ, մեծի հետ

յարգալից ու զգոյշ: Իր սիրելի տիկնոջ Աղաւնիի հետ ստեղծել էին մի այնպիսի անկիւն, որը ոչ միայն լեցուած էր թոռների անվերջանալի խաղերով, երգ ու պարով, այլ անհատնում գրքերի ու ձեռագրերի աշխարհով:

Պօղոս Սնապեանը նաեւ Լիբանանի նուիրեալ քաղաքացին էր: Ամէն ինչ իր էութեան մէջ զնահատող մարդը չէր կարող չզնահատել լիբանանեան կառավարութեան եւ ժողովրդի ցուցաբերած վերաբերմունքն ու սրտաբաց հիւրընկալութիւնը կոտորածից փրկուած հայութեան հանդէպ: Եւ այդ նուիրուածութիւնն ու հաւատարմութիւնն էր, որ Պէյրութի երկարատեւ պատերազմն իսկ նրան չկտրեց այդ երկրից, ուր մնաց եւ աշխատեց մինչեւ վերջ: Եւ ոչ միայն մնաց, այլ դարձաւ Պէյրութի մթնոլորտը լեցնող այն անհրաժեշտ օգոնը, որը հարստացնում էր ամենաձանր պայմաններում, իսկ տոկացող հայ համայնքի իւրայատուկ գոյատեւման թթուածինը: Համայնք, որը մեր ժողովրդի մեծագոյն զաւակների մի բազում փաղանգ աճեցրեց, հիւրընկալեց ու դաստիարակեց եւ դեռ շարունակում է մնալ սփութաբախտութեան ողնայարը, արեւմտահայ լեզուի ու գրականութեան մատակարարն ու հնոցը, կուսակցութեան դարբնոցը, որի հաւատարիմ ու նուիրեալ անդամներից էր նաեւ հայ պահանջատիրութեան պաշտպան Սնապեան դաշնակցականը:

Վստահաբար Քեսապի այս վերջին դէպքերը վերջնականօրէն մաշեցին, իր ազգի մտածումներով մաշուած իր սիրտը, քանզի անկարելի է տեսնել իր կեանքի համար փախչող ժողովրդիդ վիճակը եւ այդ տարիքին չվերյիշել քո հարազատների անցած ճանապարհը եւ

չտանջուել դրա համար:

Հիմա, երբ գիտեմ, որ այլևս չեմ տեսնելու իմ անխոնջ բարեկամիս ու խորհրդատուիս, գիտեմ, որ անասելի դժուար է լինելու այցելել Պէյրուք եւ չտեսնել, չլսել իրեն: Հիմա ուզում եմ ոչ թէ իմ հրաժեշտի խօսքը ասել, քանի որ իր պէս բարեկամները երբեք չեն հեռանում մեր էութիւնից, միշտ մնում են մեր էութեան մէջ իրենց յատկացուած անկիւնում, ուզում եմ պարզապէս իմ սրտի խօսքն ասել, որը թերացել եմ, կամ անելի ճիշդ յետաձգել եմ անձամբ իրեն ասելու:

Սիրելի՛ բարեկամս, ես միշտ բարեկամութեանը նայել եմ յաւիտենական հայեացքով եւ կարծել եմ միշտ շարունակուելու էր մեր կէս թողած խօսակցութիւնն ու նիւթը: Բայց այսօր դառը իրականութեան առջեւ կեցած ուզում եմ յայտնել, որ ինձ համար միշտ բարձրագոյն հաճոյք են եղել մեր գրոյցները, որքան էլ համաձայնութեամբ կամ անհամաձայնութեամբ են դրանք լեցուած եղել: Միշտ էլ բաժանուել եմ հարստացած ու լիցքատրուած, որովհետեւ դու դիմացինին գնահատելու կարողութիւն ունէիր:

Բաժանուել եմ սովորած, որ կարելի է սակաւ վայրկեաններն անգամ տրամադրել ուրախացող թոռներին ու հարազատներին:

Որ կարելի է սիրել մի օտար երկիր, գնահատելով նրա ցուցաբերած հոգատարութիւնը, բայց ամբողջ էութեամբ եւ ջիղերով կապուած մնալ, ապրել հայրենիքով:

Իմ թանկագին Սնապեան, շնորհակալ եմ, որ մեր հանճարեղ Յ. Օշականին նոր կեանք պարգեւեցիր քո հրատարակութիւնների շնորհիւ: Յանձինս այդ հրատարակութիւնների, ես էլ մտայ Յ.

Օշականի աշխարհի բարդ յորձանուտի մէջ ու ճգնելով էլ անելի ճանաչեցի ու կապուեցի իմ ժողովրդիս անցեալին, նրա կրած ներքին տառապանքին ու հարստացայ դրանով:

Շնորհակալ եմ, որ քո ղեկավարած «Բագին»-ի էջերում տեղ տուեցիր արուեստում եւ գրականութեան մէջ նոր ոտք դնող հարիւրաւորներին, տեսար, հասկացար, գնահատեցիր նրանց ընդունակութիւնները ու ճանապարհ բացեցիր նրանց համար:

Շնորհակալ եմ, որ միշտ քաջալերել, ձեռք ես մեկնել մեր շնորհալիներին, որոնք այսօր ամէնուրեք հայ լեզուին, գրականութեան, դպրոցին եւ մամուլին են ծառայում:

Շնորհակալ եմ, որ երբեք չթաքցիր քո կուսակցական դաւանանքը եւ հաստատեցիր, որ կարելի է կուսակցական լինել եւ լինել խմբագիր ու գրող բոլորի համար եւ հարկ եղած դէպքում յայտարարել՝ «Այո՛, ես այդ շունն եմ»:

Շնորհակալութիւն քո ստեղծած հիանալի ընտանիքի, քո դաստիարակած զաւակների ու թոռների համար, որոնց հետ պիտի շարունակուի մեր բարեկամութիւնը առանց երբեք քո բացակայութեան:

Քո սիրելի Այնճարի հայի տքնանքով, ծնողներիդ քրտինքով հարստացած հորը թող հայրենական հոգատարութեամբ պարուրի քո յաւերժական հանգիստը:

Յաւերժ հանգիստ քեզ եւ բազում օրհնութիւն քո թողած անուան, գործին եւ յիշատակին:

14 Յունիս, 2014
Սան Ֆրանսիսքո

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՊԱՐՈՆ... ԱՆՈՒՆՂ ԹՈՂ ԸԼԼԱՅ ՓԱՐՈՍՍ

*Տարածուած լուրին իսկութիւնը ստուգելու լծուած եմ՝ ժպիտը դէմքիս:
Շշուկներ կան այն մասին, որ Պարոնը «Ազդակ»-ի յարկին տակ՝ մեր գրասենեակին կից գտնուող գրասենեակին մէջ «պիտի բնակի» այսուհետեւ...*

ՄԱՐՏ 2007

Բազում յիշատակներ, անշահախընդիր սէր ու գուրգուրանք, անհամար խորհուրդներ, անսպառ շունչ եւ բաբախող ոգի, մնայուն ու յաւերժական գորակցութիւն, քաջալերանք, մղիչ ուժ, ներշնչումի աղբիւր, քեզ իբրեւ ուսուցիչ-դասախօս ունենալու հպարտութիւն, մարդկային յարաբերութիւններուն մէջ միշտ ՄԱՐԴը գերակշիռ պահելու կոչ, անխօս, սակայն ազդու պատգամներ ու կեանքիդ էջերէն ու ապրուած օրերէդ ինձի հասնող դասեր...

Մտապատկերիս մէջ քեզ ունենալով՝ նստած կը փորձեմ այս բոլորը մէկտեղել, ապա անոնցմէ ընտրութիւն կատարել եւ քու մասիդ էջեր մրոտել, ինչպէս դուն կ'ըսէիր, սիրտս տրոփելու մղող, էութեանս զարնուող, ջիղերս արթուն պահող եւ հոն խռովք ու ալեկոծում յառաջացնող դէպքէ մը, խօսքէ մը, յիշատակէ մը մեկնելով...

Քու մասիդ էջեր... Գրեթէ անկարելի, այսքան հարստութիւն քանի մը էջի մէջ...

Գժուար է, անկարելի ըլլալու չափ:

Ինչպէ՞ս ընտրել, երբ այդ բոլորով մարմին կ'առնես ու դիմացս կը կանգիս կրկին, մեղմ, սակայն խօսուն մայուածքդ կ'ուղղես աչքերուս՝ վստահեցրնելով, որ բոլոր նախաձեռնութիւններուս մէջ, ըլլան անոնք յաջողած կամ ոչ, իմ կողքիս ես՝ քաջալերելու կամ ուղղութիւն տալու... Ինչպէ՞ս ընտրել, երբ քու անսահման գուրգուրանքով ու սիրովդ զգացած եմ, որ իսկական հոգեւոր հայր մըն ես, որ պատրաստ է ընդառաջելու ամէն տեսակ խնդրանքի, լսելու ամէն տեսակի տրտունջ եւ մտահոգութիւն, ունկնդրելու թուրքին սպիտակութիւնը չէզոքացուցած որեւէ գրութիւն, ինչ արժէք ալ ունենայ ատիկա... Ինչպէ՞ս ընտրել, երբ այս ամբողջին համախմբումն ես ու պիտի մնաս ուսանողներուդ համար, որոնցմէ իրաքանչիւրը յատուկ կարեւորութիւն ունէր քեզի համար, որոնցմէ իրաքանչիւրին մասին հետաքրքրութիւնդ երբեմն անակնկալի կը բերէր զիս, երբ կը յիշէիր Հայագիտականի հիմնարկը աւարտելէ ետք երբեք քեզի հետ կապ չհաս-

տատած անձերն անգամ ու անոնց մա-
սին լաւ լուրեր կը պահանջէիր...

Եթէ կարենայի իսկապէս ընտրել,
պիտի ընտրէի անգամ մը եւս դիմացդ
կանգնիլ եւ ըսել... «Պարո՛ն, տագնապի
մէջ եմ, ի՞նչ ուղղութիւն կու տաս»: Ու
լուռ պիտի լսէիր զիս տագնապեցնող,
հոգիս խռովող եւ միտքս տանջող հար-
ցերը: Ապա, լսածներուդ լոյսին տակ
դէմքիդ վրայ ուրուագծուած արտայայ-
տութեամբ մը պիտի նայէիր ինձի, պի-
տի բարձրացնէիր աջ ձեռքդ՝ բթամատդ
ու ցուցամատդ իրար միացնելով ու ըսէ-
իր.

- Հիմա նայէ, հեղեղեալը կայ...

* * *

Ամբողջովին ուրանալով, որ քու սի-
րեցեալ գիւղիդ՝ Այնճարի հողը գրկած է
քեզ արդէն, կը շարունակեմ նաւարկել
ծովուն վրայ մեր յիշատակներուն՝
միտքս եւ սիրտս արժէքներով օրհնած:

Առաջին հանդիպում...

Համազգայինի Նշան Փալանճեան
ճեմարանի պատմական, գեղեցիկ ու
խորհրդաւոր շրջափակին մէջ ենք Հա-
մազգայինի Հայագիտական բարձրա-
գոյն հիմնարկի աղջիկներով, մեր ուսա-
նողական խենթութիւններուն եւ չա-
րաճճիութիւններուն «կը հետելին» Լե-
տն Շանթն ու Նիկոլ Աղբալեանը, քիչ
անդին Բարսեղ Կանաչեանն է, որ
երաժշտական իր աշխարհին մէջ տար-
ուած կը թուի: Անոնք մեր ամենօրեայ
«ընկերներ»ն են՝ ականջալուր ու ակա-
նատես մեր ուրախութիւններուն, գան-
գատներուն, տխրութիւններուն, յու-
զումներուն, ուսանողական փոքրիկ դա-

ւերուն, ներքին անհամաձայնութիւննե-
րուն եւ կնքուած հաշտութիւններուն:

Այդ խորհրդաւոր տարածք մուտքդ
տարբեր կշիռ եւ լրջութիւն կը բերէ իրեն
հետ, այդ մթնոլորտը կը տարածուի
նաեւ մեր վրայ, եւ իսկոյն կը փորձենք
աւելի պատշաճ կեցուածքի մէջ ըլլալ...
Դէմքիդ վրայ ո՛չ մէկ խստութիւն, ո՛չ մէկ
խոժոռութիւն, այլ ժպիտ՝ մեր անլուրջ
վիճակէն լուրջ փոխանցուելու մեր ան-
յաջող փորձի՞ն ի տես, թէ՞ ընդհանրա-
պէս քու նկարագիրիդ յատուկ դրսեու-
րումով, այդ օրերուն չէինք գիտեր:

- Պօղոս Սնապեանն է,- կը յուշէ մեզ-
մէ դասարան մը բարձր ուսանողներէն
մէկը:

Անորոշութեան եւ շփոթի տրամադրու-
թիւն մը կը տարածուի պայծառ արեւու
ճառագայթներուն եւ մեր միջեւ, կարծես
չենք գիտեր՝ ուրախանա՞լ, թէ՞ տխրիլ,
մեծ գրագետ մը դասեր առնելը արդեօք
դրական, թէ՞ ժխտական ձեւով պէտք է
ընկալել: Հաւանաբար ծանր ըլլայ մթն-
ոլորտը, դանդաղ անցնին ժամերը, տարի-
ներու վաստակդ, աշխատանքդ, ազգա-
յին ու գրական ուրոյն գործունէութիւնդ
յաւելեալ լրջութիւն տան դասապահերուն
ու կաշկանդէն մեզ...

Մինչ հարցումներու շարքը կը շարու-
նակէ երկարիլ, եւ մենք յաւելեալ թափ
կու տանք մեր երեսակայութեան.

- Շատ հաճելի կ'ըլլան իր դասապա-
հերը, դասաւանդման իր ուրոյն ձեւն ու
ոճը ունի, պարզ, անմիջական անձնա-
ւորութիւն մը,- կը շարունակէ այդ ծա-
նօթ-անծանօթը մեզի ներկայացուցած
ուսանողուհին:

Խօսքը շուտով գործով կը հաստատ-
ուի, քեզի հետ անցուցած մեր երկու
տարեշրջաններուն վայելքն ու հպար-

տուփինը ոսկեայ շոթայի մը նման կու գան ատելնալու մեր կեանքի ընթացքին վրայ, ուր իւրաքանչիւր օղակ կը կրէ քու դրոշմը, կեանք կ'առնէ քու մատնէրուդ շաղախումով, կը բաբախէ քեզմէ մեզի հասնող ներուժով, կիրքով, կը փայլի ուսանողներուդ նկատմամբ քու ունեցած ուրոյն հոգածութեամբ, սիրով եւ քաջալերանքով: Իւրաքանչիւր դասապահ մեծապէս կը տարբերի նախորդէն, արդարեւ, ամէն անգամ քու գանձարանէդ բազմազան արժէքներ կը հրամցնես մեզի, մեր ձեռքէն սեղմած պտոյտի կը տանիս գրականութեան բազմաթիւ փողոցներով, կը պեղես մեզի իսկ անձանօթ կամ մեզմէ թաքուն մեր ներաշխարհը, հոնկէ դուրս կը բերես մեր գրելու ունակութիւնը եւ մեզ զարմացնելով՝ մեզի կը մատուցես քեզմով ծաղկող մեր գրիչէն կեանք ու ոգի, մարմին եւ շունչ առնող մեր ստեղծագործութիւնները: Այլեւս կը դադրիս Պօղոս Սնապեան ըլլալէ, այլ կը դառնաս **Պարոնը**, մեր **Պարոնը**: Մենք ալ կը սկսինք քեզ իբրեւ դասախօս ունենալու ուրախութիւնն ու հպարտութիւնը փայփայել եւ քեզ վայելել իբրեւ սիրելի բարեկամ, մեզ կաշկանդող պատնէշները քանդել պահանջող օշականեան ուժ, ինքնավստահութեան սերմերը նետող վարուժանեան սերմնացան: Ու տակաւին... մեր իւրաքանչիւր յաջողութեան, գրական լաւ փորձի, կարդացուելու արժանի գրախօսականի համար ուրախացող առաջնորդը, որուն բարութեան կը վատահէինք նաեւ մեր սխալներուն նկատմամբ ներողամտութիւնը, մեր թերութիւնները գիտակցաբար անտեսելու առաքինութիւնը, եւ հիմնականը՝ հակառակ ամէն ինչի մեղմ ժպիտով մեզ

ընկալող **Պարոնը**:

Մեր վկայականաց բաշխման հանդիսութեան ատելի լայնցած էր ժպիտը, առաւել լուսաւոր կը փայլէին աչքերդ, հպարտ էիր մեզմով: Եկած էիր ո՛չ միայն ուսուցիչի, այլ նաեւ հոգեւոր հօր հարազատութեամբ եւ սպասումով, կը հետեւէիր իւրաքանչիւրիս շարժումին եւ մեզ շնորհաւորած պահուող չէիր մոռնալ յիշեցնել. *«Շարունակեցէք գրել, սրելով ծագործել, պատռել եւ նորէն թուղթ մրոտել...»*:

Վերջին հանդիպում...

Մահէդ երկու օր առաջ էր, հիւանդանոցն էինք, խօսեցանք տարբեր նիւթերու մասին, հակառակ առողջական ծանր վիճակիդ, տակաւին մտահոգ էիր հայութեամբ, Հայաստանով, ազգային հարցերով: Պայքար կը մղէիր մահուան ու կեանքին դէմ միաժամանակ, տակաւին կառչած էիր կեանքին, ծրագիրներ ունէիր, բազում տուածիդ կողքին դեռ շատ ատելի գրելիքներ կային, սակայն մարմինդ սկսած էր դաւաճանել քեզի, ի՛նչ տագնապներ յաղթահարած մարմինդ ալ հակասութեան մէջ էր դեռ երիտասարդ, տակաւին ուժգին բաբախող, կեանքով տրոփող, կեանք ու յոյս ճառագայթող սրտիդ եւ հայ գրականութեան պատմութիւնը հարստացնելիք ի՛նչ գանձերով լի ուղեղիդ հետ... Բաժանումի պահուն ձեռքդ սեղմեցի, ըսի՝ *«Պարոն, նորէն կու գամ»*: Սովորականէն տարբեր սեղմեցիր ձեռքս, երկա՛ր, նոյնիսկ շուրջս եղողներուն ուշադրութիւնը գրաւելու չափ, եւ ըսիր. *«Եթէ ես չգամ, այն ատեն դուն կու գաս...»*:

Յնցուեցայ, սակայն չուզեցի պատգամը հասկնալ, մերժեցի հաւատալ, որ

այլևս պիտի զլացուի ինձի կրկին քեզի այցելելու, դարձեալ ձեռքդ սեղմելու եւ՝ «*հը՛, ի՞նչ կայ չկայ*» հարցումիդ ի պատասխան քեզի հոսկէ հոնկէ լուրեր փոխանցելու առիթը: Ինչպէ՞ս հաւատայի, որ աստիկա մեր վերջին հանդիպումը պիտի ըլլայ... Քաջութիւնը պակսեցա՛ք ու առյաւէտ բաժանումիդ մասին մտածելու անգամ, թանկագին՝ **Պարոն:**

Անգամ մը եւս չէիր սխալած, վերջին անգամ ըլլալով կրկին ճիշդ էիր... Ես չեկայ հիւանդանոց, դուն եկար՝ ոչ ֆիզիքապէս, սակայն հոգիովդ, հմայքովդ, բարութեամբդ, մեծութեամբդ եւ վեհութեամբդ: Եկար... բայց աներեւոյթ:

Իմ էութեանս մէջ դրոշմուած ՄԱՐԴու ու ՀԱՅու տիպարդ արդէն դադրեցաւ ֆիզիքապէս կողքիս ըլլալէ՝ խոր վիշտի մէջ ձգելով քու իսկական արժէքդ գիտցողներն ու քեզ անշահախնդրօրէն արժեւորողները:

Քեզի նման անձերու մահը ինքնաբերաբար կարելի չէ տարիքի կապել, այլ քու առյաւէտ հեռացումդ կը դիտուի քեզմով ստեղծուած այն ահաւոր դատարկութեամբ, որ քիչ քիչ աւելի տիրական, աւելի զգալի եւ աւելի ահաւոր կը դառնայ...

* * *

Մինչ քեզի հետ կը շարունակեմ «նաւարկութիւնս», պատկերասփիւռէն կը

հնչէ Վահան Տերեանի երգի վերածուած բանաստեղծութիւնը, եւ միտքս ու հոգիս կանգ կ'առնեն տողի մը վրայ... «**Անունդ թող փարոս լինի ինձ**»...

Կը կառչիմ տողին, ներքին ալեկոծում մը կը խռովէ հոգիս, եւ ի սրտէ կը փափաքիմ քեզ դիմացս ունենալ եւ վերջին անգամ ըլլալով թախանձագին խնդրել, որ ըլլաս իմ փարոսս, որպէսզի թէ՛ մարդկային կեանքին մէջ, թէ գրական աշխարհին մէջ չմոլորիմ, քեզ ունենամ իբրեւ տիպար ու պատգամ, անունդ պահպանեմ իբրեւ լոյս ու յոյս...

«*Այսօր թերեւս միայն քեզի պէտք ունէի, միայն քեզի, քեզի՛: Եւ ուրիշ ո՞վ կրցած է անտանելի մոռցնել, ո՞վ կրցած է՝ յագեցնել ժամանակ առ ժամանակ ու ա՛յս ժամուն գիւ մրրկող ծարար, ուրիշ ո՞վ կրցած է վայելքէն՝ յեւրոյ անմիջական ծարարներ բորբոքել սրտիս ու իր զօրութեամբ բուժել վայելքին՝ յաջորդող շանչոյթը*»: Այս խօսքերը սպիտակ թուղթին կ'ուղղես՝ «Կորստեան թոյներ» գիրքիդ մէջ, իսկ այս տողերը այսօր ես կ'ուղղեմ քեզի, թանկագին **Պարոն**, դուն, որ ուսանողներուդ եւ թուղթին միջեւ բարեկամութեան ու հաշտութեան կնքման մնայուն կնքահայրը դարձար, դուն, որ յիշեցուցիր մեզի, որ գրականութեամբ մարդ կը ծարարնայ, կը յագեցնայ, կ'ապրի ու կը յաւերժանայ, ինչպէս դուն... **ԱՆՍԱՂ ՊԱՐՈՆ...**

Տարածուած լուրին իսկութիւնը ստուգելու լծուած եմ՝ արցունքը աչքերուս, թախիծը սրտիս:

Շշուկներ կան այն մասին, որ Պարոնը «Ազգակ»-ի յարկին տակ՝ մեր գրասենեակին կից գտնուող գրասենեակին մէջ «պիտի չբնակի» այսուհետեւ...

ՅՈՒՆԻՍ 2014

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՄԸ, ՈՐ ԱՆՇՇՈՒԿ ՀԵՌԱՑԱԻ ԱՇԽԱՐՀԵՆ ԱՌԱՆՑ ՈՒՐԻՇ ԲԱՆ ԿԱՐԵՆԱԼ ԸԼԼԱԼՈՒ

1935-1974

Այսի քան կէս դար առաջուան պատկերը կը մտաբերեմ. Յակոբ Մանուկեան, իր լի-բանանեան գիտիւն՝ Պրոլոքին, ամառնային տան խոհանոցը նստած կը բանաստեղծէր: Չեղաւ իր անձին եւ անուան շուրջ ալեկոծում ստեղծող տղան: Բաւարարուեցաւ գեղեցիկի հմայքով, բառի կախարդութեամբ եւ իր գաղտնի պարտէզով, ուր կը փնտռէր հայերէն խօսք ու բառի դաշն դարերու խորքէն իրեն հասած երգը:

Բանաստեղծին մասին պէտք չէ խօսիլ, բանաստեղծին հետ պէտք է խօսիլ, անոր գիրքերու ընթերցումով: Հիմա, որ ան չկայ, երբ մեկնած է առանց փողի եւ թմբուկի, կը մնան իր քերթուածները, բառին իսկական իմաստով (անոնք հայերէն գիտցողի ոտանաւորներ չեն): Բանաստեղծը գնահատելը ճառով չ'ըլլար, այլ անոր հետ հաղորդուելով, մտնելով անոր մտերիմ աշխարհը, լսելով գրուածէն անդին՝ ըստածը: Յակոբ Մանուկեան ինքնամփոփ անձ մըն էր, կեանքը իրեն զլացաւ ժամանակակից քաղաքակրթութեան բարիքները, բայց հայերէնը եղաւ իր հոգեկան սնունդը եւ բանաստեղծութիւնը՝ իր հորիզոնը:

Գրականութեան պատմութիւնը վերծանողներ կ'անդրադառնան իր կենսագրութեան եւ կ'ընեն գնահատանքը իր ստեղծագործութեան: «Բագին»ի էջերէն յաճախ ցոլացած է իր ժանեակի պէս հիւսուած լեզուն եւ անով կատարուած դիցական գեղեցկութիւններու որոնումը: Ինչպէս իր գիրքերէն մեկուն անունը կը յուշէ, առօրեայի բարդութիւններուն մէջէն քալեց իր «անուրջ»ներուն հետ: Ի՞նչ կ'ըսէր իրականութենէն տառապանք ստացած, բայց անուրջներէ երբեք հրաժարած բանաստեղծը: Բանանք տողերը.

Կարելի՞ է բանաստեղծ ըլլալ առանց մրրկող սիրոյ:

Հա՞րկ էր սիրել քեզ՝

մեղեդիացած պատրանքի մը պէս:

Զգալ,

որ բազմազան կշռոյթն էս պատրանքներու:

(Հոմերական ճանապարհին)

Կարելի՞ է բանաստեղծ ըլլալ առանց բնութեան հետ հաղորդուելու կիրքի:

Գաղտնիքութիւն մը կը հոսի

Անրառային հովերու շուրթերէն...:

Անրառն ամբողջ՝
Վաղորդեան պահերէն փոխանցուած
Չայնական երանգներու,
խաղերու,
խազերու
Յուշամատենան,
Ձոր կ'արտաբերեն ծղրիթներ՝
Անրարբառ փոխասացութեամբ:

(Անտառային)

Կարելի՞ է բանաստեղծ ըլլալ առանց բնազանցական հարցականներու:

Ներաշխարհիս գաւիթներուն՝
Ո՛վ փարակոյս,
Կը քննարկես
Տոմարները հանգանակիս
Ու կը մղես՝
Բիզանդական աներգափակ բանավէճ:

(Տարակոյսի Ակոթին)

Կարելի՞ է բանաստեղծ ըլլալ առանց ժամանակի երգով տագնապելու:

Հին երգերու փակուած հաշուերումարներուն դէմ
գուցէ վաղը նոր երգ մը յանկերգեմք
մոռացումի շուրթերէն:
Երգ մը խորունկ,
ուր բաժանումը եկամտորի աղբիւրն է դեռ
փառապանքին:

Մենք շառաւիղն այդ երգին...:

Բանաստեղծը գնա՞ց: Կը մնայ՝ եթէ յիշատակը վառ մնայ ընթերցողով...

Յ. Պ.
13/06/2014

ՎԱՔԷ ԱՐՍԷՆ

ՔԱՐՇԱԿՆԵՐ

Մուրացկանը քարշ է տալիս ետեւից
իր ներաշխարհը՝ չորս անիւների
վրայ...

Պռռնիկը քարշ է տալիս ետեւից իր
չծնուած երեխային՝ զոյգ կրունկների
վրայ...

Գանգրահեր մի մանուկ քարշ է տալիս
ետեւից մի
իրական ճեպընթաց, որի կիկլոպ-լոյսը
կարող է փրկել օրերից մի օր -
սահմանագծել, թէ՛ տարածութիւնը, եւ
թէ՛ -

ժամանակը...

ԱՆԿՈՒՄ

Ասում էիր հեշտ կը լինի
անկումն իմ -
դէպի անյայտութիւն..
լեզուակի սուրսայր սայթաքումը
անզգալի

եւ սահուն -
- անարգել,
հմտութեան աստիճան -
հանդարտ,

անկումը - դէպի բուլվարը
թոքախտաւոր...
մաշուած սալայատակին
սայթաքել են բազում խնամուած
սրտեր...

ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Արդեօք կարո՞ղ ես տեսնել անձրելը
բանալու անցքից,
Կարո՞ղ ես նետուել փողոց՝
առանց նախաճաշելու
եւ այնտեղ հագնել առաջին
պատահած կօշիկը:

Նորից անձրեւ է նրա համար, ով
դրսում է...

Ես կրկին ընկղմում եմ
կեանքի խխունջապատեանի մէջ,
համոզուած,
որ
կը գտնեմ

2014, ԾԳ ՏԱՐԻ, ԹԻ՛ 2

լոյսի ճեղք
վերջում՝
գալարներից անդին,
կայ
մի
դռնակ,
ուր հարսն ու փեսան վալս են պարում
սեւ-սպիտակի մէջ՝
անկիւնում շարտուած փոշեծածկ
նկարում,
որ կարծես հայելի է,
թէ յետ-յետ նայես
ու գալարուող թափօրին ընկերանաս:

ՆՈԿՏԻՒՐՆ (ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ)

Մահը միշտ արդարացուած է...
Մեւանում է այն ինչը ճերմակ էր
ծնուել
արարուել...
դաշնամուրը քո խաբել է մեզ
հասցրել խլութեան...
ակնթարթի...

սեւ ստեղնաշար ամբողջութեամբ...

հնչիւն ձայնատ
հինգ տողի մէջ նենգ սաւառնող
մի ձայնալար,
որ միշտ ցած է սահում պետք
տողերից...
կարմիր ներկուող անցումներից...

* Գերանցող

մարդը ուրուագիծ է ունայն
կաւճի անվարժ շարժում...
անէացում...

աչքի համար ժամն ուշ է դառնում...

ճեղքուած մաշկից ներս
մահը միշտ արդարացուած է...
անզգոյշ անցորդի ճակատագիր...

ճեղքուած մաշկը քեզ *վազանցող**
մի ակնթարթ,
թանձր արիւն նուրբ սողացող...

ակնթարթի փեղկից առաջ միշտ մէկը
կայ...

անտես օդում ժայիտ խամրող
անորսալի
օդից ծնուող ծանր մշուշ,
որ յղկում է ձիւնն առօրեայ...
ականջիս տակ *նոկիրիւրն* խաղում -
սեթեւեթում...
սեւ ստեղնաշար ամբողջութեամբ...

ԳԵՏՆԱՆՑՈՒՄ

Ինչպիսի՞ն է եղանակը, եւ քաղաքը,
եւ հոգին...

Արեւը ծանրացաւ կոպերիս վրայ,
եւ լոյսը աչքերն իմ դրսից թարթեց...

քաղաքային հին-մաշուող
համայնապատկերներ...

փապուղիներ հողի մէջ,
որ կանխորոշումով գերեվարուած –
դարձել են գետնացումներ... ու ոչ

աւելին...
վերնաշապիկներ, որ հարազատ են
ինձ
ինչպէս մարմինս,
քաղաք, որ մայր է մտնում, թէ
դարպասը հատես,
սովորութիւնների* ինքնաբաւ երթուղի...
սուզումով յաղթահարուող վտանգաւոր
երթուղի...
մէզահոտ, որ էատարրն է
քաղաքաբոյրի ...

գետնացումից դուրս –
- ռետինը ապահովագրում է մեր
սէրը,
ձիւնը ապահովագրում է համբարձումը
թռչունների...
մերկութիւնը դարանակալում է տան
վարագոյրը անթափանց, եւ
միջանկեալ այս բնակարանը
ընկերանում է մեզ -

- ինչպէս - երբեք...

* Հանրակառք
** Arthur Rimbaud, ֆրանսացի բանաստեղծ

ԿԷՄԱԺԱԿ

...երբ դու կոտրեցիր իմ սիրելի կաւէ
բաժակը.....
չնայած այն չէր կոտրուել
ամբողջութեամբ,
ընդամենը կէսն էր առանձնացել...

ես հասկացայ,
որ բաժակը չի եղել երբեք...
այն միշտ չկայ...

ՌԷՄՔՕ(**) ԿԱՄ ՀՈԳՈՒ ԽԱՉԵԼՈՒԹԻՒՆ...

ճանապարհը փշալար է
եւ մագնիս...

միասեռ գիշերը աղօթք է կարդում
քաղաքի վրայ...

այլասերուած, եւ հանճարեղ,
եւ խոշտանգուած մի պատանի
իր հոգին է խաչամեխում
կոյս-ճամբեգրերին...
... եւ երազում է Պոստլէրի մասին:

14.12.2008թ.
Երեւան

ԵՐԳ ԳՎՐՆԱՆԱՅԻՆ ՏԱՐԵՐՔԻ

I. Բացէ՛ք դռները

Բացէ՛ք դռները, երբ քամիները թակեն: Գարնան անդոհանքի ու կարօտի բոյրը կը ծուարի ռունգերէն ու պատրանքի դղեակներէն ներս: Բացէ՛ք դռները. խնդրեցէ՛ք անցորդէն, որ ներս գայ: Գուցէ այլ առիթներ չըլլան, գուցէ եւ չտեսնէք ծիածանի զգլխիչ երփներանգը: Օ՛հ, կը սուլեն քամիները մայրիներու հովիտներէն ու անձամերէն: Գարունն է, կը թակէ դռները, կը ներշնչէ սիրակէզները, կը փարատէ տխուր մտքերը: Բացէ՛ք դռները, քանի դեռ ուշ չէ:

II. Երաշտ

Երաշտ է. անձրեւը սակաւ. ծարաւ են դաշտերն ու լեռները: Աղօթք ու մաղթանք առ Բարձրեալն՝ խնայելու մարդկութիւնը գալիք տազնապներէն: Բնութիւնն է՝ տարօրինակ, իր խաղերով ու հրապոյրներով. եւ նախնադարեան խեղճութիւնը մարդուն՝ ընդդէմ արարչութեան: Ուրեմն, պաշտեցէ՛ք ձեր աստուածներն ու կուռքերը, անոնք հոն են՝ ձեր մտքերուն եւ հոգիներուն մէջ: Անոնք անմեռ են, ձեր մեղքին ու ձանձրոյթին, վախին ու տազնապին չափով: Դեռ շա՛տ են հզօր ձեր կամքերուն տիրող այդ խորհրդաւոր ուժերը, որոնք կը ջլատեն ձեզ ձեր գիշերներուն մէջ մո-

լագար ու մղձաւանջներուն թափով յեղակարծ: Բացէ՛ք ձեր դռները նաեւ անոնց. ընդունեցէ՛ք զանոնք երաշտով տոչորող ձեր հոգիներուն մէջ:

III. Յարաշարժ Ժխոր

Ժխորին յարաշարժ հարուածներուն դիմաց, մտքերը՝ գերեվարուած, յանձնուած են շրջապատի լկող քմայքին ու քոսոտ շուներուն նման կը տատանին անոր թելադրանքին կշռոյթով: Բացէ՛ք լուսամուտները՝ ժխորի գերագոյն ճիգին, որ ամլացնող հաշիշին ու պտղաբոյր կլկլակին նման, կը թմրեցնէ կիրք ու կամք: Ատիկա դուք էք, իմ խեղճ բարեկամներ՝ գերին զօրաւորի կամքին ու թելադրանքին: Թոյլ տուէք, որ ձեր խիղճն ու հոգին ստրկանան անոնց ամլացնող գլանին տակ, թոյլ տուէք, որ սրսկեն ձեր թանձր արիւնին մէջ իրենց մեղկացնող շիճուկը: Դարե՛ր ամբողջ, դուք նոյն մարդն էք ողորմելի, ու անոնք՝ նոյն ծիրանազարդ բռնակալները անողորք: Անոնք ժխորի ու քանդումի, մահուան ու կործանումի կայսրերն են, կ'իշխեն իրենց վերջնագրերով ու հրովարտակներով: Կը տիրեն իրենց խաբէութեամբ ու դաւերով: Բուժեցէ՛ք ձեր վերքերը եւ ընդունեցէ՛ք ձեզի հրամցուածը համբօրէն: Բացէ՛ք ձեր դռները քանի անգոր էք տակաւին:

Անոնք դեռ զոհեր ունին մատուցելիք:

IV Դժուարին ճանապարհը

Գիտեմ, հեշտ չէ սպասումը: Դժուար ու անհաս է այս ճանապարհը: Անյոյս է ու մոլորեցնող ձեր պայքարը: Բայց այդ ե՞րբ էր, որ զարման դաշտերը մնացեր են անփոփոխ ու հրաշագեղ: Եղեմի դռները բաց են միշտ իրենց պահակին համար լոկ: Իսկ դուք, ձեր ջղագար ու զինով զիշերներուն մէջ սիրեցիք մարդկային ձեր մոլուցքին յագեցումը իր բոլոր ախտերով ու արբեցնող բոյրերով: Սիրեցիք կեանքը, բայց շփոթեցիք զայն ձեր դղեակներու մեղկ գեխութեան, այլատեսացութեան ու անհանդուրժողութեան հետ ու մասամբ նորին: Երբ մարդիկ բախեցին ձեր դարպասները, դուք փակեցիք ձեր ականջները, թողուցիք, որ ժխտող խեղդէ անոնց ճիշը, եւ դուք ինկաք ձեր զարմանային քունին մէջ հեշտօրօր: Անոնց ողբն ու կանչը մարեցիք ձեր դաւերով ու երբեմն անոնց առջեւ թափած ձեր լուծանքներով ու փողով, զորս դիզեցիք անոնց արտասուքով: Անոնց համար մահն է բախտաւոր ու ցանկալի. ձեզի համար մահը՝ անբաղձալի աւարտ:

V Անհուն ծովը

Ծովուն անհուն խորհուրդներուն եւ քմահաճոյքին դիմաց անզօր են ձեր փորձերը, գիտերն ու թիւերը: Կը փորձէք ընկճել անոր տարերքը, կը ձգտիք տիրապետել անոր քմայքին, բայց անզօր էք, հաւատացէ՛ք: Դուք կրնաք ընկճել մարդը միայն, կենդանիներն ու բոլոր տեսակի համեստ արարածները:

Բայց ծովուն ահեղաձայն ալիքները պիտի կործանեն ձեր փայտաշէն դիրաքեք նաւերը, զորս շինեցիք ձեր վախով ու ձեր գոռոզութեան պատրանքներով: Ահա աղաղակող նմոյշը ձեր խայտառակութեան: Ձեր նաւերը պիտի բախին ափի խարակներուն, որոնք ընդմիշտ պատրաստ են վկայելու ձեր պարտութիւնն անողոր: Ձեր լապտերները պիտի չվանեն աղջամուղջի թանձր ու խոնաւ մշուշները: Օն ուրեմն, բարեկամներ, յագեցուցէ՛ք ձեր կիրքերը խաղաղ ալեակներու հեշտանքով ու ձեր վիշտերուն կարասները լեցուցէ՛ք արեւաքամ որթատունկերուն հեղուկով: Երբ հասնի փորձութեան ժամը, պիտի ճաշակէք դառն ու լեղին ու յայնժամ պիտի ոգեկոչէք ձեր աստուածները անխօս: Կործանումը կը սպասէ դարանակալ ձեր վախի դարպասներուն առջեւ: Բացէ՛ք դռները:

VI Թախծուր Հոգիները

Կը լսեմ թախծուտ դողանջը՝ ձեր հոգիներէն ներս սողացող: Ձեր վախերուն ու ցաւերուն, ձեր ճնշուած կիրքերուն ու ամլացած կամքի դողանջն է տրտում, որ կ'արձագանգէ հովիտներէն ու խանձած հողին ընդերքներէն: Ահա այդ դողանջը, որպէս գերագոյն ճիգ, կ'արձագանգէ ձեր գերմարդկային ըղձանքներու եղէգներուն մէջէն ու կը վերածուի քամիի սուլոցի մը, որ պիտի խլացնէ ձեր թմբուկներն ու բթացած հոգիները: Յիշեցէ՛ք ժխտին մղձաւանջը եւ մի՛ տարակուսիք գալիքին համար: Ատիկա, երէկէն եկող քամիներու ձայնն է, պիտի զգեսնէ բոլոր դղեակները, նաւերն ու ողբերը:

VII Արևածագ

Կը տեսնեն առաւօտեան նորափթիք շողերը, որոնք լեռներու եւ հովիտներու ցուրտ մարգագետիններուն վրայ կը տարածեն իրենց քնքուշ փեշերը ու կը պարուրեն հեզ քաղաքը իր անսեթեթ հրապոյրով: Կը տեսնեն ձեզ՝ նոյն անտարբերութեամբ կը քալէք գարնանային քամիներուն դիմաց՝ վաղուան ըն-

դառագ: Ո՛վ մանուկներ գալիքի, բացէք դռները ձեր թախծոտ հոգիներուն ու նայեցէ՛ք աշխարհին՝ ձեր ըղձանքներուն մեծութեամբ ու երազներուն ջերմութեամբ: Կը տեսնեն բոցը, որ կ'առկայծի դեռ ձեր հոգիներուն մէջ: Բացէ՛ք դռները ձեր հոգիին, որ դուրս գայ ան:

2014

Գիշերը կապոյտ ալիք, 1876, Յովհաննես Այվազովսկի

2014, ԾԳ ՏԱՂԻ, ԹԻՒ 2

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱԼ

ՆԵՆԸ ԱՐԵՒՆ ՏԱԿ

Բակի ծառերուն տակ սեղանը պատրաստ էր: Հրանդ Հայկոյեանը խոհանոցէն փոքրիկ պնակներով աղանդերը կը բերէր. դրաւ նաեւ օղիին շիշը. ջուրը սառնարան ձգեց. օրուան այն ժամն էր, երբ երրորդ անգամ ըլլալով շէնքին ելեկտրածինը կ'աշխատցուէր, ու երկու ժամ լոյսի մէջ կը նըստէին, հեռատեսիլ կը դիտէին կամ պարզապէս լոյսը կը վայելէին:

- Տէ՛, ճորճ, ո՞ր մնացիր, անօթութենէս սատկեր եմ:

Իրիկուան այդ ժամերուն, ամբողջ օրը աշխատանքով անցուցած Հրանդ ա՛լ չէր դիմանար անօթութեան:

- Բա՞ն մը ըսիր,- Արեւիկը ձայն տուաւ ներսէն, ուր համակարգիչին առջեւ նստած բաներ մը կ'ընէր:

Հրանդ չպատասխանեց: Լեցուց իրենց երկուքին օղիները եւ նստեցաւ:

Արեւիկը միացաւ իրեն: Վերցուցին գաւաթները միաժամանակ եւ առանց ձեռականութեան, առանց «կենաց»ի ուրախ զնգոցին, խմեցին:

- Ճորճին ըսի, որ գայ միասին ընթրենք: Հեռաձայներ էր Հրանդը իրիկուան՝ «դուն ալ իջիր», ըսելով:

«Իջիր»ը պատկեր չէր: Երեսուննոց, բայց տակաւին թարմ Արեւիկ Միմոնեանը երրորդ յարկը կը բնակէր, մինչ Հրանդին տունը գետնայարկն էր:

Տասը վայրկեան վերջ Ճորճն ալ եկաւ.

- Ուշ գոցեցինք,- ըսաւ:

Հրանդին այս ընկերը բաւական բարեկեցիկ երիտասարդ մըն էր, քաղաքին «ապահով» շրջաններուն մէջ լաւ խանութ ունէր, բայց վերջերս ան ալ սկսեւ էր առանձնութենէ տառապիլ, երբ կինն ու զաւակները Պէյրութ դրկեր էր, որ «փորձանքէ հեռու մնան»:

- Չեմ հասկնար,- կ'ըսէր Արեւիկ, ինչպէ՞ս կրնան իրենք հանգիստ եւ ապահով ապրիլ, երբ գիտեն, որ սա մարդը հոս ամէն պահ վտանգի մէջ է:

Ճորճն ալ լռութեամբ խմեց իր առաջին ումպը: Զրոյցը ուրիշ օրերու պէս օղիին հետ չէր քակուեր: Ծանր օր մըն էր. հրասանդերու տարափն ու զոհերուն թիւը կղպեր էին բոլորին բերանը:

- Յոգնեցանք,- ըսաւ Ճորճը աւելի ինքնիրեն, քան սեղանակիցներուն:

- Ասդին-անդին շատ մի՛ տարածէք,- ըսաւ Հրանդ ծանրօրէն,- եկող օրերուն քաղաքը կրնայ կրակմար ըլլալ, տունը բաներ մը լեցուցէք:

Արեւիկը շրթունքները սեղմեց:

- Բանի մը պէտք ունի՞ս, հաց բերե՞մ քեզի,- դարձաւ Ճորճը Արեւիկին:

- Նորէն փուռին առջեւ հրասանդ ինկեր է, նորէն տասնեակ մը զոհեր եւ աւելի վիրաւորներ կան, – պատասխանեց Արեւիկը, – ծօ ի՞նչ կ'ուզեն խեղճ ու

կրակ ժողովուրդէն. արդէն եթէ դրամ ունենան, ուրը նկանակին հարիւր ոսկի կու տա՞ն, ժամերով հերթի չեն կենար ... հացն ալ արիւնով թաթխեցին:

Եւ հացը երեքին ալ բերնին մէջ շատցաւ, շատցաւ ու չկլլուեցաւ:

Արեւիկը նայեցաւ Ճորճին ու մտածեց՝ թէ ուրկէ՞ բարեկամացեր են Հրանդին հետ, երբ ո՛չ տարիքի, ո՛չ իսկ աշխատանքի նմանութիւն ունէին:

Հրանդը իսկական առեղծուած մըն էր Արեւիկին համար. ընկերներու լայն շրջանակ մը ունէր՝ իսլամ, սիւննի, *աթէ-իսլ*⁽¹⁾, քրիստոնեայ, հայ ... բոլորն ալ ընթրիքի կը հրաւիրէր, եւ համմուր, պնակ մը աղցանը ու ձիթապտուղը կը զոհացնէին զանոնք, միայն օղին առատ ըլլար: Օղին եւ զարգացումը հասարակ յայտարարներն էին Հրանդին եւ ընկերներուն, հոգ չէ թէ անոնցմէ շատեր ուսանած չըլլային:

Այս անսովոր, տարօրինակ եւ տարօրէն հաճելի շրջանակին մէջ ինկեր էր Արեւիկը:

Չէր ինկեր. հրաւիրուեր էր նուրբ եւ յամառ հետապնդումով, երբ օր մը պատահմամբ դէմ դէմի եկեր էին իրենց փողոցին մէջ: Հրանդ յանկարծ մտածեւ էր «բայց ի՞նչ լաւ յաւելում կ'ըլլայ շրջանակիս», մինչ Արեւիկ իրապէ՛ս զարմացեր էր՝ «սա տղան տակաւին հո՞ւ է»:

Որովհետեւ քաղաքին երեք տարուան պատերազմական վիճակին պատճառով շատ շատեր ձգեր գացեր էին՝ աւելի ապահով քաղաքներ փնտռելով, ուր սակայն շատ արագ մոռցած իրենց փախուստին պատճառը, սկսեւ էին կարօտախտէ տառապիլ:

- Ուրեմն դեռ հոս ես:
 - Հա՛, Արեւիկ, ո՞ր երթամ,- ըսեր էր Հրանդ Արեւիկին աչքերուն նայելով:
 Եւ Արեւիկը սիրեր էր իր անունին հնչիւնը սա տղուն լեզուին վրայ:
 Հիմա այս բոլորը կը յիշէր օղիին գաւաթը ձեռքը:
 Տղա՞յ: Անշուշտ տղայ չէր Հրանդ, որ հիմա քառասուն եւ ասելի տարիներ պէտք է ունենայ իր քիչ մը կքած ուտերուն վրայ եւ ճերմկիլ սկսող մազերուն մէջ:
 Հրանդ նորոգեց բաժակները:
 - Ձեր կենացը,- ըսաւ այս անգամ եւ սպասեց, որ միւսները միանան իրեն:
 - Ծօ կեանք մնա՞ց, որ կենաց խմենք:
 Իրաւ էր Արեւիկը, իրենց այս ապրածը ա՛լ կեանք չէր: Ամէն մէկը առաւօտները սիրտը ամբացուցած գործի կ'երթար եւ գիշերը փառք կու տար խերով-բարով տուն հասնելուն:
 Միայն Հրանդին ընկերներն էին, որ կու գային, երկար երկար կը նստէին բակը, ծառերուն տակ, կը գրուցէին պատերազմէն այնքան տարբեր նիւթերու շուրջ եւ ուշ ատեն կ'երթային գլուխները բաւական տաքցած:
 - Օրդ լա՞ւ էր:
 - Ի՛նչ պիտի ըլլայ, լաւ էր,- ըսաւ Հրանդ,- սրճարան հանդիպեցայ, ըսի լուրեր հաւաքեմ, գիտես որքան մարդ կու գայ ... բայց այսօր ոչ մէկուն բերանը կը բացուէր. կ'ըսեն յիսուն-վաթսուն մեռեալ կայ քաղաքը:
 - Նորէն ինչեր դրեր ես սա աղցանին մէջ,- ճորճը նիւթը կը փոխէ՞ր, տեսե՞ր էր Արեւիկին հագիւ գապուող արցունքները:

- Հա՛, սառնարանը ինչ կար հինգած, ջարդեցի դրի, որ ձեզի կերցնեմ, չքափեմ, այս օրերուն շիտ իսկ թափել չ'ըլլար ... խանութիդ դրացիները ի՞նչ կ'ըսեն:
 - Ամէն օր բան մը կը խօսին՝ «բանակը յաղթական կը յառաջանայ, քանի մը օրէն կը լուծուի մեր հարցը» ... ուրիշ օր մը կու գայ՝ «լսեցի՞ր, օղուժի կեղրոնը գրաւեր են, մեր վերջինն է ասիկա, վերջացեր ենք ...»:
 - Ե՞րբ որոշեցիր երթալ,- հարցուց Հրանդ:
 - Դ-ո՞ւն ալ կ'երթաս,- Արեւիկին ձայնը գրեթէ ճիշ էր:
 - Երթամ կի՛նս ու գաւակներս տեսնեմ, բայց տասնհինգ օրէն կու գամ:
 - Այդպէս ըսէ՛, վախցայ, որ երթաս ու ետ չգաս:
 - Վախնաս չվախնաս, ա՛յս է իրականութիւնը, եթէ այսպէս շարունակուի, բոլորը պիտի երթան:
 - Տեղացիները տեղ մըն ալ չեն երթար, քրիստոնեայ թէ իսլամ. պարզապէս կը սպասեն. մենք է, որ առաջին ահազանգին կ'երթանք:
 - Ասիկա «առաջին ահազանգ» կը նկատես,- Հրանդ դարձաւ Արեւիկին,- բայց ի՛նչ կ'ըսեմ, բոլոր կիներն ալ նոյնն են՝ խելք չունին:
 Արեւիկը վիրաւորուած լռեց, ճորճը խեղ նայեցաւ Հրանդին, որ շատ անտարբեր խոհանոց կ'երթար փութին մէջ տաքցող գետնախնձորով ճաշը բերելու:
 - Ապուշ էի, որ սկիզբէն ընդունեցի բարեկամութեան իր հրաւերը,- մտածեց Արեւիկ:
 Ճորճը զգաց աղջկան վիճակը եւ գրեթէ փափսայով ըսաւ.

- Մի՛ նեղուիր, սիրտը շատ բարի է, բայց չի կրնար կիներուն չղպշիլ, չխածնել ...

Արեւիկը շարունակեց լուռ մնալ, կրկին վերյիշելով իր աւելի քան շաբթուան մը տուայտանքը, երբ Հրանդ ամէն օր կը հեռաձայներ զինք ընթրիքի հրաւիրելու համար:

Թերեւս եթէ չըլլար հրասանդը, որ ընկերուհիին տան թաղը ինկեր էր եւ իրենց նստասենեակը տակն ու վրայ ըրեր, հաւանաբար Արեւիկը շարունակէր մերժել Հրանդին հրաւերը: Բայց այդ օրն էր, որ վտանգը հասեր էր նաեւ իրենց թաղերը, զգացեր էր կացութեան ծանրութիւնը եւ չէր կրնար մոռնալ ընկերուհիին ահէն սառած, անմարդկային, սուր ձայնը, ուր ոչ իսկ արցունք կար:

- Արեւիկ, հոն նստեր էի, ելայ, ըսի սուրճ մը պատրաստեմ. երբ ներս եկայ, նստած տեղս մեծօրս մեծ նկարը, գիտես, *Կրիվանին*² ետեւի պատին, ինկեր էր, եւ ապակիները բազմոցները պատռեր էին. մէկ վայրկեան առաջ հոն էի ...

Հրասանդը կրնար ի՛ր թաղը ինկած ըլլալ, այս բոլորը կրնային իր տան մէջ պատահած ըլլալ, կրնար ինք եւս բազմաթիւ զոհերուն պէս ...

- Հիմա, այսօր եթէ հեռաձայնէ, պիտի ընդունի՛մ. ինչէ՞ն կը վախնամ որ, ու յետոյ՝ վաղը կրնամ չըլլալ. ի՛նչ վաղը, այսօր, քիչ ետք, հիմա՛ կրնամ չըլլալ ...

Պատերազմը ո՛չ միայն երկրին շուրջ, այլ մանաւանդ մարդոց հոգիներուն մէջ ի՛նչ սահմաններ փակեր էր եւ ի՛նչ ուրիշներ բացեր ...

- Քեզի չկայ, Արեւիկ, արդէն քու եփածդ է, ճո՛րճ, բե՛ր պնակդ,- կ'ըսէր Հրանդ:

Երկու տղամարդիկը ախորժակով կ'ուտէին երկար եւ ծանր օրուան մը յոգնութեամբ, մինչ աղջիկը զիրենք կը դիտէր:

Եթէ սովորական պայմաններու մէջ ըլլային, Արեւիկը պիտի ուզէր ամէն բան իմանալ ճորճին մասին, որուն նոր ծանօթացեր էր, պիտի ուզէր շատ բան իմանալ Հրանդին մասին, որուն թէւ ծանօթ էր, բայց մտերիմ չէր եւ գրեթէ ոչինչ գիտէր:

Հիմա սակայն ժամանակ չկար նման բաներու: Միա՛յն ապրիլ, ապրիլ եւ պահը վայելել:

* * *

Կիրակիի իրենց սովորական ճաշէն ետք «այրիներու եւ տընմնաներու» յանձնախումբը որոշեց շուկայ երթալ, եթէ ոչ գնումի, ապա գոնէ ցուցափեղկերը «լիզելու» եւ տեսակ փոխելու համար:

Գացին քաղաքին ամենաստուղ շուկան, արուարձանի մը մէջ: Խանութներուն մէկ երրորդը պարպուած էր եւ փեղկերուն «վարձով կը տրուի» յայտարարութիւնը փակցուած: Մնացեալներէն մաս մը փակ էր, ու յստակ չէր՝ տերերը գաղթե՞ր էին, թե՞ առուտուր չըլլալուն պատճառով չէին բանար:

Չորս կիները փորձեցին լրիւ վայելել իրենք իրենց շնորհած ժամանակը եւ մոռնալ պատերազմը, կացութիւնը, պայթումները:

Հատուկեմտ այլ կիներ եւս կային, լաչակաւոր կիներ, մանուկներով բեռնաւոր, որոնք խանութները կը մտնէին կ'ելլէին առանց բան մը գնելու, ճիշդ

իրենց պէս: Քաղաքէն դուրս պտոյտները խափանուելէն ետք, կիներուն համար քաղաքին քանի մը շուկաները պտոյտի վայր դարձեր էին:

Հեռուէն պայթում մը լսուեցաւ:

- Լսեցի՞ք,- Արեւիկը վախցած դարձաւ միսներուն,- Ի՞նչ էր, ո՞ր էր ...

- Ծանր էր, բայց կարծես հեռու էր:

- Ինձի շատ մօտ թուեցաւ:

Արեւիկը չորս կողմ նայեցաւ տագնապով, բայց կարծես իրմէ գատ ոչ ոք լսեր էր պայթումը. խանութներուն տէրերը կը շարունակէին իրարու հետ խօսիլ ու ծխել. կիները կը շարունակէին խանութ մտնել-ելլել, դէմի մայթին նստած երկու ծերերը կը շարունակէին իրենց կլկլակները վայելել:

- Արդեօք ո՞ր էր,- Արեւիկը կրկնեց եւ փորձեց ընկերուիներուն հետ քննել ցուցափեղկերէն մէկուն պարունակութիւնը:

Բջիջայինը հնչեց. Հրանդն էր.

- Արեւի՞կ, ո՞ր էս,- ձայնին մէջ տագնապ կար:

- Հոս, փողոցները, շուկան ...

- Տունը չէիր. նայէ՛, մեր թաղը երկու հրասանդ ինկաւ:

- Ի՞նչ:

Գոյնը թռաւ աղջկան դէմքէն. աղիքները սկսան ցաւիլ:

- Է՞, Ի՞նչ պիտի ընենք ...

- Ի՞նչ կայ,- դարձաւ ընկերուիներէն մէկը,- ո՞վ է, Ի՞նչ եղեր է:

- Քիչ առաջուան պայթումը մեր թաղն էր ուրեմն. զգացի, որ մօտ է:

- Ո՞վ ըսաւ, կրնայ սխալ ըլլալ:

- Դրացիս:

Տագնապին մէջ իսկ չուզեց Հրանդին անունը տալ, իր կեանքին մէջ անոր գո-

յութիւնը յայտնել:

Չգացեր էր տղուն վախն ու գուրգուրանքը, որոնք այնպէ՛ս շոյեր էին իր ներաշխարհը: Դեռ մինակը կ'ուզէր վայելել այդ շոյանքը:

- Երթա՛նք,- ըսաւ:

- Ըլլալիքը եղեր լմնցեր է,- ըսին երեքը միասին:

- Հա, բայց սկսայ վախնալ:

Մարդ իր կեանքին մէջ քանի՞ անգամ պիտի հաստատէ, որ «վախէն փոքրը քշեց»ը գրական պատկեր չէ, այլ իրապէ՛ս ֆիզիքական վիճակ: Այս հաստատումը առաջին անգամ Պէյրոսըրեր էր, երբ գիշեր մը Իսրայէլ ռմբակոծեր էր ելեկտրականութեան կեդրոնը: Հիմա նոյն վիճակն էր:

Հասաւ տուն եւ անմիջապէս հեռաձայնեց թաղի նպարավաճառին, որուն խանութէն քանի մը մէթր անդին ինկեր էին երկու հրասանդերը:

- Ծատ շատ ծանր էր, այո ...

Մարդուն ցնցումը ձայնէն իսկ զգալի էր:

Հեռաձայնեց Հրանդին:

- Իջի՛ր,- ըսաւ տղան,- հիմա Մուհամմէտն ալ պիտի գայ, շատ լաւ տղայ է, բժիշկ է, կը նստինք, կը գրուցենք:

Երբ իջաւ, Մուհամմէտը եկեր էր արդէն եւ կլկլակը վառեր. զգլխիչ բոյրը լեցուեր էր ծառերուն տակ:

Երեկոն անդորրով կը թրթռար. քովի բակէն մանչուկ մը իր երեսակայական ինքնաշարժը կը վարէր, ու երկու կիներ կը շողակրատէին: Խաղաղութեան խաբկանքը այնքան զօրաւոր էր, անոր հասնելու անկարելիութիւնը այնքան իրաւ եւ իր անկարողութիւնը այնքան մեծ, որ Արեւիկին աչքերէն արցունքը

լուռ շառաչով պայթեցաւ:

Հրանդ իրեն համար օղի կը լեցնէր. Մուհամմէտ զինք կը դիտէր զարմացած, մեծ աչքերով:

Արեւիկը անդրադարձաւ նայուածքին, տեսաւ, որ տղան խաժ աչքեր ունի եւ նուրբ դիմագիծեր, ու ժպտեցաւ կոտրած ժպիտով:

Մուհամմէտ գլուխը շարժեց:

- Ուրկէ՞ ծանօթ էք,- հարցուց Արեւիկը:

- Ընկերոջս հետ սենեկակից եղած են ուսանողութեան տարիներուն,- ըսաւ Հրանդ.- Միամօր զաւակ է, հիմա ալ ծեր ծնողքը կը խնամէ:

Իրիկուան *էզէնը*³ սկսաւ կանչել. Մուհամմէտ հրմհրմալով կը ձայնակցէր:

- Այս մեր մօտի մզկիթին կանչողը փոխուեր է կարծես, չէ՞,- դարձաւ Արեւիկը Մուհամմէտին,- ասիկա նախկինէն աւելի լաւ է կարծես ...

- Ասիկա՞ ... ասիկա հոյակապ է ... լսէ՛, *նսհաուսնը*⁴ քարով կը կանչէ. ոչ որ այս *մուղամով*⁵ կը կանչէ հոս:

- Մուհամմէտը շատ լաւ երաժշտութիւն գիտէ,- ըսաւ Հրանդ,- մանաւանդ արեւելեան երաժշտութիւն, ճիշդ իմ հակապատկերս:

Ծառերուն տակ մութը սկսեր էր լեցնուիլ. զրոյցը կ'ընթանար հանդարտ ու հոսուն, կարծես չըլլար պատերազմը, չըլլար կեանքերու այս ահաւոր մսխումը:

Երեք մարդիկ էին, որ այդ պահուն իրենց մարդ ըլլալու հրաշքը կը վայելէին, առանց կրօնական խտրութեան, առանց շինծու պատուարներու, մոռցած իրենց հոգերը:

Արեւիկը զգաց, որ աղուոր բան մը սկսաւ տարածուիլ ներսիդին, զինք յոյսով եւ քաղցրութեամբ լեցնելով: Վախը սկսեր էր տեղի տալ:

Մուհամմէտ կը շարունակէր *էզէնը*ն հետ հրմհրմալ:

- Ծօ դադրի՛ր, *ֆանաթիք*⁶ սիւննի,- ըսաւ Հրանդ կեղծ բարկութեամբ:

Արեւիկը նայեցաւ օղիի զաւաթին, որ արդէն երկու անգամ պարպուեր-լեցուեր էր:

- Դուն գիտե՞ս երաժշտութիւնը ի՞նչ ազդեցութիւն ունի մարդուն վրայ:

- Ասիկա երաժշտութի՞ւն կը համարես,- կրկին հեզմեց Հրանդ, մինչ Արեւիկը նոյն պահուն կ'ըսէր.

- Ի՞նչ:

Մուհամմէտ անտեսեց Հրանդին հեզմանքը եւ զարմանքով նայեցաւ Արեւիկին, որուն աչքերը սկսեր էին փայլիլ:

- Ի՞նչ,- կրկնեց աղջիկը:

Մուհամմէտ չէր գիտեր, եւ Հրանդ չէր ըսած, որ երգը Արեւիկին համար հոգիի կանչ է, որ Արեւիկ երբեմն կ'երգէ իր մտերիմներուն համար, եթէ անոնք, պատահմամբ լսած ըլլալով իր երգը, շատ խնդրեն, որ երգէ:

- Երաժշտութիւնը,- սկսաւ Մուհամմէտ, քիչ մը կեցաւ ու կրկնեց,- երաժշտութիւնը ...

Յստակ էր, որ դժուարութիւն կ'ունենար ինքզինք արտայայտելու:

- Հոգիի կա՞նչ է օրինակ,- օգնեց Արեւիկը:

- Այո՛, ճիշդ այդպէս ...,- ուրախացաւ տղան:

- Մխա՛լ,- շարտեց Արեւիկը եւ հակազդեցութեան սպասեց:

- Ինչո՞ւ,- Մուհամմէտ չէր հասկնար:
 - Իմ կարծիքս չէ, բայց Թոլսթոյ կ'ըսէ ...

- Գիտեմ, «Քրեօյցըր Սոնաթա»ին մէջ, չէ՞ որ երաժշտութիւնը կ'իրքերը կը շարժէ: Արդէն ատոր համար է, որ արգիլուած է Քուրանին մէջ:

- *Ֆուսլափիք*, հո՞ւ ալ Քուրանը քիթը խոթեր է,- Հրանդ ուրիշ ձեռն չունէ՞ր գրոյցին մասնակցելու:

Միւս երկուքը անտեսեցին զինք եւ շարունակեցին.

- Կարծեմ ճիշդ հասկցած չես, Թոլսթոյ այդպէս բան չ'ըսեր, կ'իրքերը շարժե՞լ ... չէ, չէ ...

- Հապա՞:

- Կ'ըսէ՝ երաժշտութիւնը անհիմաստ է, երբ ... ո՛չ, այդպէս չէ՛, կ'ըսէ՝ անօգուտ է, եթէ, չէ չեղաւ: Պէտք է ուղղակի այդ հատուածը կարդալ, որ սխալ մեկնաբանութիւններ չըլլան:

- Գիրքը ունի՞ս:

- Ունիմ:

- Ուրեմն յաջորդ անգամ բեր, որ նախինք, թէ ո՛ր սխալեր են ...

Յետոյ երկա՛ր նստած մնացին ծառերուն տակ խմելով, ծխելով, լռելով:

Երբ Հրանդ Արեւիկին ընկերակցեցաւ մինչեւ տան դուռը, աղջկան կը թուէր, որ եթէ յաջորդ պահուն հրասանդ մը իյնայ ու խլէ իր կեանքը, ափսոսանք պիտի չունենար:

* * *

Իրենց առաջին անկողինը եղեր էր ... Արեւիկը չէր կրցած բառ գտնել արտայայտելու: Իրարու կառչեր էին տեսակ մը անսովոր մտերմութեամբ, տեսակ մը

յուսահատութեամբ, կարծես համոզուած, որ կարելոք, շատ կարելոք կէտի մը վրայ կեցած են եւ իրենց մարմիններով պիտի կարենան ետ մղել աղէտ մը, պիտի կարենան դիմագրաւել օրը, դիմանալ այսքան մահ ու աների ծանրութեան, պարզապէս միասին ըլլալով, պարզապէս իրաքանչիւրը ինքզինք վահանելով իրենց միացած մարմիններով:

- Պէտք ունիմ քեզի,- ըսեր էր Հրանդ պարզօրէն Արեւիկին ուսերը գրկած եւ շարունակեր էր.

- Պէտք ունիմ քեզի ճիշդ այնքան եւ այնպէս, ինչպէս դուն պէտք ունիս ինձի:

- Ես պէտք չունիմ,- ըսեր էր Արեւիկը տխրութեամբ:

- Անշո՛ւշտ որ պէտք ունիս, այս մեր ապրածը կեա՞նք է կը խորհիս:

Արեւիկը համոզուէր էր ո՛չ թէ Հրանդին խօսքերով, այլ իր եւ քաղաքի բնակչութեան ամէնօրեայ կեանքը դիտելով: Իրապէս կեանք չէր ասիկա: Ապահով տեղ ա՛լ չէր մնացած քաղաքին մէջ, ապահով չէին նոյնիսկ տուները, ուր հրասանդերը ազատ մուտք սկսեր էին ունենալ: Աւելի լաւ չէ՞ր ապրիլ պահը եւ չմտածել յաջորդ պահուան, վաղուան, գալիքին մասին:

Ամէն օր կը հանդիպէին: Երբեմն ուրիշ բարեկամներ ալ կու գային ընթրելու, ատելի շատ խմելու, գրուցելու կամ պարզապէս միասին լռելու: Ծառերուն տակ իրենց միացեալ գոյութիւնը ձեռով մը կը զինէր զիրենք: Ու երբ բաժնուէին, բոլորն ալ իրենք զիրենք քիչ մը ատելի գորացած, քիչ մը ատելի դիմացկուն կը զգային:

2014, ԾԳ, ՏԱՄԻՐ, ԹԻՎ 2

Երբ մինակ ըլլային, Հրանդ կը պատմեր իր յուշերէն, յիշատակներէն, կը պատմեր մանաւանդ իր սիրային ասպատակութիւններէն: Արեւիկը մտիկ կ'ընէր լուռ, ուշադիր, զարմացած ու կը մտածէր՝ ինչպէ՞ս կարելի է կնոջ մը ներկայութեան այլ կնոջ մը մասին խօսիլ, գովերգել անոր յատկութիւնները կամ պատմել իրենց միանալու եւ բաժնուելու մանրամասնութիւնները:

Ու կը կասկածէր, թէ սովորական կեանքի մը պայմաններուն մէջ եթէ հանդիպէին, ինք անպայմանօրէն պիտի մերժէր Հրանդը:

- Կը հաւնի՞ս զիս,- հարցուցեր էր տաք պահու մը,- բնագոյաբար խուսափելով միւս «վտանգաւոր» բառէն, որմէ տղամարդիկ կը սարսափին:

- Ո՛չ:

- Հապա ինչո՞ւ ...

-Շը222,- լռեցուցեր էր զինք եւ համբուրեր շրթունքները:

Այսպէս էր Հրանդ, այս պերճախօս, անսպառ նիւթ ունեցող տղան զարմանալիօրէն լռակեաց կը դառնար:

- Կարօտցա՞ր զիս,- հարցուցեր էր այլ պահու մը, տղուն աճապարանքին առջեւ զարմացած. բայց գոհ:

- Ո՛չ,- նոյն վերջնական, գրեթէ համոզիչ ոճով:

Եւ տազնապեր էր Արեւիկը՝ ինչպէ՞ս հասկնալ ուրեմն սա տղուն ապրածը, մտածածը, կեցուածքը, ինչպէ՞ս հասկընալ առանց բառի եւ խօսքի:

Բայց եւ ինչպէ՞ս վստահիլ բառ ու խօսքին, որոնք նոյնքան խուսափուկ են, որքան լռութիւնը, որոնք նոյնքան ոչինչ կ'ըսեն, որքան լռութիւնը:

Եւ Արեւիկը ապրեր էր իր օրերը,

կառչած շարժումի մը, նայուածքի մը կամ արարքի մը բարակ յոյսին, աղջամուղջին մէջ խարխափող մարդու յամառութեամբ:

* * *

- Գտա՞ր Մուհամմէտը. ըսի՞ր, որ ընթրիքի գայ:

- Գտայ: Պիտի գայ:

- Ե՞րբ:

- Կու գամ արդէն, ըսաւ: Դուն իջիր, անօթի մեռեր եմ:

Մուհամմէտը եկաւ ուշացած եւ շատ յոգնած: Արեւիկը իր երկրորդ գաւաթին սկիզբն էր, իսկ Հրանդը երրորդին տակը հասեր էր արդէն: Լեցուց Մուհամմէտին գաւաթն ալ, ու նստեցան:

Հրանդ, ըստ իր սովորութեան, գրուցելու եռանդի յաւելում կ'արձանագրէր օղիի պարպուող գաւաթներուն խոտոր համեմատութեամբ:

- Ռոպըրթ Ֆիսքը յօդուած մը գրեր է. օր. Արեւիկը կարդաց, շատ հաւնեցաւ, հոյակապ յօդուած է,- եւ դարձաւ Արեւիկին,- այդպէս չէ՞:

Մուհամմէտը նայեցաւ Արեւիկին խաժ աչքերը մեծ-մեծ բացած եւ գլխուն մէջ հազար հոգ ու ցաւ: Մօրը վիճակը աւելի ծանրացեր էր, իսկ ինք արդէն սպառեր էր հոգ տանելէն: Հօրն ու մօրը կեանքներուն գումարը մէկուկէս դարէն ալ աւելի է, եւ ինք՝ միամօր գաւակ, դստեր մը գուրգուրանքով կը խնամէր զիրենք: Բայց ա՛լ յոգներ էր:

- Այո՛, շատ լաւ յօդուած է,- սկսաւ Արեւիկը,- բայց ի՞նչ օգուտ երբ անոնք, որոնք ...

- Մէկ վայրկեան,- ընդմիջեց Հրանդ,- անշուշտ որ շատ կարեւոր յօդուած է,

այդ մարդը, Ֆիսքը, Միջին Արեւելք եկած է, հոս ...

- Ի՞նչ կապ ունի հոս գալ-չգալը, կարեւորը յօդուածն է ...

- Իրաւունք ունի Արեւիկը,- ըսաւ Մուհամմէտ,- կարեւորը՝ այդ յօդուածը կրցա՞ւ բան մը փոխել:

- Ի՞նչ փոխել. փոխելու կարելիութիւն միակ ունեցողը քու *Ալլահ*՞ է,- Հրանդ կրկին ընդմիջեց,- առանց որուն ...

- Ի՞նչ կապ ունի,- կրկնեց Արեւիկը:

- Ինչո՞ւ կը սիրես քու *աքէիզն* ցուցադրել,- ըսաւ Մուհամմէտ, որուն ձայնը քիչ մը աւելի յոգնած եւ շատ տխուր թուեցաւ Արեւիկին:

- Կը յիշէ՞ք, թէ ի՞նչ էր մեր նիւթը՝ նման յօդուած...

- Ես *աքէիսպ*՞ չեմ. ինչպէ՞ս կրնամ հաւատալ բանի մը, որ գոյութիւն չունի,- կրկին ընդմիջեց Հրանդ, օղի լեցուց Մուհամմէտի պարպուած գաւաթին եւ խոհանոց անցաւ ջուր եւ սառոյց բերելու:

- Միշտ զգացած եմ հզօր գոյի մը ներկայութիւնը, կ'ըսեն, թէ նոյնիսկ մաթեմատիկոսները զգացած են ատիկա, երբ անցած են թիւերուն վերջին սահմանները:

- Օ՛ ... գո՛ն ... հզօ՛րը ..., - սկսաւ հեզնել Հրանդ, որ խոհանոցէն եկեր էր ջուրին շիշը ձեռքը:

Իմեց իր գաւաթին վերջին ումպը եւ նորը լեցուց: Բայց ձայնը սկսեր էր երեւալ, եւ բառերը իրենք զիրենք դժուար կը հաւաքէին բերնին վրայ:

Արեւիկը երկա՛ր պահ մը ափսոսանքով նայեցաւ. որքա՛ն հեռու էր այս գի-

նով մարդը իր ճանչցած զարգացած եւ հաւասարակշիռ մարդէն:

- Հրանդ,- ըսաւ եւ ձայնին մէջ խնդրանք կար,- բարի եղիր սա տղուն ըսածը մինչեւ վերջ մտիկ ընելու, յետոյ պատասխանէ, մի՛ ընդմիջեր ...

Բայց Հրանդ ի վիճակի չէր լսելու կամ մտիկ ընելու. անընդհատ կ'ընդմիջէր, անընդհատ կը հակաճառէր: Ի վերջոյ դարձաւ Արեւիկին եւ հայերէնով ըսաւ.

- Ելէ՛ք տուն գացէք ...

Արեւիկը պահ մը շշմած նայեցաւ Հրանդին՝ լուրջ էր ու կը սպասէր:

- Երթա՛նք:

Մուհամմէտ կարծես զգացեր էր Հրանդին թէ՛ վիճակը, թէ՛ բառերը: Անմիջապէս ոտքի ելաւ:

* * *

Արեւիկը տուն մտաւ, գոցեց դուռը եւ պահ մը անցքին մթութեան մէջ կեցաւ: Ափսոսանքը սկսաւ մեծնալ:

- Մխա՞լ ըրի,- ըսաւ բարձրաձայն ու ցնցուեցաւ ինքն իր ձայնէն:

Մխա՞լ ըրեր էր ընդառաջելով Հրանդի հրաւերին: Բայց մութը, այդ սոսկալի, այդ անխափանելի մութը, որ կը սպառնար խելագարութեան հասցնել զինք եւ իրաքանչիւր բնակիչ այս քաղաքին՝ Աստուծոյ պատսպարեալ այս քաղաքին, որ մէկ պահէն միւսը պատրպարեալի վիճակէն վերածուեր էր դժոխքի մէկ անկիւնը մոռցուած աւերակոյտի:

- Նախընտրելի է Հրանդին գինովութիւնը հանդուրժել, քան յանձնուիլ մու-

թին եւ մինակութեան,- մտածեց՝ փոքրիկ սեղանին դրուած մոմը վառելով դողացող ձեռքերով:

Հեռաձայնը հնչեց: Սարսուռ անցաւ Արեւիկին մարմնէն: Ո՞վ էր այս ուշ ժամուն: Ընկալուչը վերցնելէ առաջ ժամացոյցին նայեցաւ. միայն ութուկէս. ուշ չէր. սովորական օրերուն այս ժամուն ամէն մարդ իր գործին գլուխը կ'ըլլար տակաւին:

- Այո՞:

- Կու գամ կոր,- Հրանդի ձայնն էր:

- Ոչ այսօր,- պիտի ըսէր, բայց գիծը զոցուեր էր արդէն:

Ինչպէ՞ս պիտի ընդունէր զայն, այս մարդը, որ յանկարծ հեռացեր էր իրմէ մտածումներու քիլումեթրերով, որ օտարացեր էր, կարծես չըլլային մութին մէջ իրենց երկա՛ր լռութիւնները, շատ աւելի մտերիմ, քան տարիներով իրարու հետ ապրող զոյգերուն, պարզապէս որովհետեւ ամէն ժամ ու վայրկեան մահուան դէմ յանդիման, տարիները վայրկեաններով սկսեր էին չափուիլ:

Երկու փոքրիկ թակոց:

Հրանդ մտաւ եւ անմիջապէս գրկեց զինք, աքցանեց թեւերուն մէջ: Աղջիկը կը փորձէր անտարբեր մնալ:

- Գրկէ՛ զիս, փաթթէ թեւերովդ,- կ'ըսէր Հրանդի զինով ձայնը:

- Ոչ այսօր,- երկրորդ անգամ պիտի ըսէր Արեւիկը, երբ շատ մօտէն մեծ պայթում մը լսուեցաւ, դորդաց, փշրուող ապակիների արձագանգեցին, եւ աղջիկը անչափելի ահով կառչեցաւ Հրանդին:

- Ամա՛ն Ի՞նչ եղաւ:

Եւ մոռցած իր խռովքը, մոռցած տհաճութիւնը տղուն այդ իրիկուան

կեցուածքէն, փարեցաւ անոր՝ սիրոյ եւ ցանկութեան խառնուրդով մը, որ զինքն իսկ զարմացուց: Իրենց առաջին հանդիպումէն իսկ զարմանքը բոյն դրեր էր Արեւիկին մէջ եւ օրերուն հետ սկսեր էր ձեւ փոխել՝ նախապէս երբ կը հաւնէր տղուն զարգացումը, կնամեծարութիւնն ու հաճելի գրուցակից ըլլալու իրողութիւնը, կը խորշէր ֆիզիքական մտերմութիւն մը պատկերացնելով իսկ: Մինչ հիմա՝ բարկութեան եւ յուսախարութեան ճնշումին տակ անոր մտերմութիւնը կը ցանկար:

- Ո՛չ ո՛չ, պարզապէս վախն է, շատ վախցայ,- արդարացուց ինքզինք:

Տղան չէր զգար աղջկան ներաշխարհի փոթորիկը. գրկեր էր զայն եւ ամուր կը սեղմէր՝ «մի՛ վախնար, անցաւ, բան չմնաց» մըմնջելով:

Գիշերը միասին անցուցած չէին թեւեւ, բայց առտու շատ կանուխէն Արեւիկը իջաւ:

- Եկո՛ւր,- հեռաձայնէր էր Հրանդը,- եկուր եւ v day-ի շքերթը դիտէ:

- Vday?

- Victory day, Մայիս 9:

- Շուշիի ազատագրո՞ւմ:

- Նաեւ: Բայց ռուսական բանակի յաղթանակի օր. շքերթ, 69-րդ տարուան առթիւ:

Դիտէր էին: Բանակին հզօրութիւնը ազդեր էր, տարօրէն յուզելով զիրենք:

Արեւիկին վրայ շատ ծանր ազդեցին ցուցադրուող մեծ, հսկայ ռումբերը, որոնց տեսքը իր աչքերուն կը բանար պատկերները քաղաքին աւերներուն, զորս այս կամ նման ռումբերը պատճառներ էին:

- Ա՛խ, եթէ միակ թնդանօթները տղամարդոց անձնական «թնդանօթները» ըլլային, կ'երեւի աշխարհը ատելի լաւ, ատելի սիրով լեցուն տեղ մը կ'ըլլար:

Հրանդ չպատասխանեց. նայուածքը գամուած պահեց փոքր պաստառին: Արեւիկ զգաց, որ տղան նման խօսք չէր սպասեր իրմէ: Սկսաւ խնդալ:

- Ինչո՞ւ կը խնդաս:

Ինչպէ՞ս ըսէր, որ կը խնդար, որովհետեւ իր ներսիդին ընթացող մտորումները ծիծաղելի կը գտնէին այս «աւանդապահ» կեցուածքը, կը խնդար նաեւ, որովհետեւ խիստ վիրաւորուած էր տղուն լուռ քննադատութենէն, որ ուրիշ անգամ մը եւս արտայայտուեր էր, սուր խօսքերով:

- Վերջերս շատ կը խմես,- ըսէր էր օղիին գաւաթը լեցնելով:

- Երկրորդն է. գիտես, որ երկու գաւաթով կը գոհանամ միշտ. գիտեմ նաեւ, որ տղամարդը կը սիրէ իր խմելուն ընկերակցող կինը:

- Ճիշդ ես,- ընդունէր էր Հրանդ, բայց Արեւիկին մէջ ծնէր էր տհաճ զգացում մը, որ կը շարունակէր յամենալ:

Հրանդ կը շարունակէր լուռ մնալ: Ուրեմն լրջօրէ՞ն նեղուեր էր:

Արեւիկը մօտեցաւ, ափը քնքուշութեամբ դրաւ տղուն այտին եւ փորձեց դէմքը իրեն դարձնել:

Տղան բիրտ շարժումով մը հեռացուց աղջկան ափը եւ շարունակեց յամառօրէն պաստառին նայիլ:

Երբ շքերթը իր աւարտին հասաւ, Արեւիկը տուն ելաւ, եւ, հակառակ իր սովորութեան, չհարցուց, թէ ի՞նչ էր Հրանդի այդ օրուան ծրագիրը:

Տղուն բրտութիւնը չէր կրնար մոռ-

նալ. ո՛չ միայն չէր կրնար մոռնալ, այլ նաեւ կը յիշէր մանաւանդ ... չեղած բաներ, բաներ, որոնք պէ՛տք էր ըլլային, գային իրենց մտերմութեան հետ՝ քաղցրութիւն, քնքշութիւն, թռուցիկ համբոյր մը գալու թէ երթալու պահերուն, նոյնիսկ կարօտ...: Չկային: Անոնց չըլլալը սկսէր էր մեծ փոս մը փորել, որմէ հիմա այս բրտութիւնը կը ցցուէր:

Բայց նեղուած չէր:

Արեւիկ զարմանքով անդրադարձաւ այս աննեղութեան, ինք, որ ամէնէն փոքր խօսքէն կամ արարքէն կը նեղուէր եւ կտրուկ ու վերջնական միջոցներու կը դիմէր:

Բայց հիմա, երբ քաղաքին կարեւոր մէկ մասը հեռացեր-զաղթեր է, ինք ունի՞ պերճանքը նեղուելու, կտրուկ եւ վերջնական միջոցներու դիմելու:

Նեղուած չէր, այո՛, բայց տխուր էր, շատ շա՛տ տխուր, էութեանական տխրութեամբ մը, գոր յուսացեր էր հեռու պահել Հրանդին միջոցով. Հրանդը ծովեզերեայ ա՛յն թումբն էր, որ կը բարձրացուի ալիքներու ներխուժումին դէմ. Հրանդը իր թումբն էր, ծանր առօրեայի մը փոթորիկներուն դէմ բարձրացուած:

Իսկ ի՞նք:

Յանկարծ ծանր տագնապ մը խուժեց վրան՝ ի՞նչ էր ինք Հրանդին համար, կամ արդեօք բա՞ն մըն էր, արդեօք տեղ ունէ՞ր ինք այդ տղուն կեանքին մէջ:

Հարցումները պարապին մէջ արձագանգեցին, ոչինչի մը մէջ լողացին, ետ եկան իրեն եւ բերին ցաւը գիտակցումին՝ ուրեմն ոչինչ էր ինք, կամ պարզա-

պէս պահանջ մը գոհացնող միջոց:

Ամբողջ օրը տանջուեցաւ, հագի կրցաւ աշխատանքը աւարտել. եւ որովհետեւ գիտէր, որ եթէ տուն երթար կրնար չորս պատին մէջ խելագարիլ, գնաց ընկերուիին:

Ուշ վերադարձաւ: Մարեց բոլոր լոյսերը – թէեւ հոսանք կար եւ ինք պետք էր վայելէր հոսանքի այդ թանկագին երկու ժամերը – անկողին մտաւ եւ գլուխը թաղեց բարձին տակ:

Կ'ուզէր չըլլալ: Կ'ուզէր չեղած ըլլալ:

* * *

- Զիթը կախ է այսօր, խէր ըլլայ, ըսաւ դռնապանը՝ պրն. Կարապետ, որուն «բարիլուս»ին Հրանդ պատասխանած չէր, պարզապէս որովհետեւ շատ մտազբաղ ըլլալուն չէր լսած:

Ամբողջ ճամբան – եւ կարճ չէր ճամբան տունէն մինչեւ գործատեղ, մանաւանդ ոտքով կտրելու համար – Հրանդ Արեւիկին մասին մտածեր էր՝ «նեղացուցի, ի գուր նեղացուցի զինք»:

Բարձրացաւ գրասենեակ: Ներսը ծանր ծուխ եւ գարշահոտ մնացեր էր: Բացաւ պատուհանը, սուրճին ջուրը դրաւ, մոխրամանները պարպեց:

Ընելիք շատ ունէր. բայց որոշեց ինքզինքին շնորհել սուրճը խմելու տասը վայրկեանները եւ սա հարցը լուծել:

- Հարց չկայ,- ըսաւ բարձրաձայն, կարծես դէմը մէկը ըլլար,- ես առաջարկեցի, ինք ալ ընդունեցաւ, ուրեմն ի՞նչ հարց:

Ձգաց սակայն, որ չէր համոզուած, ինք, քաղաքին նշանաւոր ամուրին եւ

սիրահետողը, որուն համար աղջիկներն ու կիները մեծ հաճոյք էին, բայց երբեք իրեն հաւասար էակներ, զանոնք լուրջի առնելու կարիքը բնաւ չէր զգար:

- Նորէն ալ պետք չունէի զինք նեղացնելու,- կրկնեց:

Անհանգստութիւնը կը խորանա՞ր, թէ՞ իրեն այդպէս կը թուէր:

- Ահագին գործ ունիմ:

Սուրճին պարապ գաւաթը խոհանոց տարաւ եւ գործի լծուեցաւ:

Օրուան ընթացքին, երբ պահ մը մինակ կը մնար, կ'անդրադառնար, որ անհանգստութիւնը կը յամենար մէջը: Անձանօթ վիճակ մըն էր ասիկա իրեն համար, ո՛չ միայն այս նեղութիւնը, այլ նաեւ Արեւիկին մասին մտածելը. կարծես վախ ունէր, որ աղջիկը ալ չգայ իրեն հետ ընթրելու եւ ինք ալ չունենայ հաճելի այն զրոյցները, որոնք ժամերը վայրկեաններու կը վերածէին, եւ որոնցմով այլ խորք կը ստանար իրենց անկողինը՝ բնագոյայինէն բարձրացած, նոր գունաւորում տալով այս յարաբերութեան:

Վաճառական մը փնտռեց հեռախօսով: Գիծը զբաղած էր: Դարձուց Արեւիկին տան թիւերը. զանգերը զացին, բայց պատասխանող չեղաւ: Կրկին զանգահարեց վաճառականին:

- Մարհապա Հաճճի ...

Մինչեւ իրիկուն այցելուներու եւ հեռաձայններու միջեւ յաճախ փորձեց, բայց չգտաւ աղջիկը:

Վերադարձի ճամբուն վրայ սովորականէն քիչ մը աւելի գնում ըրաւ: Ծառերուն տակ սեղանը յարդարեց, կանաչեղէնով ձուածեղը փուռը դրաւ, սիկարէթ մը վառեց ու զանգահարեց:

- Այո՛,- տխրո՞ւր էր, թե՞ յոգնած ձայնը:

Տղան տրոփ մը կորսնցուց:

- Ի՞նչ ունիս աղջիկ,- ըսաւ՝ փորձելով ձայնին սովորական եռանդը տալ:

- Շա՛տ յոգնած եմ:

- Ոչ ինձի չափ,- Հրանդ անմիջապէս վրայ տուաւ:

Արեւիկը պահ մը լռեց ու մտածեց՝ երբեք չի լսեր ըսածներս, չի հասկնար վիճակս:

- Կրնայ ըլլալ, այո՛,- ըսաւ:

Հրանդ զգաց, որ աղջիկը իրապէ՛ս նեղուած է:

- Իջի՛ր, ընթրիքը եղաւ, չպաղի:

- Շատ յոգնած եմ, եւ արդէն ուշ է:

- Ի՞նչ բանի ուշ է, ընդամենը երեք յարկ վար պիտի իջնես. հետո՞ ժաքէթ մը բեր, դուրսը գով է,- եւ անմիջապէս վար դրաւ ընկալուչը, առարկութեան առիթ չտալու համար:

Երբ Արեւիկը ուշացաւ իջնելու, Հրանդ սկսաւ տազնապիլ. հիմա սա ձուածեղին համր-հոտը պիտի փախի, կ'ըսէր ինքնիրեն, սա կիներն ալ իրաւ խելք չունին, ի՞նչ պէտք կայ շպարուելու, հագուիլ-զարդարուելու ...

Պարզապէս միտքէն հեռու կը վանէր կասկածները՝ չըլլայ Արեւիկը որոշեր է յարաբերութիւնը խզել հետս ...

- Կ'ուզէ գայ, կ'ուզէ չգայ, ես նստեցայ ...

Գաւաթը լեցուց, ձուածեղը հանեց փուռէն, տարաւ դուրսի սեղանին դրաւ ու նստեցաւ:

Լսուեցաւ դրան մեղմ թակոցը:

- Արդէն սկսե՞ր ես, ա՞յս է կնամեծարութիւնդ՝ ընթրիքի սկսիլ հիւրէն առաջ:

- Նախ որ դուն հիւր չես, յետոյ՝ շատ ուշացար, ես ալ շատ անօրի էի:

Բայց արդէն փարատեր էր տազնապը. ճիշդ է, որ աղջիկը զգալիօրէն տակաւին խռով էր, բայց գոնէ եկեր էր, հոս էր, ուրեմն վճռած չէր յարաբերութիւնը խզել:

Հազար պատմութիւն պատմեց, հարիւր մանրապատում ըսաւ, քիչ-քիչ լեցուց Արեւիկին գաւաթը – մէկ կողմէ կ'ուզէր, որ խմիչքին ազդեցութեամբ աղջիկը վիրաւորանքը մոռնայ, միւս կողմէ չէր ուզէր խմիչքով անհանգրստացնել զինք:

Ու երբ անկողին տանիլ փորձեց, աղջիկը չմերժեց, բայց այնքան կրաւորական էր, որ Հրանդ միայն ճակատը համբուրեց քնքշանքով՝ զիշեր բարի:

* * *

Երկուքն ալ սակայն չկրցան քնանալ, իւրաքանչիւրը իր մտորումներէն տառապելով:

Հրանդ պարզապէս շատ զարմացած էր. նման խառնուածքի չէր հանդիպած՝ տաք ու սիրայորդ, միաժամանակ ծայրայեղօրէն զգայուն:

- Գործ չունիս,- կ'ըսէր ինքնիրեն,- նման աղջիկները կրնան փորձանք դառնալ գլխուդ, աւելորդ ծանրութիւն թելդ կախուած ... վերջացուր քանի ուշ չէ:

Բայց երբ սկսաւ վերջացնելու ձեւեր որոճալ, տեսաւ, որ իր բոլոր գիտցած եւ նախապէս կիրարկած ձեւերը – որոնք բնաւ արհամարհելի չէին – անօգուտ պիտի ըլլային Արեւիկի պարագային:

- Եթե վերջ մը պիտի ըլլայ, պէտք է շիտկէ շիտակ ըսեն,- մտածեց:

Պիտի ուզէ՞ր նայիլ Արեւիկի քաղցր, սիրայորդ աչքերուն եւ «վերջ» ըսել:

- Վաղը կը նայիմք, հիմա քնանամ:

* * *

Արեւիկի ներաշխարհին մէջ տարօրինակ բան մը կը կատարուէր. գոց աչքերուն ետեւ Հրանդն էր իր ամբողջ հասակով, մեծ, ժպտուն աչքերով, բայց մարմինը կամաց-կամաց թափանցիկ կը դառնար, պահելով արտաքին գիծերը, շիշի մը պէս, որուն պարունակութիւնը յստակօրէն կ'երեւի, եւ հոն, այդ թափանցիկ մարմնին մէջ դրականներն ու ժխտականները կը կազմէին բազմազոյն եւ թափթփած ամբողջութիւն մը, որ զինք աւելի կը շփոթեցնէր:

Կ'երազէ՞ր: Մէկ կողմէն միւսը դարձաւ: Ո՛չ, չէր երազեր: Թերը դպաւ Հրանդին թեւին. երկուքն ալ թեթեւ մը ցնցուեցան, բայց շարունակեցին քնացած ձեւանալ: Իրարու աչքերուն նայելէ առաջ պէտք էր իւրաքանչիւրը իր հարցը լուծէր:

Շատ ժամանակ չկար:

Բայց առաւօտը լուծում չբերաւ: Ոչինչ ըսին իրարու: Խմեցին Հրանդին պատրաստած սուրճը, եւ իւրաքանչիւրը իր գործին գնաց:

Դէպի գործ ճամբուն վրայ, թաղը, ուրկէ պիտի անցնէր, խճողում կար. մարդիկ դէպի ներս, թաղին մէջտեղը տեղ մը կը նայէին, բայց չէին մօտենար:

- Նորէ՞ն հրասանդ ինկեր է,- մտածեց Արեւիկը:

Բայց շտապ օգնութեան ինքնա-

շարժներ չկային, պոռչտուք չկար, իրարու թելադրանքներ պոռացող տղաք չկային. աւելի զսպուած լռութիւն մըն էր՝ վախով եւ ափսոսանքով լեցուն:

Արեւիկը հետաքրքրութեամբ մօտեցաւ քիչ մը հրելով, քիչ մը ճամբայ խնդրելով ու երբ տեսաւ, թէ մարդիկ ինչի՛ կը նայէին, ամբողջ մարմնէն սարսուռ անցաւ, զգաց, որ գլխու պտոյտ կ'ունենայ, աչքին առջեւ սեւցաւ եւ չիյնալու համար քովը կեցող կնոջ թելը բռնեց:

Միայն պահ մը:

Յետոյ չգիտցաւ ինչո՛ւ, ինչպէ՛ս, ուսումով մը հասաւ աղջկան ու կեցաւ դէմը՝ դիտողներուն նայուածքը խափանելով:

Կեցաւ ու չգիտցաւ ի՛նչ ըսէ, ի՛նչ ընէ:

Տասնեօթը տասնութ տարեկան աղջիկ մըն էր, խարտեաշ մազերը զգզուած, թափանցիկ շապիկ մը վրան ու մնացեալ մարմինը մերկ: Նստեր էր մայթին անշարժ, առանց ուշք դարձնելու շուրջի մարդոց: Բայց աղջկան նայուածքն էր, որ Արեւիկին հոգիին հիմերը խախտեց՝ պարապ նայուածք մը, ուրկէ երբեմն կայծակներ կ'անցնէին, դիտողին սարսափ առթելով:

Արեւիկը կեցեր էր անօգնական, կորսուած ցալի ու տառապանքի այս ահաւոր անապատին մէջ, շքեղ դղեակի մը աւերակին առջեւ խայթող ափսոսանքով: Որովհետեւ շքեղ էր այս խորտակուած հոգին պարփակող մարմինը:

- Ո՛վ գիտէ գլխուն ինչեր եկեր են ...

Արեւիկին միտքին մէջ տողանցեցին քաղաքին շրջակայքը տեղի ունեցող խժոճութիւններու պատկերներ՝ բռնա-

բարումներ, խոշտանգումներ եւ դեռ ո՛վ գիտէ տանջանքի ինչ նորաստեղծ ձեւեր, սպառնալով զինք եւս խելագարութեան տանիլ:

Քովէն երիտասարդ մը դէպի վեր՝ պատշգամները նայելով կը խնդրէր.

- Բան մը չունի՞ք, հագուստ մը, տաբատ մը, ծածկենք, մեղք է այսպէս ...

Արեւիկը ծռեցաւ աղջկան վրայ, ձեռքը երկարեց դէ՞մքը շոյելու, թէ՞ ուտերը գրկելու, չկրցաւ որոշել, որովհետեւ ճիշդ այդ պահուն գնդակ մը սուլեց շատ մօտէն, ձախ կուրծքը խտրտաց, տաքցաւ, մինչ ինք գետին կ'իյնար աղջկան քով.

- Մարդո՛րս ... արձակագե՛ն....

Ակնթարթի մը մէջ փողոցը պարպուեցաւ: Մնացին ինք ու կիսամերկ աղջիկը, որ ի՛նչ գուրգուրանքով զինք կը դիտէր՝ ափը արիւնոտ կուրծքին դրած:

Յետոյ ամէն բան մթագնեցաւ:

* * *

Երբ գիշերուան ուրիշ ալ Արեւիկը հեռաձայնին չպատասխանեց, Հրանդ լրջօրէն սկսաւ մտահոգուիլ: Արդէն լրի մթներ էր, փողոցները լրի ամայացեր էին: Եթէ ընկերուիի մը քով էր, պէտք էր վաղուց եկած ըլլար եւ հեռաձայնած: Այդպէս էր Արեւիկը, օրուան մէջ քանի մը անգամ կը հեռաձայնէր, կը հարցնէր, բայց մանաւանդ մտիկ կ'ընէր զինք:

Անհանգստութիւնը շատ արագ տագնապի վերածուեցաւ:

- Բայց որո՞ւ հարցնեմ, ո՞ր փնտռեմ:

Անգամ մը եւս բջիջայինին զանգա-

հարեց, թէ՛ւ յոյս չունէր.

- Այօ՞ ...

Օտար ձայն մըն էր, կնո՞ջ, թէ՞ տարիքոտ աղջկան ձայն մը, քիչ մը խիստ, քիչ մը հարցական:

Երկվայրկեանի մը մէջ Հրանդ յուսաց, յուսախար եղաւ, վախցաւ եւ ի վերջոյ շատ բարկացած ըսաւ.

- Ո՞վ է ... Արեւիկը ո՞ր է ...

- Ո՞վ է խօսողը:

- Քեզի ի՛նչ, ո՞վ ես դուն, որ Արեւիկին հեռաձայնին կը պատասխանես. Արեւիկը ո՞ր է:

- Պարոն, մի՛ պոռաք, հոս հիւանդանոց է, Արեւիկը...

- Ի՞նչ ունի Արեւիկը,- չգգաց, որ կրկին կը պոռար: Ոտքերը կը կթոտէին:

- Մարդորս մը զարնուեցաւ:

- Ո՞ր հիւանդանոցն է:

Ուրիշ բան չլսեց: Գրաւ ընկալուչը եւ դուրս նետուեցաւ:

- Ի՞նչ է ձեր կապը Արեւիկին հետ,- հիւանդապահուիին շատ խիստ էր:

Հրանդ զգաց, որ Արեւիկը տեսնելու կարելիութիւնը միայն իր պատասխանէն կախեալ է.

- Նշանածն եմ,- ըսաւ եւ ինքն իր բռները լսելով ցնցուած լռեց:

Հիւանդապահուիին զգաց ցնցումը, տարակուսանքով նայեցաւ, նայուածքը իջեցուց տղուն աջ ձեռքին, ուր մատանի չկար:

- Վայրկեան մը,- ըսաւ եւ լուռ քայլերով հեռացաւ:

Հրանդը հոն, մեծ սրահի լռութեան եւ հականեխիչի հոտերուն մէջ կեցած չգիտցաւ ինչ ընել: Բան մը կոտրել-փշրել կ'ուզէր, բայց նաեւ մեծ փափաք

ուներ հեռանալու, փախչելու, չտեսնելու Արեւիկը, զայն ի՞նչ վիճակով պիտի գտնէր արդեօք:

- Ետեւէս եկուր, բայց հարցումներով մի՛ յոգնեցներ զինք:

Արեւիկին մասին միակ հարցնողը Հրանդը եղեր էր, եւ գլխաւոր հիւանդապահուիին որոշեր էր ընդունիլ տղուն սուտը որպէս իրականութիւն:

- Մէկ վայրկեան,- Հրանդ կեցուց հիւանդապահուիին,- կրնա՞ս ըսել, թէ ճիշդ ի՞նչ է եղածը:

- Մարդորսին փամփուշտը մտեր է ձախ կուրծքէն, քսուելով անցեր է սրտին քովէն ու մտեր թոքին մէջ. գործողութիւնը բաւական երկար տեւեց. հիմա լաւ է. կարելո՞րդ ապաքինումի շրջանն է, տրուելիք խնամքը ...

* * *

Կրկին ծառերուն տակ էին, սեղանին շուրջ Մուհամմէտն էր, Ճորճը, Արեւիկն ու Հրանդը: Դէպքէն ետք իրենց առաջին ընթրիքն էր, թէւ Հրանդ ամէն օր Արեւիկին քով էր իրիկունները, երբ մութը անտանելիօրէն կը թանձրանար եւ կը սպառնար կլլել ամէն բան:

Մուհամմէտն ու Հրանդը իրենց գուրգուրանքով սկսեր էին խեղդել Արեւիկը. Ճորճը այնքան յուզուած էր, որ չէր խօսեր:

- Լա՛ւ, կը բաւէ,- ըսաւ աղջիկը խնդալով,- բան մը պիտի ընես՝ օղիս նորոգէ:

- Դեղերդ վերջացա՞ն,- ըսաւ Մուհամմէտը տագնապով,- զիտե՛ս, դեղ եւ օղի շատ չեն ներդաշնակուիր, ինձի եւ սա *աթէիսպի*ն պէս:

- Հա՛, բայց եթէ զիրար երկու օր չտեսնէք, ձեր հաւասարակշռութիւնը կը խախտի,- խնդաց Արեւիկը,- մի՛ մտահոգուիր, ա՛լ դեղ չունիմ, երկու օր առաջ առի վերջինը:

Մինչ այդ Հրանդ նորոգեր էր իրենց զաւաթները:

- Կենացդ,- ըսաւ Մուհամմէտ Արեւիկին,- ուրիշ վտանգի չհանդիպիս կեանքիդ մէջ:

- Միշտ ուրախ եւ առողջ ըլլաս,- Ճորճը չէր կրնար տիրապետել յուզումին:

Հրանդ լուռ էր, նոյնիսկ զաւաթը բարձրացուցած չէր:

- Ի՞նչ է,- ըսաւ Մուհամմէտը,- Արեւիկին կենացը պիտի չխմե՞ս:

- Պիտի խմեմ անշուշտ, բայց նախ բան մը պիտի խնդրեմ,- եւ դարձաւ Արեւիկին,- թերեւս զարմանաս, որ ասիկա Ճորճին եւ Մուհամմէտին առջեւ պիտի ըսեմ, բայց կ'երեւի վկաներու պէտք ունիմ ... Արեւիկ, կ'ամուսնանա՞ս հետս:

- Ականջներուս չեմ հաւատար, դո՞ւն, երդուեալ ամուրի՞դ,- ըսաւ Մուհամմէտը:

- Խենթացա՞ր մը ծօ,- պոռաց Ճորճը, որ երբեմն չէր կրնար թաքցնել նախանձը ընկերոջ ազատ կեանքին հանդէպ:

Յետոյ երկուքը միասին դարձան դէպի Արեւիկը:

Ուրախութեան ճառագայթ մը ծիրանի գօտի կապեց աղջկան վրայ, էութիւնը թրթռաց. յետոյ սակայն մութ ամպեր հաւաքուեցան կիտուած յօնքերուն տակ, դէմքը մթազնեցաւ, տխրութեան մշուշ իջաւ աչքերուն:

- Արեւիկ, պիտի չպատասխանե՞ս,-
ըսաւ Հրանդ տագնապած:

- Պե՞տք էր մահուան դուռը հասնէի,
որ զգայիր, թէ...

- Որ հասկնայի, թէ կը սիրեմ քեզ:

- Չես սիրեր,- ըսաւ աղջիկը հան-
դարտօրէն,- պարզապէս իմ գոյութիւնս
կը մխիթարէ քեզ այս ծանր օրերուն:
Չէ, սէր չէ ասիկա:

- Կրնայ ըլլալ,- ըսաւ Հրանդ յան-
կարծ հանդարտութիւնը գտած,- կրնայ
ըլլալ, որ ճիշդ էս, բայց կը կրկնեմ
առաջարկս՝ կ'ամուսնանա՞ս հետս:

Եւ երբ աղջիկը լռեց.

- Գոնէ մտածէ,- ըսաւ կոտորած շեշ-
տով:

Երկու ընկերները իրենք զիրենք
աւելորդ կը զգային, միաժամանակ
շատ հպարտ էին նման տրամի մը
վկայ ըլլալուն համար:

- Նայէ՛,- ըսաւ Արեւիկը,- երկու շա-
բաթէն Երեւան պիտի երթամ. եղբայրս
յաճախ կը կանչէր, միշտ կը մերժէի,
հիմա պիտի երթամ. գիտեմ, որ դուն ալ
պիտի երթաս:

- Քեզմէ ետք, այո:

- Երբ գաս եւ եթէ տակաւին միտքդ
չես փոխած ...

- Արեւիկ, սա տղան կրնայ շատ բա-
նէր ըլլալ, գլխաւորաբար կնամուլ – կը

նէրես, Հրանդ, բայց ինչ որ ճիշդ է, ճիշդ
է - բայց յեղեղուկ չէ. եթէ հարցումը
ըրաւ քեզի, ուրեմն որոշումը վերջնա-
կան է,- մէկ շունչով ըսաւ Մուսամմէտը
Արեւիկին:

Երբ ոչ ոք պատասխանեց, չորսը մի-
ասին վերցուցին բաժակները եւ խմե-
ցին:

Եւ երկա՛ր ատեն մնացին ծառերուն
տակ, մոմին լոյսով գրուցելով, արդէն
խաղաղած, գրեթէ երջանիկ:

20 Մայիս, 2014

Պատերազմական Հալէպ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1.- Անասրուած:
- 2.- Նսրարան
- 3.- Իսլամներու աղօթքի կանչը
մզկիթի մեկնարէէն:
- 4.- Արեւելիան երաժշտութեան
չայնաստիճաններէն մէկը:
- 5.- Արեւելիան չայնաստիճան:
- 6.- Մոլեռանդ:
- 7.- Աստուած:

«ՕՐԻՈՐԳ ՊԱՊԻԿ»

Մեր ընտանեկան վերջին «ընթրիք-ժողովին», մենք՝ այր եւ կին, տղաս եւ հարսս, կրցանք որոշ եզրակացութեան մը յանգիլ: Այսպէս, ես ու կինս, որուն հետ աւելի քան երեք տասնամեակներէ ի վեր հայկական միօրեայ վարժարանի մը հայերէն լեզուի ուսուցիչ-ուսուցչուհի էինք, եւ որովհետեւ տակաւին նոր հինգ տարիքը թեւակոխած մեր թոռնիկը հայկական ամենօրեայ վարժարան մը յաճախելու պատեհութենէն զանազան պատճառներով զրկուած էր, առաջարկեցինք, սիրայօժար, ամէն Շաբաթ օր մեզի հետ մեր պաշտօնավարած վարժարանը տանիլ զայն, հայերէն սորվելու եւ իր հայ ըլլալը չմոռնալու համար: Միաժամանակ յիշեցրնեմ, թէ մեր երկու մանչերն ալ նոյն ձեւով հայերէն լեզուն սորված էին տարիներ առաջ:

Ծնողքը ընդունեցաւ: Ես ալ, իբրեւ հայ ծնողք, կարծես լռելեայն անգամ մը ես հաստատած էի, որ զոհաբերութեան ոգին միշտ եղած էր գլխաւոր յատկանիշը հայ հօր եւ մօր, հանդէպ զաւակներուն, յատկապէս ու մանաւանդ՝ թոռներուն:

Որոշումը մնայուն ժպիտի նման բան մը քանդակեց դէմքիս: Իսկապէս, որ արինս հետզհետէ դէպի ծերութիւն քալող երակներուս մէջ հրճուանքէն կ'եռար: Ներքին հաշտութեամբ մը լեցուն մտքով հպարտ էի: Անօրինակ զգացում: Բան մը փրկողի բաւականութեամբ լեցուած էին սիրտս ու հոգիս:

Անկեղծօրէն, մեր այս առաջին թոռնիկին՝ Վանային աշխարհ գալէն ի վեր, Կիկոյի պատմութեան նման, միամտօրէն մեզի շատ ծանօթ ու հարագատ զգացումներէն տարուած, այր ու կին, երկուքով, սկսած էինք մտածել, թէ արդեօք իր ծնողքը ի վիճակի պիտի ըլլայի՞ն կամ պիտի կարենայի՞ն զինք հայկական ամենօրեայ վարժարան մը դրկել: Արդեօք իրենց տան մօտերը նման վարժարան մը կա՞ր: Հապա՞ եթէ չըլլար, կամ նիւթական դժուարութեան պատրուակով՝ չդրկէին, ի՞նչ պիտի ընէինք: Իբրեւ հանի եւ տատի իրաւունք ունէի՞նք միջամտելու: Ինչպէ՞ս հայերէն պիտի սորվէր կամ հայ պիտի մեծնար մեր թոռնիկը: Ինչպէ՞ս հայ պիտի մնար: Արդեօք շատերուն նման անունով հայ պիտի ճանչցուէր:

Սկսած էինք լրջօրէն եւ երկար մտածել ու մտահոգուիլ, առանց անդրադառնալու, որ նորածինը հայր եւ մայր ունէր, եւ մեր իրաւունքներէն դուրս կը մնար ամէն տնօրինում: Անոնք էին միայն որ նման կարեւոր որոշում կրնային տալ, եւ ոչ թէ մենք: Հոս Ամերիկա էր եւ վերջ:

Բայց...: Ո՞ր մնացին ազգային արժէքներու փոխանցումը, հայու ոգիի պաշտպանութիւնը, հայոց լեզուն...: Միայն պարապ խօսք, կամ ձեւականութիւն՝ շատ մը ուրիշ հայկականութիւն հողովող ճառերու պէս:

Մեզի համար՝ երկար տարիներու հայոց լեզուի համեստ մշակներուս հա-

մար, մեր լեզուն ցեղ էր եւ ազգային միութիւն: Առաւել՝ Ամերիկա կոչուած այս խառնարանին մէջ հայ մնալու, ապրելու եւ յարատեւելու ցանկութիւնն ու կամքը մեզ արթուն կը պահէին:

Պէտք էր, որ զանոնք փոխանցէինք մեր ժառանգորդներուն: Այս եւ ասոր նման բաներ մեր վզին պարտքը համարած էինք: Եւ յանկարծ ահա քեզի հոգի ու մարմին մաշեցնող տաղտուկ, եթէ թռնիկը հայկական վարժարան չյաճախէր...: Արդեօք փոքրիկը միայն հայ կեդրոն երթալով կամ սկաուտ ըլլալով պիտի կարենա՞ր հայ մնալ, ան ալ իմ գիտցած հայս: Կը կասկածէի, որովհետեւ հոն ալ, այդ շէնքերուն մէջ, ժողովարարահներէն մինչեւ փողոցին դուռը, բոլոր երեխաներն ու պատանիները, անխրտիք, անզլերէն կը խօսէին: Հայերէնով արտայայտուողները հազուադիւրս էին:

Է՛հ, այս բոլորը արդեօք բարարա՞ր էր հայ մնալու համար: Հապա լեզո՞ւն եւ ոգի՞ն: Կը հաւատայի, որ եթէ այս երկուքը զուգահեռ չընթանային, արդէն անհատը իբրեւ հայ կորսուած պիտի ըլլար: Ինձի համար մեր ակունքը մնալուն պահողը միայն մեր ոգին չէր, լեզուն ալ պէտք էր: Լեզուն կարեւոր է, աւիշ է, պատմութիւն է եւ հայութիւն:

Ահա քեզի հայրենիքէն հազարաւոր մղոններ հեռու, այս երկրին մէջ հայ ըլլալու եւ մնալու դեղատոմսի որոնում կամ բարդոյթ: Հայու դիմագրաւած կեանքին հեզնանքը:

Անքուն գիշերներ անցուցինք ու մեր երկուքին հարազատ սրտի տրոփումներէն մեկնած, մենք՝ պապիկ եւ նանի, որ տարիներէ ի վեր համերաշխ ու լուռ միասին շալկած էինք կեանքի բեռը,

հոս, այս հսկայ երկրին մէջ զաւակ մեծցուցած, զանոնք տեղ մը հասցուցած էինք, հիմա ալ մեր թռնիկին ազգային պատկանելիութեան հաշուոյն մտահոգուելով մեր այսքան շուտ բոպիկնալը զարմանք պատճառած էր մեր հարազատներուն:

Բայց ինչ որ ալ ըլլար, այս հարցը մեզի համար սրբազան պարտականութիւն համարած էինք միշտ: Մենք՝ բոլորս ալ, մեծով ու պզտիկով պատասխանատուներ էինք մեր պատմութեան առջեւ: Տակաւին, իբրեւ հայոց լեզուի դասատուներ, մեր տուններուն մէջ կամ դուրս, պարտաւոր էինք նաեւ պաշտպանել մեր լեզուի իշխանութիւնն ու անոր հրաշագործ դերը:

Հաստատապէս մեր այս մտածումով մեր տղուն եւ կամ հարսին որոշ բան մըն ալ փաստել կամ սորվեցնել կ'ուզէինք:

Հաւատացէ՛ք, խոր ու անյատակ մտահոգութեան մը արդիւնքն էր մեր այս զգացումը, եթէ կ'ուզէք՝ նոյնիսկ ազգային եւ նոյնքան ալ բնագոյական բնոյթ կրող ապրումներէ ծնած, ու մեր պատասխանատուի զգացումէն մեկնած եւ անոր անտեսանելի մէկ երեւոյթէն ծնած գերագոյն մաքուր եւ ճերմակ բաղձանք:

Ո՞վ գիտէ: Հազար միտքեր: Բայց ինչ բանի ալ ծնունդ ըլլային... տաժանելի էին:

Մտայնութիւն ըսի, գոր մեր ծնողներէն ժառանգած ու մեզի հետ Արեւելքէն շալկած ու բերած էինք:

Ո՞ր փախաւ միտքս: Կը փորձեմ ամփոփուիլ:

Այսպէս, որոշուած Շաբաթ առաւօտը, թռնիկ Վանային հազցուցինք մեր

դպրոցի պաշտօնական համագեաստ կոչուած ճերմակ շապիկը: Ինքն ալ իր կարգին հպարտօրէն եւ ամուր մը թելին տակը առնելով իր փոքր պայուսակը, որուն մէջ քանի մը էջ ճերմակ թուղթ, տաշելիք ու տեսակաւոր մատիտներ կային, մեզի հետ մտաւ ինքնաշարժ:

Տղաս խստիւ պատուիրեց պապիկին եւ նանիին խօսքը մտիկ ընել, հնազանդ ըլլալ եւ մանաւանդ օրիորդը չբարկացընել:

- Անուշիկս, պապիկը չի կրնար միայն քեզմով զբաղիլ, տունը՝ այո՛, բայց դպրոցը ո՛չ: *Օքէ՛յ*: Օրիորդիդ խօսքն ալ մտիկ ընել չմոռնաս, քեզի «սրբորայգ» մը ունիմ՝ վերադարձիդ:

«Սրբորայգ»: Մէկ խօսքով ամերիկեան կաշառքի ձեւ:

Իր կարգին, ցած ձայնով, շրթունքի եզրին հեզմանք մը, Վանան ալ *օքէյ* մը ըսաւ: Լսեցի: Յայտնի էր, որ իր լսածներուն շատ ալ համաձայն չէր: Նաեւ բացայայտ էր, թէ իր արտասանած բառերը կորսնցուցած էին իրենց խորհրդաւոր եւ լիարժէք իմաստը: Անոր համար արագօրէն խոստացած էր:

Հասանք դպրոց: Ձեռքէս ամուր բռնած էր եւ երեքով մտանք սրահ: Այր ու կին անմիջապէս շարեցինք աթոռները, սեղանները, սրահին տուինք դասարանային որոշ տեսք ու սպասեցինք աշակերտները: Ի՞նչ ընէինք: Նախ պէտք էր Հայ կեդրոնի սրահը դասարանի վերածէինք: Այսպէս էր մեր դպրոցի ֆիզիքական իրավիճակը: Ապա որոշուած ժամուն, ներկայ գտնուող աշակերտները հաւաքել էւ միասնաբար Տէրունականը աղօթել էտք, զանոնք իրենց դասարանները դրկեցի, առանց մոռնալու, որ այդ փոքրե-

րուն շարքերուն մէջ տեղ մը «մերինն» ալ կար: Վեր, վար, փոքր սենեակներ եւ սրահ:

Թռռնիկիս թելադրեցի, որ իր ուսուցչուհիին մօտ մնայ, նոյն սրահին մէջ, մանկապարտէզի փոքրերուն հետ, իմ դասարանէս քանի մը քայլ անդին:

Վանան ձեռքս ձգեց: Յուզուած կ'երեւէր: Աչքով նշան ըրի, որ հնազանդի: Ժպտացի: Կարծես այդ պահուն իր յուզումն ալ նահանջեց: Այսպէս, տեսակ մը շաղուած աչքերով հայեացքը վրաս նետեց ու գնաց նստելու իր նոր ընկեր-ընկերուհիներուն շարքին: Նոյնքան հանդիսաւոր կերպով իրեն համար որոշուած տեղը գրաւեց:

Դասը սկսայ տասը եւ աւելի տարիք ունեցող երկսեռ աշակերտներու խումբիս հետ: Նախ խօսիլ եւ խօսեցնել, նոյն ատեն հայերէն բառերով փոխարինել անգլերէնով արտասանուած բառերը, ապա դասը կարդալ տալ: Անկեղծօրէն, եթէ աշակերտներուս յաճախակի ետեւ դառնալը չնշմարէի, բոլորովին մոռցած պիտի ըլլայի, որ ինձմէ երկու սեղան ետեւ, զոյգ մը սեւ աչքերով աղջընակ մը զիս կը դիտէր:

Դասարանը զգաստութեան հրաւիրեցի, միաժամանակ Վանային ջերմութեամբ մը ժպտացի, սանկ խոնարհ ժպիտով մը: Զգացի, որ գլխուն մէջ կատարեալ շփոթ կար, միտքերու քառս: Թերեւս անոր համար, որ երբեք իր պապիկը այսչափ լուրջ եւ կամ այս նոր տիպարով չէր տեսած: Թերեւս:

Է՛հ աշխարհ: Ինչ լաւ բան է փոքր ըլլալ եւ այդպէս ալ մնալ:

Միւս կողմէ, այդ նոյն դասարանին մէջ նորութիւն չէր երեխաներուն ան-

հանդարտ վիճակը: Փոքրերը այդպես են: Ամեն վայրկեան կ'ուզեն դուրս ելլել, ջուր խմել, «պաթրում» (լուսացարան) երթալ: Անմեղ պատրուակ: Կարիքը հնարամիտ կը դարձնէ մարդը, ըսած են մեծերը: Յանկարծ լսեցի Վանային ձայնը.

- Օրիորդ, ես ալ կրնա՞մ ջուր խմել:

- Այո՛, կրնաս,- պատասխանեց ուսուցչուհին:

Հետաքրքրութիւնս սրած էր: Դարձայ իր կողմը: Վանային դէմքը կարծես լուսաւորուեցաւ: Ակամայ հետեւեցայ իր շարժումներուն: Նախ վազելով դուրս ելաւ սրահէն եւ ուղղակի ջուրի ծորակին մօտեցաւ:

Շարունակեցի դասը՝ ես զիս ձեռով մը յանցաւոր զգալով: Հիմա թռնի՞կը կարելոր էր, թէ դասը: Միտքս զիս կը պախարակէր լուռ եւ անձայն: Իրատունք ունէր: Ու չեմ գիտեր որքան ժամանակ կրցայ աչքերէս հեռու պահել այդ դասարանը, ուր սետուիկ աչքերով աղջնակ մը հանդարտ անկեղծութեամբ մը կը հետեւէր իր դասին: Միայն այն գիտեմ, որ բաւական երկար ժամանակ ըլլալու էր, եւ գրեթէ զբօսանքի պահուան մօտ, երբ աչքիս տակէն նշմարեցի Վանայի շուքը:

Դարձայ իր կողմը: Ան իր մանր քայլերով կտրած էր շարքերը ու ինծի մօտեցած: Յանկարծ կանգ առնելով բարձրաձայն ըսաւ.

- Օրիորդ պապիկ, հաճիս գունաւոր մատիտներ տուր, օրիորդս կ'ուզէ:

Ըսաւ արագ եւ առանց պատասխանի սպասելու, վստահ շեշտով կրկնեց.

- Օրիորդ պապիկ, *բըլիզ* (հաճիս):

Բառերը փշրուեցան, ինչպէս

փխրուն արձան: Կարծես ձայնը դողաց, եւ աչքերը կայծեր արձակեցին:

Ու սրահին մէջ պայթեցաւ քրքիջը: Երկինքէն ինկածի պէս ես ալ, աշակերտներուս նման, յանկարծակիի եկած էի: Միտքէս ծայրէն չէի անցուցած, որ ինծի ալ այդ ձեռով պիտի մօտենար: Խեղճը իրատունք ունէր: Ես, իրեն համար այդ պահուն այդ սրահին մէջ իր օրիորդին պէս էի: Ես ալ ուրիշ «օրիորդ» մըն էի:

Ժպիտս խնդրի վերածուեցաւ ու առիթ տուաւ, որ սրահն ալ աղմկէ: Բազմաձայն աղմուկը այլեկո՞ծեց սրահը, մինչ ինք, ի տես ստեղծուած մթնոլորտին, կծու հեզմանքով ողողուած աչքերը կը թարթէր անհանգիստ:

Անմիջապէս սաստեցի: Իրարանցումը խաղաղեցաւ: Աղմուկն ու ձայները նահանջեցին, եւ լռութիւն տիրեց:

Այս բոլորէն ետք, պապիկ եւ թռնիկ դէմ դէմի կեցած զիրար կը դիտէինք: Իր դէմքին վրայ վստահութեան շեշտով լեցուն ծանր լրջութիւն մը կար կարծես: Յուշ պատմողի խաղաղ նայուածք մը, որ համակրանք կը յայտնէ:

Տուի մատիտները: Ինքն ալ, առանց ժամանակ կորսնցնելու, մտերիմ դիմագիծով մը, կրկին բարձրաձայն «**թանք ետ**, օրիորդ պապիկ» ըսելէ ետք, անըտապ դէպի իր դասարանը ուղղուեցաւ, լրջութեամբ եւ զարմացման հառաչանքի արտայայտութեամբ մը:

Այդ օր, իր պատճառով, ես էի օրուան «հերոսուհին»:

Մէկ խօսքով, տնեցիներուն եւ մօտիկ ազգականներուն բերնին ծամօնը՝ «օրիորդ պապիկ»ը նոր եւ հետաքրքրական անուն մը դարձաւ:

ՏՐՈՐՈՒԱԾ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՀԵՒՔԸ

Չիւնը խեղդել էր ճանապարհների անցուղարձը: Եկել, դարսուել էր, իրենով արել ամէն բան:

Կէսօր էր, բայց ճամբէքին միայն հատուկեմտ անցորդներ էին, այն էլ՝ գոյգ-գոյգ՝ ձեռքներին թիակներ:

Արդէն մի քանի ծուռտիկ-մուռտիկ ճանապարհներ էին հեռում գծագրուում, երբ երեսաց կորամէջք մի ծերուկ: Նրան ատելի ուշադիր նայելիս թում էր, թէ տարիներով հէնց միայն ձմրանն է պատրաստուել. հին, կեղտոտ, իրար վրայ հագած մի քանի վերարկուները, երկու ականջաւոր գլխարկները, որ լրացնում էին մէկը միւսին, բրդէ, հաստ անդրավարտիքներն ու չափից ատելի լայն կօշիկները ծերունուն նմանեցնում էին ինչ-որ տարօրինակ երեւոյթի:

Նա ծանրաքայլ մօտեցաւ աղբարկղերին: Երկուսը թեքուել էին ձնաբքից, յենուել կողքի սիւնին, իսկ երրորդն ամբողջովին շուռ էր եկել:

Հայեացքն անմիջապէս թափանցեց աղբերի ընտրանու մէջ՝ առանձնացնելով պէտքականները: Գրպանից հանեց մի տոպրակ ու շտապող շարժումներով մի քանի բոպէում լցրեց դրա պարունակութիւնը:

Երեւում էր՝ ծերուկը միտք ունէր քրքրելու նաեւ երրորդը, սակայն երկար ժամանակ նրան չէր յաջողում

շուռ տալ ձեան հաստ շերտի մէջ խրուած աղբարկղը:

Արդէն հասցրել էր մի կողմը վերել բարձրացնել, երբ, աչքերը ճակատին թռած, յետ-յետ գնաց. աղբարկղի տակ երեխայ կար պառկած:

«Անտէր դիակների վերջը չկայ, հիմա էլ աղբանոցներն են գցում, ես ձեր ինչն եմ ասել, անասուններ», փրնթփրնթաց ծերուկը:

Նեղսրտելով մօտեցաւ մարմնին, փորձեց ոտքով մի կողմ հրել, երբ զգաց, որ իր առջեւ դիակ չէ: Երեխան շարժում էր: Ծերուկը մի պահ շփոթուեց, յետոյ կռացաւ ու սկսեց թափահարել երեխայի մարմինը: Տղան հինգ-վեց տարեկան կը լինէր:

Փոքրիկը թփռտաց, աչքերը կիսաբաց արեց: Դեռ լրի ուշքի չեկած՝ շուռ եկաւ փորի վրայ, սկսեց արագ-արագ սողալ, ապա չորեքթաթ վազել: Երեւում էր՝ խուճապի էր մատնուել. նրան վախեցրել էր անծանօթը:

Ծերուկն ատելի արագացրեց քայլերը: Երեխան, զգալով ծերունու շնչառութիւնն իր թիկունքին, կծկուեց, ձեռքերով ծածկեց գլուխը: Լսելի էր զսպուած հեծկլտոցը: Մարմինը ջղաձգում էր:

Դէմքը մտցնում էր ձիւների մէջ ու ամբողջ ուժով գոռում.

- Կորեք, գազաններ: Չե՛մ ուզում...
 «Էս երեխի հետ մի բան էն չէ», -
 մտածեց ծերունին՝ աւելի մօտենալով:
 - Մամա՛, - շարունակում էր գոռալ
 տղան՝ դէմքը վրձնելով ձիւնէ գորգով:
 «Շատ է, հիմա մարդիկ կը հաւաք-
 ուեն: Արի, բացատրիր, որ ոչ մի վնաս
 չես տուել: Անհաւատի դար է: Չէ՛, լաւ է՝
 թողնեն, գնամ»:
 Երկու քայլ յետ գնաց, նայեց շուրջ-
 բոլորը. ոչ ոք չկար: Իսկ դիմացը գլուխն
 աջուձախ թափահարող, ձիւների մէջ
 խրուած երեխան էր:
 «Ա՛հ: Էս մի մատին ոնց էստեղ թող-
 նեն՝ կը սառչի: Է՛հ, էսպէս ես եղել, Ար-
 շակ, որ հիմա մի կտոր չկայ՝ տակը
 կծկուես, վեր ընկնես»:
 Ծերունին, ինքն իր վրայ ջղայնանա-
 լով, առաջ մղուեց, մի կերպ կռացաւ ու
 ամբողջ ուժով վեր քաշեց տղային:
 Երեխան շարունակում էր թփռտալ ու
 գոռոռալ՝ աչքերը փակած:
 - Բալէ՛ս, ես քեզ վնաս չեմ տայ: Դէ,
 աչքերդ բաց: Դէ, մի գոռայ: Ինձ լսո՛ւմ
 ես:
 - Չեմ ուզում: Հեռու գնա՛, գազան:
 - Տղա՛յ ջան, ախր, հանգստացիր:
 Հանգստացի՛ր, խօսենք:
 - Մամա՛, արի,- ամբողջ կոկորդով
 բղաւում էր փոքրիկը՝ չուզելով ոչ մի ու-
 շադրութիւն դարձնել ծերունու յորդոր-
 ներին,- մամա՛, ինձ տանում են գա-
 զանները, մա՛:
 - Տղա՛յ, հերիք է, ի՞նչ գազան,- գայ-
 րացաւ Արշակը:
 Տեսնելով, որ երեխան ոչ մի կերպ չի
 ուզում սթափուել, ջղաձգութեան նո-
 պայի մէջ է, ինքն էլ տիրապետումը
 կորցրեց:

- Վերջ տուր, գազան լինէի, էս օրին
 չէի լինի: Ինձնից ի՞նչ գազան: Գազան-
 ներն իմ տունը հիմնայատակ արեցին:
 Երեխաքիս մորթեցին, կնոջս...: Ես
 դրանց... Գազա՛ն, հա՛, ինձնից ի՛նչ
 գազան:
 Ծերունու լացախառն բամբ ձայնը
 մրսեցում էր առանց այդ էլ սառած օդը:
 Ահարկու ոռնոցի ցաւը տարածում էր
 անմարդ ճանապարհով մէկ: Մինչ այդ
 ցնցումներից դողացող տղան կարկա-
 մել ու լայն բացուած աչքերով պլշած
 նայում էր իրեն գրկած ողբացող ծերու-
 կին:
 Երբ լռեց, Արշակն ինքն էլ զարմա-
 ցաւ լաւայի պէս դուրս յորդած իր ցաւի
 հեղեղից: Չգաց, որ երեխան կարող է
 աւելի վախենալ ու նորից ցնցումների
 մէջ ընկնել:
 - Արդէն քանի տարի է, երկիրը գա-
 զաններով է լցուել: Բալէ՛ս, դու մեղաւոր
 չես: Ոչ մէկս էլ չենք կարողանում գա-
 զանին ու մարդուն իրարից ջոկել. դի-
 մակներն են մեր շուրջբոլորը: Ադրն
 աւելի պարզ է. հոտից կարողանում ես
 հասկանալ փճացածն ու չփճացածը,
 հինն ու նորը, իսկ դրանց հոտից միայն
 մոլորում ես:
 Արշակը նստեց հէնց ձիւների մէջ,
 երեխային դրեց ծնկներին ու արագ-
 արագ վրայից հանեց վերարկուներից
 մէկը:
 - Բալէ՛ս, էս հագի, չսառչես: Հա՛, գի-
 տեմ, վրայովդ շատ մեծ է, բայց դու հա-
 գիր, յետոյ... մի բան կը լինի...լաւ կը լի-
 նի, բալէ՛ս, մի՛ մտածիր:
 Երեխան ծպտուն չէր հանում: Լուռ
 հնազանդում էր ծերունու հրահանգնե-
 րին:

- Սովա՞ծ ես:
- Ահամ,- հազիւ լսուեց փոքրիկի ձայնը:
Արշակն սկսեց իրար խառնել քիչ այն կողմ զցած տոպրակը:
- Էհ, աշխարհ, աշխարհ: Հիմա ես քեզ ի՞նչ տամ: Անտէր գազանների թողած կռճո՞նը տամ, որ սովից չմեռնես: Բա քո մօր աչքերը չե՞ն կուրանայ, որ տեսնի՝ քո մատղաշ ստամոքսն ինչ չուտելիքով եմ լցնում: Է՛հ, բալէս:
Տոպրակից հանած կերակուրների ամէն մի թափօնի հետ ծերունու ձայնը նուազում էր: Երեխան սոված էր երեւում, ազահ հայեացքով նայում էր Արշակի ձեռքի ափին:
- Տղէ՛ս, քիչ-քիչ կեր, երեսում է՝ շուտուանից ես սոված, ստամոքսդ կը վնասես:
Երեխան խոժոռուեց: Ծերունին ուշադիր սկսեց զննել տղային: Նուրբ մաշկ ուներ, դրսում մեծացած երեխայ չէր երեւում: Շորերն էլ պատառոտուած էին, բայց հին չէին:
- Բալէ՛ս, դու երբուանի՞ց ես դրսում,- փոքրիկի գլուխը շոյելով՝ հարցրեց Արշակը:
- Երէկուանից,- եղաւ պատասխանը:
- Բա ի՞նչ էիր անում այդ ցրտին, որ տե՞ղ է ձեր տունը:
- Չգիտեմ,- տղան աչքերը փակեց, կծկուեց: - Մաման փոքրիկ լուսամուտը բացեց, ինձ ասաց՝ ցած թռիր, փախիր: Յանկարծ յետ չգաս: Վաղն առաւօտը մենք քեզ կը գտնենք: Բայց...
- Ի՞նչ բայց:
- Ես դեռ չէի իջել, պապան գոռում էր, որ գազանները զնան: Իսկ նրանք ուզում էին ջարդել դուռը, ներս մտնել:

- Բոլորը գոռում էին: Մաման լացում էր...
Երեխան աչքերը փակեց: Սկզբում լուռ էր արտասւում, յետոյ քիթն արագ-արագ քաշում ու ցածրաձայն անհասկանալի բառեր էր մրմնջում:
- Բան չկայ, տղա՛յ ջան, լաւ կը լինի, մի՛ լաց:
- Ես վազում էի,-շարունակեց երեխան,-ընկայ: Ոտքս շատ էր ցաւում, բայց վախեցայ՝ գազաններն ինձ էլ կը հասնեն, վեր կացայ ու էլի վազեցի: Ես շատ էի ընկնում: Յետոյ ձիւն եկաւ՝ շատ ուժեղ ձիւն:
Տղան սկսեց հեալով լացել: Երեսում էր՝ փոքրիկի ներսն էր մրսել ու շարունակում էր դողալ անբացատրելի վախերից:
Արշակը տղային սեղմեց կրծքին՝ փորձելով հանգստացնել: Նա շոյում էր երեխայի գլուխն ու վաղուց մոռացուած մի օրօրոցային քթի տակ մրմնում:
- Յետոյ հասել էի աղբարկղերին: Սոված էի: Սի աղբարկղի վրայ սիրուն տոպրակ կար: Ուզում էի՝ վերցնէի: Սկզբում չէի կարողանում, նստել էի կողքին, որ մեծերից մէկը գար, իրեն խնդրէի՝ օգնէր: Բայց ոչ ոք չկար: Շատ ուժեղ քամի էր: Աղբարկղերը շուռ եկան:
- Էլ մի՛ պատմիր, տղէս, եղածն անցել է:
- Տոպրակի մէջ ոսկորներ կային: Ես կրծեցի: Յետոյ շատ ուժեղ ցուրտ էր: Չիւն էր: Ես կանչում էի մամային, պապային, բայց նրանք ինձ չէին լսում: Երեւի բուքը չէր թողնում: Յետոյ մօտիկից վախենալու ձայներ էին գալիս: Մտայ մի աղբարկղի տակ: Երեւի քնեցի: Չեմ յիշում:

Տղան դադարել էր լաց լինել: Նրա արտայայտիչ դիմախաղն ասելի էր սրում վիճակը: Կարծես հաուստով էր լցուել անձանօթ ծերունու նկատմամբ: Ներսում կուտակուածը ուզում էր դիմացինին հասկանալի դարձնել: Իսկ մանկան շուրթերից դուրս եկած բառերը ջերմացնում էին սառած միջավայրը՝ ասելի դադարելով Արշակի միտքը:

Ծերունին շարունակում էր շոյել տղայի գլուխը: Մի քանի բուպե էլ չէր անցել, երբ երեխան նորից անհանգիստ շարժուեց տեղում, խոժոռուեց ու լացելու պատրաստ աչքերով նայեց Արշակին:

- Ես վախենում եմ այստեղ: Բա որ գազանները գան: Իմ մաման ու պապան բա որ չգտնեն ինձ: Բա ո՞ր եմ իրենք, չկան:

- Բալէս, բան չկայ, մի՛ վախեցիր: Էստեղ գազան չկայ: Մամադ ու պապադ էլ, որ քեզ ասել են, ուրեմն՝ կը գան,- ծերունին բռունցքով ամուր խփեց ձիւնով պատուած գետնին,- դու մի՛ լաց, հա՞: Թէ՛ չէ մայրիկն ու հայրիկը որ գան, տեսնեն՝ դու լացում ես, շատ կը տխրեն: Չէ՞, տղաս: Անունդ ի՞նչ է:

- Տիգրան,- լացի միջից հագիւ լսելի ձայնով ասաց փոքրիկը:

- Պահօ՞, ինչ լաւ անուն է: Տիգրան, դու հաստատ շատ ուժեղ տղայ ես: Հիմա էլ պիտի քեզ պինդ պահես: Գիտե՞ս՝ Տիգրան անունով հզօր թագաւոր ենք ունեցել: Ի՞նչ իմանամ, *բալ-քիւ** թէ վաղն էլ դու ես թագաւոր դառնում: Թագաւոր տղան լաց կը լինի՞:

* Թերևս

Վերջ տուր, արցունքներդ սրբիր, տեսնենք, ինչ ենք անում:

Մանկան արցունքները ողողել էին կեղտոտուած դէմքն ու շարունակում էին ցած հոսել:

- Բա հիմա առաւօտ է, ինչո՞ւ չեն գալիս,- խեղճացած աչքերով ծերունու աչքերի մէջ նայելով՝ հարցրեց տղան:

Արշակը գլուխն յետ թեքեց, ամբողջ ուժով սեղմեց կոպերն ու գայլոյթով թքեց ձեան վրայ՝ իրեն զսպելով, որ չգոռայ:

«Է՛հ, հոտա՛ծ քաղաքականութիւն... Աստուած, ես չեմ կարողանում նայել էս երեխու աչքերին, դու նայիր: Պատասխան տուր: Ես ի՞նչ վատութիւն եմ արել քեզ, որ էլի ինձ ես տանջում: Հանգած հրաբուխին գործե՞լ ես ստիպում: Ինչի՞՞ հէնց ես»:

Արշակի ծերացած մարմնի մասերն իրար սեղմուել, արիւն էին կաթում:

«Տիգրան, երանի քո ծնողներին, նրանք չտեսան իրենց մանկան արնաթաթախ, գզգզուած մարմինը: Բռռանային էս աչքերը... Արշակ, դու քա՞ր էիր: Ինչի՞՞ եմ աչքերդ մինչեւ հիմա երեսիդ տնկուած մնացել: Հանէիր, էլի»:

Այդ պատկերներն արդէն ջնջել չի լինի:

Գիշեր-ցերեկ, քուն թէ արթուն նրանք ամենաչապաստուած պահերին անգամ կը գան, կ'անցնեն յիշողութեանդ պաստառի վրայով:

Կը քամեն աչքերդ, սիրտդ, կը մտնեն ոչ մէկի կողմից չյայտնաբերուած հոգուդ մէջ, կը փորփրեն ծակուծուկերը՝ սուր եզրերով ցաւեցնելով մարմինդ:

- Պապիկ, բա ինչո՞ւ չեն գալիս, ե՞րբ կը գան,- կրկին լսուեց փոքրիկի լացա-

խառն ձայնը:

*Լացախա՞ռն, միայն լացախա՞ռն:
Այնպե՞ղ խնդրանք կար, յոյս, կսկիծ,
հրաման, պահանջ, ցու:*

«Պապի՞կ, խեղճ երեխայ»: Վաղուց Արշակին ոչ ոք պապիկ չէր կոչել: Միայն բուք, արհամարհական հայեացքներ: Չնայած Արշակը հագուադեպ էր լինում մարդկանց մեջ: Նախընտրում էր անտառներում թափառել, բայց ձմրանն ստիպուած էր ծածկու սնունդ փնտռել բնակավայրերում:

Իսկ երկինքը որոշել էր կրկին ձիւնել:

- Բալէ՛ս, էլի ձիւն է գալիս, կարող է շատանայ, վեր կենանք, գնանք:

- Ո՞ւր: Մեր տու՞ն:

- Ես ձեր տան հասցէն չգիտեմ: Բայց դու մի՛ մտածիր, կը գտնեմ: Անպայման կը գտնեմ: Դու վե՛ր կաց, մենք գնանք: Մեծ տղայ ես, ծեր պապիկին էլ օգնիր, որ ոտքի կանգնի:

Տիգրանի աչքերում յուսահատութիւն ու յոյս կար միաժամանակ: Ծերունին ժպտում էր:

Արեւն հեռանում էր արդէն՝ այդպէս էլ երեսն ամբողջ օրը թաքցնելով մարդկանցից: Զամին սուլում էր տրորուած պատկերների հետքը:

Իրիկնամուտի ստուերներում երեսուն էին կուտակուող ձեան արգելքն յաղթահարել փորձող երկու ճամբորդներ:

Ասա ինձ, ինչո՞ւ այս ամէնն այսպէս պիտի լինէր:

...Ասա ինձ, քանզի ես չեմ հասկանում...

«Tell Me Why», single by Declan Galbraith.

Երեւան

ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ ԵՒ ԵՂԵՌՆԸ ԳՐԵԼՈՒ ԱՆԿԱՐԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ գրականության ամենասուր յարակարծիքներէն մէկը Հայոց ցեղասպանութիւնը ապրած գրողներու անկարողութիւնն է Եղեռնը պատմելու: Այս լուստեան մասին որոշ չափով կ'անդրադառնայ Վազգէն Շուշանեան իր «Ալեկոծ տարիներ»ուն մէջ, ինքնակենսագրական-վերլուծական աշխատանք մը, որ մինչեւ վերջերս իր ամբողջութեան մէջ անտիպ կը մնար եւ հատորի չէր վերածուած, հակառակ անոր որ հեղինակին ամենահասուն գործերէն մէկն է:

Շուշանեանի կամ ֆրանսահայ գրողներու սերունդը Սփիւռքի գրականութեան ամէնէն աշխուժն էր արտերկրի գրականութեան առաջին երկու տասնամեակներուն, սակայն անոնք առաւելաբար կը կեդրոնանան գոյատեւման իրենց ճիգերուն վրայ, ինչպէս Շուշանեանի «Մթին պատանութիւն»ը եւ «Միրոյ եւ արկածի տղաքը», կամ Հրաչ Չարդարեանի «Մեր կեանքը»: Անոնք յաճախ ըլլալու եւ իրենց նոր անհատականութիւնը-ինքնութիւնը

կազմելու ճիգը կ'արձանագրեն, ինչպէս Չարեհ Ռբունիի «Եւ եղեւ մարդը»: Շահնուր պիտի տագնապի իր սերունդի արագ ձուլումով եւ պիտի գրէ «Նահանջը առանց երգի»ն: Իսկ այս սերունդէն այդ քիչ փորձերէն մէկը Աղէտին անդրադառնալու՝ Կարապետ Փոլատեանի «Արծիւները անապատին մէջ» խորագիրով վեպն է, որ

արկածախնդրական վեպերու տպաւորութիւնը կը թողու՝ չկարենալով դէպքին եւ զայն ապրած տիպարներուն խորքը թափանցել: Թերեւս այս պատճառով է, որ Անդրանիկ Ծառուկեան իր «Հին երագներ, նոր ճամբաներ...»ին մէջ քանի մը տողով կ'արձանագրէ, որ ձեռք չէ զարկած այս նիւթին՝ վախճանով, որ իր ուժերը չեն բաւեր զայն գրականութեան վերածելու: Այսպէս, Ծառուկեան կը խոստովանի. «Կրկին՝ ջարդերը, կրկին՝ անապատը եւ կրկին՝ մղձաւանջային յիշատակներ, մտածումներ, ապրումներ: Ու այն բոլորը, որոնք երբեք չեն մոռնար, բայց որոնց մասին երբեք չեն փորձած գրել՝ վախ-

նալով, որ կը նսեմանայ այն, ինչ որ զարհուրելի էր, անպատմելի էր ...» (Ծառուկեան, էջ 116, 1960): Յամենայն դէպս՝ Ծառուկեան երկու տարեկան ըլլալով, Շուշանեանի նման անձնական յիշողութիւններ չունէր Եղեռնէն: Իրը գոյատեւման ճիգն էր, գոր պատմած է «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ» հատորին մէջ: Ծառուկեան աւելի ուշ այս փորձառութեան մասին պիտի գրէ Ռուբէն Սեւակի կեանքին նուիրուած «Մէրը եղեռնի մէջ» (1987) վէպին մէջ:

Աւելորդ չէ այստեղ յիշատակել Շուշանեանը կանխող սերունդէն Երուանդ Օտեանի «Անիծեալ տարիներ»ը, ուր 1914-էն 1919 երկարող իր անձնական յիշատակները կը պատմուին: Սոյն գործը հատորի ձեւով լոյս տեսաւ տասնամեակ մը առաջ, Երեւանի մէջ (2004): Օտեանի տարագրուելէ առաջին ամիսներու խուսափումները եւ որոշ զուգահիշութիւններ պատճառ դարձան, որ չմատնուի իր գրչակիցներու ճակատագրին: Ամէն պարագայի, այս գործը հրաշալի վկայութիւն մըն է Յեղասպանութեան բովէն անցած հայ մարդուն ողբերգական ողիսականը պատմող:

Վազգէն Շուշանեան, արդէն իբրեւ հասուն մարդ եւ մտաւորական, կը փորձէ վերլուծել ու հասկնալ այս լուծութեան պատճառները, որովհետեւ այս հարցը նաեւ իր տագնապն է: Ան կու տայ շարք մը բացատրութիւններ, որոնց կ'ուզեմ այստեղ անդրադառնալ:

Ան նախ կարելոր կը նկատէ վերապրողներու հոգեկան բուժումը, կազդուրման շրջանը: Շուշանեանի բառերով. «Պատերազմի անափ գիշերէն տաժանքով դուրս եկողները, վիրաւոր-

եալ ու սրտաբեկ, նախ ստիպուած էին վերագտնել կեանքի հրճուանքն ու անդորրութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլար բաղդատութեան եզր մը հաստատել: Կը կրկնեմ, հարուածը ստացած ժամանակ մարդ կը շշմի ու աւելի յետոյ է միայն, որ մարմնին բոլոր զգայուն մասերով, երբ առողջութեան առաջին նշանները յայտնուին, անորոշ կերպով կը զգայ կատարուածը» («Ալեկոծ տարիներ», Մոնթրէալ, 2014): Շուշանեան կը պատմէ գինովութիւնը Յեղասպանութենէն փրկուած եւ Պոլիս վերադարձած վերապրողներու, որոնք կարծես կը փորձեն ապրիլ ա՛յն, որմէ գրկուած էին չորս ամբողջ տարիներ: Բնականաբար ինք եւ իր սերունդը կը յուսալին, որ այս գինովութենէն ետք՝ որոշ տարիներ անցնին, խաղաղութեան շրջան մը բոլորուի, որպէսզի իրենց ապրած ողբերգութիւնը պատմեն: Իր բառերով. «Մարմնական մասնակի խաղաղութիւն մը պէտք է, յարաբերական խաղաղութիւն մը, որպէսզի հին վերքերը կոտտալ սկսին» (նոյն): Հոս հարցը այն է սակայն, որ տասնամեակ մը կ'անցնի այս բոլորէն, եւ լուծութիւնը կը շարունակուի: Արդար ըլլալու համար՝ Քեմալական յաջողութիւնը եւ Իգմիթի ջարդը անկարելի դարձուցին շատերու համար Պոլսոյ կամ Ռոտտսթոյի մէջ կեցութիւնը, իսկ Ֆրանսայի եւ այլ արտասահմանեան վայրերու մէջ բնակեցումը, բնականաբար, նոր դժուարութիւններ եւ պատշաճեցման ու յարմարելու մարտահրաւերներ պիտի ստեղծէր: Շուշանեանի համար առաւել օղակ մը կ'աւելնայ այս դժուարութիւններու կողքին՝ Պոլսէն Հայաստան մեկնումը, եւ Հայաստանի խորհրդայնա-

ցումէն ետք՝ հոնկէ դուրս գալը, եւ շրջագայութիւնները մինչեւ Ֆրանսա հաստատուիլը:

Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ ժամանակի հեռաւորութիւնը կենսական է. ո՛չ միայն կարեւոր է այդ շփոթահար, հարուած ստացած վիճակէն դուրս գալու եւ հոգեկան հաւասարակշռութիւնը գտնելու առումով, այլեւ աղէտին հետ հեռաւորութիւն ստեղծելու ու աւելի առարկայական մօտեցումով զայն հասկնալու ու դատելու համար:

Իրապէս Շուշանեան դաժան գոյներով կը ներկայացնէ իր հոգեվիճակը. «Ոչի՛նչ մնացած է կեանքիս մէջ, որ խորշակահար եղած չըլլայ, բայց քանի մը տարիներէ ի վեր է միայն, որ սկսած եմ իմ անցելոյն անդունդը խորաշափել ու գլխու պտոյտ ունենալ Տարիներէ ի վեր արդէն՝ անցելոյն ու ներկայի միջեւ կը ճօճիմ՝ վիրաւոր թռչունի մը պէս, որ իր խորտակուած թերերը կը փորձէ բանալ» (նոյն): Ամէն պարագայի Յեղասպանութեան տարիներու փորձառութիւնը այնքան ծանր է հոգւոյն մէջ, որ «Ալեկոծ տարիներ»ուն մէջ Շուշանեան բաւական մանրամասնօրէն կը խօսի իր մանկութեան տարիներուն մասին, նոյնիսկ Հալէպի եւ Պոլիս վերադառնալու ճամբուն առնչուած դրուագներ կը պատմէ, սակայն ամբողջական լռութիւն կը պահէ Աղէտին փորձառութեան շուրջ: Հոն տեղի ունեցած իրողութիւնները խաւարի մէջ կը մնան, կարծես *բապու* է այդ նիւթը, անկարելի է հոն պատահածներուն մասին խօսիլ, նոյնիսկ՝ զանոնք նշել: Քիչ մը անդին՝ Շուշանեան պիտի խոստովանի. «Չորս մեռել ունիմ ուտերուս վրայ, կ'ըսէի մինակս, մէկն եմ, որ օրուան մէկ

ժամուն կրնայ այդ տաժանելի բեռը զգալ: *Երկար արեւն չէի համարչակեր այդ խօսքը գրի առնել, այնքան խոր էր ականոր արշագանգը հոգւոյս մէջ*» (ընդգծումը մեր կողմէ): Ուտերուն վրայ չորս մեռել ունենալու իրողութիւնը տարիներով չկարենալ արձանագրելը ինքնին պերճախօս է այստեղ: Չի՛ կրնար խօսիլ Աղէտի մասին, չի՛ կրնար գրել զայն, իսկ Յեղասպանութեան արհաւիրքին հետզհետէ աւելի կը գիտակցի եւ անցեալի անդունդը խորաշափելով՝ գլխապտոյտ կ'ունենայ, այսինքն՝ այս ողբերգութիւնը օրէ օր աւելի կը ճնշէ իր վրայ: Ի՛ր իսկ յայտարարութեամբ՝ Եղեռնին խորշակը ամէն ինչ այրած է իր կեանքին մէջ, եւ ինք խորտակուած թերերով կը ճօճի անցեալին եւ ներկային միջեւ: Ինչպէս կը տեսնենք՝ գիտակցումի հանգրուանը հարուածներէն ետք կու գայ, այդ տարիներու տեսածին, ապրածին ու կորուստներու ցաւերուն կը յաջորդէ: Գիտակցումը ներքին ու արտաքին դէպքերու վերլուծական աշխատանք մըն է, գոր կը կատարէ ենթական, եւ անոր ահաւոր, անպարփակելի տարողութիւնը բնականաբար գլխապտոյտ կը պատճառէ:

Երկրորդ հիմնական առարկութիւնը կրնայ քիչ մը տարօրինակ թուիլ, որովհետեւ Շուշանեան իր սերունդի ուժերէն վեր կը նկատէ նման աշխատանքի մը իրագործումը: Իր բառերով. «Հարկ չէ մոռնալ նաեւ, որ հսկաներու սերունդ մը չէ մերինը ու ժամանակի դիմաց անցեալը սետեռելու այդ դաժան բեռը խիստ ծանր է մեր ուտերուն վրայ»: Այս սերունդը «Մենք»ի սերունդն էր, որ այդքան ինքնավստահ իջած էր հրապարակ՝ նոր խօսք ըսելու առաջադ-

րանքով, եւ իսկապէս նոր հորիզոններու բացուած էր՝ յաճախ նախորդ սերունդին հակադրուելով, սակայն իր ամէնէն աշխոյժ մէկ անդամը նման աշխատանք մը իր ուժերէն վեր կը նկատէ: Այսուհանդերձ կը յուսայ, որ ժամանակի ընթացքին իրենք կը կարենան «մասնակի վկայութիւններ բերել» Յեղասպանութեան փորձառութենէն:

Սակայն չկարենալ գրելու հիմնական պատճառը նման անսահմանելի աղէտներուն դիմաց մարդկային մտքին լռութիւնն է, որուն դիմաց ոչ միայն ի՛ր սերունդին ներկայացուցիչները, այլեւ նախորդ սերունդէն աւելի գրական փորձ ու շնորհք ունեցող տաղանդներ չեն կրնար խօսիլ, զայն գրել, անոր գեղարուեստական մարմին տալ: Շուշանեան կը գրէ, «Անբուժելի ու խորունկ վերքերը կը նախընտրեն լռութիւնը, որ մեծավայելուչ ու լուրջ է: Մեծ վշտերը լեզու չունին: Նոյնիսկ ոսկեբարբառ բանը երբեմն սրբապղծութիւն

կը թուի» (նոյն): Ան քիչ անդին կը խոստովանի, որ պատմելու փորձէ մը ետք նախադասութեան մը մոխիրը մնացած է շրթներուն վրայ, քիչ մը նման այն վախին, զոր Ծառուկեան կ'արտայայտէր՝ ըսելով, որ չի գրեր այս մասին, վախնալով, որ զայն կը նսեմացնէ: Երկու պարագաներուն ալ՝ Եղեռնը պատմելու անկարելիութիւնը կը տեսնենք, որ այլեւս իրենց ներաշխարհին մաս կը կազմէ, անբուժելի ու խորունկ վերք մը՝ որ ներքնապէս կը հարուածէ զիրենք: «Մեծ վիշտերը լեզու չունին» եւ «կը նախընտրեն լռութիւնը» դրսեւորումները ինքնին կը մատնեն անկարելիութիւնը Աղէտին մասին գրելու:

Այս մեծ լռութեան կը հանդիպինք միշտ եւ կը փորձենք հասկնալ զայն: Շուշանեան առնուազն որոշ բացատրութիւն մը կու տայ այս երեւոյթին:

Մոնթրէալ

ՀԱՏՈՒԱԾ՝ ՎԱԶԳԵՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ «ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՆՇՄԱՐՆԵՐ» ԳԼՈՒԽԵՆ

Ի՛նչ որ զիս կը ճնշէր սակայն, զիս շրջապատողներուն անձկութիւնն էր: Ո՛չ ոք կը հաւատար, հակառակ բացայայտ իրողութեան, թէ, պատերազմը վերջացած է, ու մղձաւանջը փարատած: Գուցէ, նաեւ սուսջին անգամ ըլլալով, վերադարձի ճամբուն վրայ, մարդիկ կը զգային իրենց կորուստներուն մեծութիւնը, կը չիշէին մեռելներն ու կը կշռէին ողբերգութիւնը, որուն հանդիսատես եղած էին: Կը մտածէին նաեւ երկիւղալի վաղուան վրայ, ատերակուած տուններուն, անտէր լքուած պարտէզներուն: Անցեալը պիտի վերադառնա՞ր արդեօք, ասպազան պիտի նմանէ՞ր միթէ, անցելոյն: Ո՞վ պիտի փոխարինէր մեռելները, ո՞վ պիտի գտնէր կորսուածները: Ո՞վ ի՛նչով պիտի վերսկը-

սէր իր նոր կեանքը:

Դէմքս պահած բազուկիս վրայ, հոգիս խառնակ ու անհանգիստ՝ կը ջանայի շուգումներու այդ խառնիճադաննին մէջ պայծառ կէտ մը որոնել: Ծշմարտութեան հաւատարիմ մնալու համար պարտաւոր եմ ըսել, թէ, իրապէս տառապիլ սկսած եմ միայն քանի մը տարի յետոյ: Բարոյական ցաւերը սովորական վերքերու չեն նմանիր: Հարուածը կ'ընդարմացնէ մարդը ու վտանգին դէմ ի յայտ բերած ճիգը ժամանակ չի տար ենթակային իր վիշտն ու մորմոքը բանաձեւելու: Մէկ խօսքով տառապանքները որոշ յապաղումով կը սաստկանան, որոշ հեռաւորութենէ ու տարածութենէ միայն կ'երեւան իրենց իրական տարողութեամբ: Մինչեւ որ համեմատաբար խաղաղ տարիներ չդիզուին իրարու վրայ ու մարդ բնականոն կեանքի մը ճաշակն ու ուրախութիւնը չվերագունէ՝ չի կրնար իր խորին ողբերգութիւնը ըսել: Ասիկա ճշմարիտ է ո՛չ միայն անհատներուն, այլեւ ժողովուրդներուն համար: Մարմնական մասնակի հանգստութիւն մը պէտք է, շարաքերական խաղաղութիւն մը, որպէսզի հին վերքերը կոտորալ սկսին:

Այս վերջին տասնամեակին բազմաթիւ գրիչներ, որ կը պատկանին պայմանադրական տախակ կամ աղէտէն հեռու ապրած մարդոց՝ անընդհատ սեւով ճերմակի վրայ, խոշոր անմտութիւն մը գրի առին: Ինչո՞ւ համար, կ'ըսէին այդ անկարողները, նոր գրողները չեն պատմեր մեր ժողովրդին եզակի ողբերգութիւնը: Խորունկ ու անձայրածիր է այդ տառապանքը, կ'ըսէին ու ո՛չ մէկ նիւթ աւելի այժմէական է ու կերպով մը բարոյական անխուսափելի պարտք կը դնէին երիտասարդներուն վրայ, որ արիւնով գրի առնեն այդ անօրինակ զահանդանքը:

Խաւարէն դուրս ճողոպրողը սակայն նախ կ'երգէ լոյսին քաղցր ջերմութիւնը: Յոյսի է՛ն զուարթ ու լուսաւոր երգերը կը յաջորդեն՝ հմայաթափութեան, հոգեկան անկման ժամերու: Խաղաղութիւնն է, որ քաղցր է ու երգելի աշխարհասասան որոտումներէն յետոյ: Պատերազմի անափ գիշերէն տաժանքով դուրս եկողները, վիրաւորեալ ու սրտաբեկ, նախ ստիպուած էին վերագունել կեանքի հրճուանքն ու անդորրութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլար բաղդատութեան եզր մը հաստատել: Կը կրկնեմ, հարուածը ստացած ժամանակ մարդ կը շշմի ու աւելի յետոյ է միայն, որ մարմնին բոլոր զգայուն մասերով, երբ առողջութեան ստաջին նշանները յայտնուին, անորոշ կերպով կը զգայ կատարուածը:

Ես մէկն եմ օրինակ աղէտը իր ամբողջ ուժգնութեամբ ապրողներէն: Ոչի՛նչ մնացած է կեանքիս մէջ, որ խորշակահար եղած չըլլայ՝ բայց քանի մը տարիներէ ի վեր է միայն, որ սկսած եմ իմ անցելոյն անդունդը խորաշափել ու գլխու պտոյտ ունենալ: Այս տասը տարիներու ընթացքին հարիւրաւոր հայեր ճանչցած եմ ու կրնամ վստահութեամբ ըսել՝ թէ, քիչերը այս ուժգնութեամբ, այս տաժանելի յանախանքով կ'ապրին մեր ժողովրդին ողբերգու-

2014, ԾԳՏԱՊ, ԹԻՂ 2

թիւնը: Տարիներէ ի վեր արդէն՝ անցելոյն ու ներկային միջեւ կը ճօճիմ: Վիրաւոր թոշունի մը պէս, որ իր խորտակուած թելերը կը փորձէ բանալ գէթ իր բոյնին մէջ մեռնելու համար, գէթ անգամ մը եւս բարձրէն արքայական լոյսը ողջունելու համար:

Ամէ՛ն եղանակ, ամէ՛ն երաժշտութիւն սակայն իր գործիքը ունի: Տարերքին ահարկու ու սանձաբեկ փոթորիկը կարելի չէ նուազել, խուլ բառերով գոռալ, ծանր գանգիւններով հագագել հովուական սրնգի մը վրայ: Բարեմիտ խրատատուները, - որ իրենց պատուին համար իսկ պէտք է ենթադրել, թէ նուաստութեամբ չէ, որ խուսափած են եղեռնէն, - կրնան նախ իրենք ազդանշանը տալ: Գուցէ այն ատեն զգան, նաեւ թէ ի՛նչ խորունկ ու անբուժելի ցաւ մը կը ծուարի մեր հոգիներուն խորը ու չկարենալ արժանի ու մեծվայելոյզ գեղեցկութեամբ մը մեր ժողովրդի կիսուն մահը ողբալ, անոր անուանելի կեանքին եղերական տրամոյթիւնը ըսել:

Անշուշտ այդ նոյն դպիրները անմիջապէս կրնան օրինակներով խօսիլ: Ի՛նչ արժէք ունին օրինակները նման պարագաներու մէջ: Ամէ՛ն մարդ ունի ի՛ր ներքին տուայտանքն ու ի՛ր ողբերգութիւնը: Ու ամէ՛ն մարդ օրինակ մըն է: Հարկ չէ մոռնալ նաեւ, որ հսկաներու սերունդ մը չէ մերինը ու ժամանակին դիմաց անցեալը սեւեռելու այդ դաժան բեռը խիստ ծանր է մեր ուսերուն վրայ:

Գուցէ ժամանակի ընթացքին շաջողիւնք գէթ մասնակի վկայութիւններ բերել ու ասիկա կ'ըլլայ մեր լաւագոյն տուրքը: Նոյնիսկ օտար գրականութեանց մէջ ո՛չ մէկ գեղարուեստական անեղծագործութիւն կայ, որ հեռուէն իսկ հաւասարի պատերազմի եզակի արհաւիրքին: Ու վերստին պատերազմի լուսանցքին վրայ գրուած երկերն են, որ կը հասնին առաւելագոյն յուզականութեան մը: Պատմութիւնը Պարսիսի Կրակը չէ, որ խնամքով պիտի պահէ, այլ Տիւհամէյի Քաղաքակրթութիւնը: Ու կոպիտ փաստը այն է, որ պատերազմի գրականութիւնը ցարդ որեւէ հսկայ չէ տուած:

Բացի աստի նաեւ ուրիշ եւ ատելի խորին պատճառ մը մեզ շարաքերական լռութեան դատապարտած է ցայժմ: Անբուժելի ու խորունկ վէրքերը կը նախընտրեն լռութիւնը, որ մեծվայելոյզ ու լուրջ է: Մեծ վշտերը լեզու չունին: Նոյնիսկ ոսկերարքաւ բանը երբեմն արքայադոմիտիւն կը թուի: Այս վերջին տարիներուն՝ հոգեկան խուլ տատապանքներէ, ներքին փոթորիկներէ ու յուսաբեկութեան նոպաներէ վերջ, շրթներու վրայ նախադասութեան մը մոխիրը մնաց: Չորս մեռել ունիմ ուսերու վրայ, կ'ըսէի միևնույն, մէկն եմ, որ օրուան մէկ ժամուն կրնայ այդ տաժանելի բեռը զգալ: Երկար ատեն չէի համարձակել այս խօսքը գրի առնել, այնքան խոր էր անոր արձագանգը հոգւոյս մէջ: Ու երբ օր մը չկրնայով տոկալ, շրթներս բացի մարդոց ըսելու համար ուսերուն վրայ չորս մեռել ունեցող մէկու մը ցաւը՝ լոկ ծոյլ անտարբերութիւն ու ձանձրոյթ տեսայ անոնց աչքերուն խորը: Ու տաժանելիօրէն ամօթապարտ մնացի տկարութեանս համար: Զայրացայ ինքզինքիս դէմ: Գուցէ

առարկուի, թէ անհատական ցաւերը հարկ եղածին չափ պերճախօս չեն: Ծիշդ չէ ասիկա: Ու իրողութեան մէջ կարծուածէն աւելի բազմաթիւ հայերու կը պատշաճի վերոյիշեալ տարագր:

Ըստ իս չորս տարիներու այդ եզակի ողբերգութեան վրայ սկսած է մեծ ու անասի մոռացութեան քօղը իջնել: Երկրի ժողովրդին համար Արեւմտահայութեան կիսուն մասն ու միւս կիսուն աստիճանական արհնագրկուով հեռաւոր պատմութիւն մըն է արդէն, իսկ գաղութներու մէջ նո՛ր ցաւեր ու նո՛ր վերքեր կան, որ աւելի այժմէական ու հրատապ կը թուին: Ինձ նման մարդիկը, որ դեռ չեն հաշտուած նուաստացուցիչ ներկային հետ, որ իրենց բջիջներով կը մերժեն Արեւմտահայութեան վիճակուած այսօրուան նսեմ ու արգահաստելի պատմութիւնը՝ փոքրամասնութիւն կը կազմեն միայն: Գիտե՛մ, օրնիրուն աղէտին մասին խօսելով չէ, որ մարդ կրնայ ցոյց տալ իր ներքին կրակը, բայց կը զգամ նաեւ, թէ ողջ կեանքս զարհուրելի տրամաբանութեամբ մը կը յառաջանայ ու ասիկա չարաշուք անցելոյն խիստ օրէնքն է որուն շատերս մթին գիտակցութեամբ մը, ճակատագրական խոնարհութեամբ մը ենթարկուած ենք:

Անտարակոյս մեր սերունդէն բազմաթիւ ուրիշներ սկիզբէն իսկ մերժած են զայն. մերժած են հայ ըլլալու ողբերգութիւնը, մերժած են իրենց ճշակտոր սերունդին դժուարին առաքելութիւնը: Մարդուն անկապտելի թուող իրաւունքներուն ու հայ ըլլալու հանգամանքին միջեւ տեսած են ներհակութիւն մը, որ տարաբախտաբար իրական է: Արդարեւ հայ երիտասարդ մտաւորականը իր առաջին ու զուարթ երիտասարդութեան տարիներուն՝ կը հանդիպի լոկ հին ցաւերու, զրկանքի ու բարոյական անկման: Կեանքի խելայեղ հրճումներ, քաղցր անդորրութիւնը, խաղաղութեամբ շահուած հաճոյքները իրը չեն բնաւ: Ի՛նչ որ կը սպասէ իրեն՝ զրկանքն է ու ստրջանքը. ամէ՛ն օր կրկնուող անձնուրացութիւնը, յաճախ սպարդիւն: Այս մթին ու չարաշուք տարիներուն՝ հրապարակին վրայ կրակը անշէջ պահելու համար զոհողութիւնը օրէնք է ու նիւթական անապահովութիւնը վարձատրութիւն:

Մեր սերունդէն շատեր ո՛չ միայն կը մերժեն ներկան, այլեւ քամահրանքով կոնակ կը դարձնեն անցելոյն: Օժտուած ոչի՛նչ յիշելու ասիմոկեցուցիչ կարողութեամբ մը՝ կը մոռնան, թէ մեծ արժանատրութիւն մը ու յաճախ տաժանք մըն է մարդ ըլլալը: Անշուշտ մեռելները թաղուած են ու անշիրիմ սիրելիներու ոսկորները լուացուած են անապատի հովէն, բայց բաբախուն ու ողջ է յիշատակը: Ու ո՛չ մէկ վարդապետութիւն կրնայ ներել երիտասարդ տղոց, որ անպատիւ բռնութեան դատաւճիոր կ'ընդունին հանգիստ անջել կարեկալու համար:

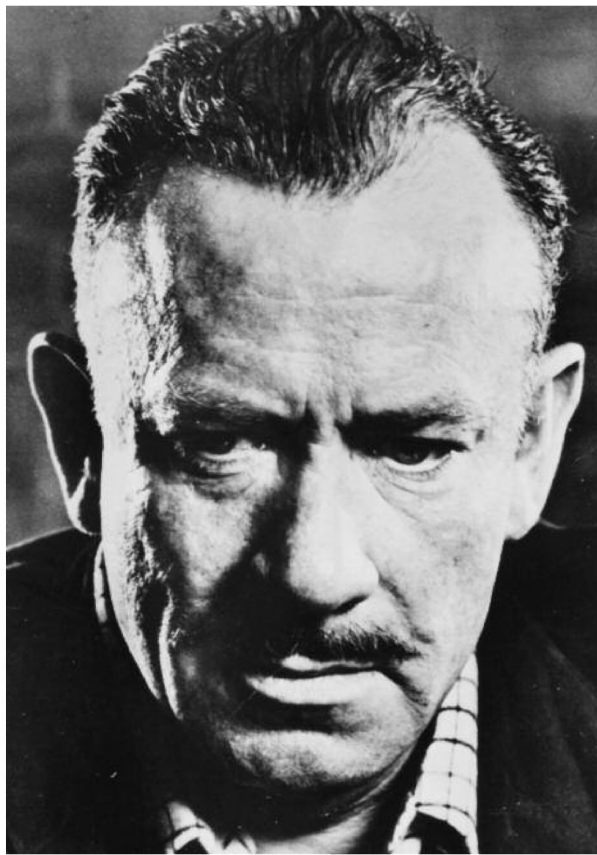
Տեղը չէ հոս քննել այս եղկելի մարդկային կեցուածքը, որ հետզհետէ նոր համախոհներ կը շահի: Ի՛նչ որ կ'ուզեմ աւելցնել հետեւեալն է, - այս օրինաւոր կամ բնական թուող այլ լայրձուն ճամբէն դէպի ուրացումը տարածութիւնը կարճ է ու կը բաւէ սկզբունքը ընդունիլ՝ յանցաւոր ըլլալու համար:

ՅՈՎԻԿ ՉԱՐԽՉԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ճոն Սթեյնպեք կրտսեր, ամերիկացի մեծ գրող մըն է (1902-1968), ստացած է բազմաթիւ գրական մրցանակներ: Նույնպէս եւ Փուլիցեր՝ Իր գիրքերէն յիշենք «Մուկերը եւ մարդիկ», «Բարկութեան խաղողները», «Ցանկութիւն կոչուող հանրակառքը» եւ այլն: Մեր սովորութիւնը խախտելով՝ Չայաստանի Չանրապետութեան «Չանրային ծառայութիւն» շաբաթաթերթէն, 14 Մայիս 2014-ի թիւ, պիտի արտատպենք գրող եւ գրականագետ Յովիկ Չարխչեանի ստորագրութեամբ հաճելի «գրական մանրութիւն» վերաբերող տեղեկութիւն մը:

«Բ.»

2014, ԾԳ ՏՄՐԻ, ԹԻՒ 2

ՃՈՆ ՍԹԵՅՆՊԵՔԸ ԵՂԵԼ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ճոն Սթեյնպեքը եղել է Հայաստանում: Այս փաստը շատերի համար պիտի անակնկալ լինի: «Եթէ եղել է, ինչո՞ւ այդ մասին ոչինչ չի ասուել», - կը հարցնեն նրանք: Ինչպէ՞ս է պատահել, որ ամերիկեան գրականութեան մեծագոյն դէմքերից մէկը, Փուլիցերեան եւ Նույնպէս դասփնէկիրն այցելել է մեր երկիրը, մինչդեռ դրա մասին ամենահակիրճ յիշատակութիւնն անգամ չկայ:

Նման հարցերի պատասխանը թերեւս պէտք է փնտռել իր ժամանակի մէջ: Բայց որ Սթեյնպեքն իսկապէս եկել է Հայաստան, դա անժխտելի է:

Իսկ պատմութիւնն այսպիսին է: 1963թ. Կարայիպեան ճգնաժամից յետոյ ԱՄՆ-ԽՍՀՄ յարաբերութիւնները կարգաւորման կարիք էին զգում: Եւ պետական այրերն այդ գործում ներգրաւեցին ո՛չ միայն դիւանագէտներին, այլեւ՝ մտաւորականներին: Միացեալ Նահանգների նախագահ Ճոն Էտենտին Սպիտակ Տուն հրաւիրեց Սթեյնպեքին եւ առաջարկեց իբրեւ բարի կամքի դեսպան մեկնել Խորհրդային Միութիւն: Ուղեորութիւնը կայացաւ 1963 թուականի աշնանը: Յայտնի է, որ իր կնոջ հետ ԽՍՀՄ ժամանած գրողը եղաւ Մոսկուայում, Քիեւում, Թպիլիսիում, Լենինկրատում, իսկ այնուհետեւ ճանապարհ ընկաւ դէպի Երեւան:

Պէտք է ասել, որ մինչ նշանաւոր հիւրի ժամանումը Հայաստանում արդէն կար որոշակի նախատրամադրուածութիւն: Գաղափարախօսական քարոզիչները ջանք չէին խնայել բացատրելու, որ Երեւան պիտի գայ կապիտալիստական մշակոյթի «շնաձկներից» մէկը. կոսմոպոլիտ, թափառական, հարբեցող, Տոն Ժուանի համբաւ վայելող Ճոն Սթէյնպէքը, որի կերպարի այս «նրբերանգների» թիկունքում խամբում էր ամենագլխաւորը՝ տաղանդաւոր մարդը: Հրահանգն այն մասին, որ օտարերկրացու հետ ունեցած գրոյցներում ու շփումներում անհրաժեշտ էր լինել առաւելագոյնս զուսպ եւ շրջա-հայեաց, լրացում էր այն պահանջով, որ Սթէյնպէքը Հայաստանից պիտի հեռանար լաւագոյն տպաւորութիւններով: Իսկ Երեւանում գրողին եւ նրա կնոջը մշտապէս ուղեկցում էին քաղաքացիական հագուստով անժպիտ մարդիկ՝ նրանց առաջարկելով այն երթուղին ու ծրագիրը, որ վաղօրօք մշակուած էր:

Բայց եւ այնպէս հայաստանեան հանդիպումներն իրենց ջերմութեամբ եւ անմիջականութեամբ խախտեցին սահմանուած «չափորոշիչները», եւ թէ-եւ դրանց մասին չափազանց քիչ տեղեկութիւններ կան, սակայն եղածն էլ բաւարար է պատկերացում կազմելու համար, թէ ինչպիսի երկիր ու ժողովուրդ տեսաւ Սթէյնպէքն իր հայրենիքից հազարաւոր քիլոմէթրեր հեռու:

Հայաստանի ժուռնալիստների միութեան կողմից Սթէյնպէքին ուղեկցում էր յայտնի լրագրող Վլատիմիր Շահնագարեանը: Լուսանկարներ էր անում Մոսկուայից եկած ֆոթոթղթակից Եու-

րի Լեւինը: Նաեւ նրանց օգնութեամբ է, որ այսօր հնարաւոր է վերականգնել այն օրերի մի քանի դրուագներ: Սակայն ի՞նչ է յայտնի այդ օրերից: Տեղեկութիւններ կան այն մասին, որ Սթէյնպէքը մասնակցել է Սայաթ Նովայի ծննդեան 250-ամեակի տօնակատարութեանը, եղել է Հայաստանի տեսարժան վայրերում, դիտել պատմական յուշարձաններ: Իսկ այնուհետեւ նա այցելել է Մարտիրոս Սարեանին: Սարեանը որոշում է նկարել գրողի դիմանկարը: Սա հանդիպման մասին մի հետաքրքրական դրուագ է պատմում Վլատիմիր Շահնագարեանը.

«... Բոլորը լքում են արուեստանոցը: Սարեանը սկսում է նկարել: Սակայն որոշ ժամանակ անց Սթէյնպէքը դուրս է թռչում սենեակից ու տազնապով ասում է ներկաներին.

- Ծերուկն իրեն վատ է զգում: Նա բարկացած է ու ինքն իրեն բարձրաձայն քրթմնջում է...

Հաւաքուածները ներս են մտնում, իսկ այնտեղ Սարեանն է՝ վրձինը ձեռքին, եւ քփ տակ խօսում է. «Ի՞նչ երկնագոյն աչքեր ունես: Մի՞թէ գոյնը չեմ որսալու... Ծեր աւանակ, հարիւր տարի է նկարում ես ու այդպէս էլ չսովորեցիր մարդ պատկերել...

Դիմանկարն իսկապէս հրաշալի էր ստացուել: Կտաւը դիտելուց յետոյ Սթէյնպէքն ասաց.

- Նա հսկայ է»:

Բարեբախտաբար պահպանուել է Սթէյնպէքի այցելութեան գրաւոր վկայութիւնը, եւ դրա հեղինակը հէնց մեծահամբաւ հիւրն է: Ամերիկա վերադառնալուց յետոյ՝ որոշ ժամանակ անց, Սթէյնպէքը մի նամակ է յղում Խորհրդ-

դային Հայաստանի գրողներին, որը ներկայացնում ենք ստորև.

«Միրելի բարեկամներ,

Ես մտադիր էի առանձին-առանձին գրել ձեզ բոլորիդ, որպեսզի շնորհակալություն յայտնեի այն հիւրընկալությունն եւ սիրալիրությունն համար, որով ընդունեցիք մեզ վերջերս կատարած մեր շրջագայության ժամանակ: Բայց երբ սկսեցի մտաբերել այն բազմաթիվ մարդկանց, ովքեր մեր բարեկամներն են դարձել, իսկոյն ընթացիկ, որ այդպիսի ծրագրի իրականացումը մի քանի տարի կը պահանջի: Կան նաեւ այլ դժուարություններ: Անտարակոյս, պէտք է որ գրէի Մեծ Նկարչին՝ Սարեանին եւ նրա ընտանիքին, բայց ի՞նչ ձեռով շնորհակալություն յայտնեի այն գիւղացի մարդկանց, որոնք անուշ սուտիկ փռեցին խոտի վրայ՝ լեռներում, կամ այն գոյգին, որ մեզ սառն ու թարմ խաղողահիւթով հիւրասիրեց բարձրաբերձ տանի մօտ:

Ես նրանց անունն անգամ չգիտեմ, բայց կ'ուզեմայի, որ նրանք իմանան, թէ որքան նշանակալից տեղ են գրաւում մեր յիշողություններում:

Մենք այնքան շատ բան ենք յիշում եւ յիշում ենք անչափ հաճոյքով ու ջերմութեամբ... Երգերը՝ սեղանի շուրջ, վանքերը՝ անհատաբար, ժայռափոր, վեհ գահաւանդը՝ ծռուած խոր կիրճի վրայ, որտեղ հռոմէական լէգէոններն են քայլել, եւ Արարար լեռը՝ լուսաբացին եւ այն, թէ ինչպէս էր փոխում նա յերմիջօրէին, եւ Սայաթ Նովայի երգերի բառերը, որ անծանօթ էին մեզ, բայց անչափ քաղցրահնչին:

Վերյիշում եմ Երեւանի հնամեայ փառքը՝ լերան չափ բարձրացած իր

սերունդներով, եւ նրա յարապետումը... Միրելի մի երկիր, սիրելի մի ժողովուրդ եւ յարապետող... Դա է գլխաւորը, յարապետումը...

Մենք յիշում ենք, այո՛, այն միտքը, որ մեր ճանապարհորդութեան ընթացքում գալիս էր սուր ածելու պէս... Չնայած մեզ բաժանող մղոններին ու ովկիսանուներին, չնայած բարբերի, գաղափարախօսութեան, մեթոյների ու տեխնիկայի (արհեստագիտութեան), պատմութիւնների ու ծագման, կենսափորձերի ու յիշատակների զանազանութեանը, այն ամէնին, որ պէտք է տարբերել մեզ, այնուամենայնիւ, մենք ատելի շատ ենք նման իրար, քան իրարից տարբեր:

Ազնուութիւնը ինտերնացիոնալ (միջազգային) է, միջցեղային:

Ազնուութեան համար լեզու անհրաժեշտ չէ, որովհետեւ դա էլ մի լեզու է:

Ոչ, տարբեր չեն մեր իդէոներն ու կարիքները: Ի՞նչ են դրանք. խաղաղութիւն, բարեկամութիւն, բարարար բարեկեցութիւն՝ տուայրանքը հեռու պահելու մեզնից, նաեւ իրաւասութիւն, ժամանակ, ուժ եւ կամք բոլոր մարդկանց համար, որ ապրեն ու չգրեն իրենց կարողութիւնների բարձրագոյն գագաթին:

Այդ ենք ուզում մենք եւ դուք... Բարբեր մի աշխարհ, որ չաղարտուի շարամբութեամբ կամ տազնապալի աղմուկով, մի դռնբաց աշխարհ, որտեղ երեխաները կարողանան արտաքինապէս ծիծաղելու մեծանալ եւ ներքուստ՝ ոչ վիրաւորուած, ոչ էլ խոժոռ:

Եւ եթէ այս ամէնով մենք նման ենք իրար, էլ ինչո՞ւ զարմանալ, որ մենք սիրալիր ընդունելութեան եւ վերաբեր-

մունքի արժանացանք Երեսանում:

Հայաստանն իր հեղափոխությունը դրոշմեց մեզ վրայ: Հարուստ է չքնադ մի երկիր է դա: Էլ ինչո՞ւ զարմանալ, որ գրգռել է ներխուժողների ազատությունը: Մակայն եթե Հայաստանը բարեբեր մի երկիր է, ապա նաև բարեբաղ է, որ ունի մի ժողովուրդ, որը կրթությունը գիրակցում է նրա գեղեցկությունը եւ իր սուրն է խփել հրե ու ցասումնալի դարերի փորձաքարին: Այդ երկաթեայ սուրն է Հայաստանի ուժը, այնպես որ երկիրն օրհնուած է իր ժողովրդից եւ ժողովուրդը՝ երկրից:

Այս զգացումը մենք վերցրինք շեզնից եւ շնորհակալ ենք դրա համար, քանզի գիրենք, որ այլևս օտար չենք լինելու Հայաստանում:

Ձեր՝ Ճոն Սթեյնպեթ»:

Թեև գրողը խոստովանում էր, որ բուրբին առանձին-առանձին գրել չի կարող, սակայն մեզի համար նա բացառություն է անում:

Եւ այդ ընտրեալը բանաստեղծ Յովհաննէս Ծիրազն էր: Ահա Սթեյնպեթի այն նամակը, որ նա հասցրել էր Ծիրազին.

«Միրելի՛ ընկեր,

Այն ժամանակներից ի վեր, ինչ իմ կինը՝ Էլէնը եւ ես վերադարձել ենք Կոնստանտնուպոլիս, Երեսանում կատարած մեր այցելությունը, Դուք եւ Ձեր վերաբերմունքը մեր մարտնչում են մնացել: Ձեր ջերմ հիւրընկալությունը մեզ հետ է՝ որպէս բարի յիշողություն: Մենք չենք մոռանում Ձեր աստիճանային այգիները,

որոնք երազ չէին: Եւ պիտի խոստովանենք, որ Հայաստանի գեղեցկությունն իրական է:

Ի հարկէ, մենք ունեցանք որոշակի հակադրություններ եւ փարաֆրազներ (փարաֆրազներ) մեր փաստակերպում, բայց մենք բնական ենք նա ընդունում, եւ այն չի կարող խոչընդոտել մեր ընկերությունը:

Եւ այն եզրակացութեան եմ եկել, որ աշխարհում ամէն բան կայ՝ եւ լաւ եւ վատ, եւ ուրախութիւն եւ զգուշի աղբ, եւ ծիծաղ: Ու ես հաստատում եմ, որ ընկերները միասին ամէն բան յաղթահարում են, երբ միասին են ծիծաղում, իսկ եւ յիշում եմ, որ մենք Երեսանում միասին ծիծաղելու բաւական առիթներ ենք ունեցել:

Յոյսով ենք, որ մի օր կ'այցելէք մեզ: Անկասկած հաստատում ենք, որ առիթ կ'ունենանք Ձեզ հիւրընկալելու այն նոյն ջերմ ընդունելութեամբ, որ մենք ստացել ենք Ձեզնից:

Ձեր ընկեր՝ Ճոն Սթեյնպեթ

Մայիս 9, 1964»:

Տեղեկություններ կան այն մասին, որ իր ուղեորութեան ընթացքում Սթեյնպեթը օրագրային գրառումներ է կատարել: Հաւանաբար մի օր դրանք լոյս աշխարհ կը գան, եւ մենք աւելին կ'իմանանք, թէ երկրում ինչ է տեսել ու լսել ամերիկացի մեծ արուեստագէտը մօտ կէս դար առաջ:

Երեսան

ԹԱՐԳԱՆՉԱԿԱԼ

ՏՈՆՆԱ ԹԱՐԹ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ «ՓՈՒԼԻՉԵՐ»
ՄՐՑԱՆԱԿԻ 2014-Ի
ԴԱՓՆԵԿԻՐ

Ամերիկեան «Փուլիճեր» 2014-ի գրական մրցանակին արժանացած է Տոննա Թարթ (Donna Tartt), իր ԵԿԶԱՆԻ-ԿԸ (The Goldfinch) վեպին համար, 800 էջ, արդեն թարգմանում բազմաթիւ լեզուներու: Ծնած է 1963-ին Կրիմվուտի մէջ (Միսիսիպի, Միացեալ Նահանգներ): Հեղինակ է բազմաթիւ գիրքերու: Իր նախորդ պատումները կը տարածուէին քանի մը շաբաթներու վրայ, այս վեպի պատումը կ'ընդգրկէ տասնհինգ տարիներու ժամանակահատում մը:

Վեպին անունը փոխառութիւն է հոլանտացի նկարիչ Ֆապրիսիուսի (Ռամպրանտի աշակերտ) 1654-ի ստեղծագործութենէն, The Goldfinch, ֆրանսերէն՝ Le chardonneret, «Եկքանիկը», որ կարմիր գիծի պէս ներկայ է վեպին մէջ: Տոննա Թարթ կ'ըսէ, թէ զայն տեսած օրէն ի վեր անոր մասին տեսարար մտածած է, որ աշխարհը իրեն կու գայ ո՛չ թէ լսողութեամբ, այլ նայումով: Ըստ իրեն, «Եկքանիկ»ը երկու

յատկանիշներ ունի. ան թառին կապուած է բարակ շղթայով մը եւ հրդեհէ մը փրկուած է, մինչ նկարիչը նոյն հրդեհին զոհ գացած է:

Պատումը կը սկսի երբ «Եկքանիկ»ը պատանի Թէոյի ձեռքը կ'անցնի: Ինք եւ գեղանկարը փրկուած են թանգարանի հրդեհէն: Կը սկսի արկածախնդրութիւնը, առանձնութեան ու բարեկամութեան վեպը, եւ Աննա Թարթի ոսպնեակը կը պտըտի ընկերութեան եւ ժամանակի վրայ: Գեղանկարը Թէոն կը կապէ անցեալին, վտանգաւոր, խորհրդաւոր, կլանող, սարսափեցնող:

Թէո Տէքեր տասներեք տարեկանին կը դադրի մանուկ ըլլալէ, երբ կը ճողոպրի թանգարանի հրդեհէն, բայց կը կորսնցնէ մայրը: Կ'ապաստանի ընկերոջ մը ծնողքին մօտ, խուսափելու համար ընկերային ծառայութիւններու խնամքէն: Շուտով կը հասկնայ, որ միայն ինք կրնայ տէր ըլլալ ինքնիրեն: Ինչ որ կը մնայ այդ օրէն, երբ կորսնցու-

2014, ԾԳ ՏԱՐԻ, ԹԻ՛ 2

ցած էր մայրը, մեծ վարպետի հմայիչ եւ արժէքաւոր գեղանկարն է, զոր պահելու իրաւունք չունի: Բայց չի կրնար անկէ բաժնուիլ: Անով պիտի խորանայ արուեստի խորհուրդներուն մէջ: Հեզասահ էջեր, որոնց վրայ կը վազէ հերոսը եւ իրեն հետ՝ ընթերցողը: Պաստառը Ամերիկան է, բազմաբնոյթ յաճախանքներով եւ գերաճող փառասիրութիւններով:

Ուր հարիւր էջերը կը կարդացուին առանց դադարի: Մարդիկ, արուեստ, ընկերութիւն եւ ասք սերտօրէն ազուցուած են: Իւրաքանչիւր էջ նոր պատահ է: Ոճը արդիական, արագ եւ հեզասահ:

Թէոն մեր վարժարաններուն եւ համալսարաններուն մէջ է, ամերիկացի է, կրնար ըլլալ հայ, յիբանանցի, ֆրանսացի, ռուս, եռացող ընկերութեան տիպարը:

Թէօ Տեքէր, կը պատմէ առաջին դէմքով: Դժուար կեանք մը, որ կ'առնչուի «Եկքանիկը»ին, զոր գողցած է Նիւ Եորքի քանգարանէն, ահաբեկչական պայթումէ մը ետք: Հայրը զինեմով է: Կ'որդեգրուի իր ընկերոջ Պարպուր հարուստ ընտանիքէն կողմէ: Կը հաստատուին բարեկամութիւններ եւ սէրեր: Վէպը ամերիկեան ընկերութեան «վաւերագրական» ժապաւէնն է. դրամ, յուսալքում, խաղամոլութիւն, թմրամոլութիւն: Նաեւ վէպն է բարեկամութեան, զոր կը պեղէ Տոննա Տարթ: Ոճ մը եւ ընթերցողի հետաքրքրութիւնը տեսարարութեամբ պահող արուեստ:

Դժուար է հատուած մը ընտրել: Ընթերցողը կրնայ կեդրոնանալ տարբեր հատուածներու վրայ: Վէպին հերոսը Ամերիկան է, յարաշարժ, անզուսպ, յա-

ճախ բիրտ: Նաեւ՝ մարդկայնութեան, բարութեան եւ սիրոյ թափանցիկ աշխարհ մը, Թէօ եւ Փիփիա... Բարախող էջեր: Տեսարար արթուն պահող սպասում եւ անորոշութիւն, կ'ըսենք՝ *սրսփենիս...* Նաեւ՝ անշպար իմաստութիւն: Կը կարդանք.

«- *Չիմք կը սիրես, այո: Բայց ոչ շար:*

- *Ինչո՞ւ այդ կ'ըսես:*

- *Բաւի որ չես զայրացած, փակնուրայ չես կամ չես լար... Չես գոռար, որ զիմք դուն քու չեռքերովդ պիտի խեղդես... Ինչ որ կը նշանակէ, որ հոգիդ իր հոգիին շար չէ կապուած: Եւ այդ լաւ է: Կ'ուզե՞ս իմանալ իմ փորձառութիւնս: Հեռու մնացիր այն կիներէն, զորս շար կը սիրես: Անոնք են որ քեզ պիտի սպաննեն: Աշխարհին մէջ երջանիկ ապրելու համար պէտք ունիս այնպիսի կնոջ մը, որ իր կեանքը ունի եւ կը չգէ, որ դուն քու կեանքդ ապրիս»:*

.....

«*Երկու անգամ քափ փուսաւ ուսիս, ապա մեկնեցաւ, աչքերս յառած չգիշտեցի ցուցադարանին վրայ, վերանորոգ յուսահատութեան զգացումով մը՝ գոյութեանս կեղտին դիմաց:*»

.....

«*Գեղանկարիչը քեզի կը փոխանցէ զաղտնի պարզամ մը: Քեզի կը յայրենաբերէ այն, որ ապրող բաները չեն փետեր, որ ամէն ինչ ժամանակաւոր է: Մահը՝ կեանքի սրտին մէջ:*»

Կը յուսամ, որ կայ աւելի ընդարձակ ճշմարտութիւն մը ինչ կը վերաբերի երկրային տառապանքին, կամ ամէն պարագայի ինչ որ ես կը հասկնամ – թէեւ հասած եմ այն համոզման, որ ինձի համար կարեւորութիւն ունեցող միակ ճշմարտութիւնները անոնք են, զորս ես չեմ ուզեր - եւ չեմ կրնար – հասկնալ: Ինչ որ խորհրդաւոր է, երկիմաստ (ambiguous), անհասկընալի: Ինչ որ անյարիր է պատմութեան մը հետ, որ պատմութիւն չունի: Հագիլ թէ ներկայ շղթայի մը վրայ՝ լուսաւորման փայլատակում մը: Արեւու լոյսի հետք մը՝ դեղին պատի մը վրայ: Առանձնութիւնը՝ որ

կը գատէ ապրող իրաքանչիւր էակ բոլոր միւս ապրող էակներէն: Վիշտը անբաժանելի՝ ուրախութենէն:

Որովհետեւ... եւ եթէ այս մասնայատուկ եկքանիկը (այդպէս է) բնաւ գերուած չըլլար կամ երբեք գերութեան մէջ ծնած չըլլար, ցուցադրուած՝ տան մը մէջ, ուր գեղանկարիչ Ֆապրիսիոս անոր հանդիպած չըլլար: Կրնայ ըլլալ,

ԵԿՔԱՆԻԿԸ (The goldfinch)*

Տոնա Թարթ, 800 էջ, Հատուած** (Վեպը գրուած է առաջին դէմքով, եւ Թեոն է խօսողը)

The goldfinch, ԵԿՔԱՆԻԿԸ, 1654, Ֆապրիսիոս

որ ան բնաւ երբեք հասկցած ըլլար, թէ ինչն՞ ստիպուած էր նման չարչարանք ապրիլ: Շփոթած աղմուկէն (կ'երեւակայեմ), գրք-գրքուած մուխէն, շուները՝ որոնք կը հաջեն, խոհանոցի հոտերը, նեղանալով խմաններէն եւ լաճերէն, անկարող ըլլալով թռելու շղթաներու ամէնէն կարճին պատճառով: Մինչդեռ նոյնիսկ մանուկ մը կրնայ նկատել անոր արժանապատուութիւնը. քաջութեան կարի մատնոց մը, ամբողջովին աղուամագով եւ դիրաթեք ոսկորներով: Ոչ երկչոտ, ոչ իսկ յուսահատ, բայց անյողողող՝

մնալով իր դիրքին վրայ: Մերժելով աշխարհէն հեռանալ:

Եւ հետզհետէ աւելի ու աւելի, այդ հեռացման որոշման մերժումը կը սեւեռեն: Որովհետեւ անկարեւոր կը համարեն, թէ ով ի՞նչ պիտի ըսէ, ո՞ր յաճախականութեամբ եւ ո՞ր հմայիչ ձեւով: Ոչ ոք երբեիցէ, երբեք, զիս պիտի կարենայ համոզել, որ կեանքը հանճարեղ

եւ մեծհոգի նուէր մըն է: Քանի որ, իրապէս, այն է՝ որ կեանքը աղէտ մըն է: Ողջ ըլլալու գաղափարն իսկ – սնունդ, բարեկամներ փնտռել եւ այլ ինչ որ ընենք – աղէտ է: Մոռցէ՛ք այս ծիծաղելի անմտութիւնը, որով ամէն որ ձեր ականջները կը խափանէ. նորածինի մը հրաշքը, ուրախութիւնը պարզ ծաղիկի մը, որ կը փթթի: Կեանքը չափազանց հրաշալի է հասկցուելու համար եւ այլն: Ինծի համար – եւ յամառօրէն պիտի շարունակեմ ասիկա կրկնել մինչեւ մահս, մինչեւ այն ատեն որ ջարդեմ իմ ապերախտ եւ ոչնչական ձայնափողս եւ ըլլամ անկարող կրկնելու, աւելի լաւ է ծնած չըլլալ, քան ծնած ըլլալ այս կոյափոսին մէջ: Հիւանդանոցի մահիճներ, դագաղներ եւ բեկուած սրտեր: Ո՛չ ազատագրում, ո՛չ կոչ, ո՛չ «երկրորդ պատեհութիւն», գործածելու համար մին Կզանտրայի (հերոսի հօր հետ կենակցող կինը) սիրած արտայայտութիւններէն, ոչ մէկ յառաջդիմութիւն ի բաց առեալ տարիքէն, աստիճանական փճացումէ, ոչ մէկ ելք՝ եթէ ոչ մահը («Պահանջներու ծառայութիւն»): Կը յիշեմ տրտնջացող Պորիսը, երբ երիտասարդ էր, յետմիջօրէ մը, իր տան մէջ, երբ տարուած էինք մեր մայրերուն մասին անորոշ կերպով բնագանցական նիւթով. հրեշտակներ կամ աստուածուհիներ – ինչո՞ւ ստիպուած եղած էին մեռնիլ, երբ մեր քստմնելի հայրերը կը բարգաւաճէին, կը ճնկէին, կը տապալտկէին, այդ կացութիւններէն աղէկ-զէշ դուրս կու գային՝ շարունակե-

լով յառաջանալ սայթաքող քայլերով եւ մէկդի շարտելով պագարը՝ երեսուքապէս անխոնջ մնալով: «Գէ՛շ անձեր ընտրած են, սխալած են, անարդար է: Որո՞ւ կրնանք բողոքել այս կեղտի վայրին մէջ: Ո՞վ է հոս մեծաւորը:»)

Եւ թերեւս ծիծաղելի՞ է շարունակել այս հունով, նոյնիսկ եթէ ան անկարելի է, քանի որ ոչ որ պիտի կարդայ այս տողերը, բայց ալ իմաստ ո՞ւնի՝ գիտնալ, որ պատմութիւնը գէշ կ'աւարտի բոլորին համար, նոյնիսկ մեզմէ ամէնէն երջանիկներուն համար, եւ վերջին հաշուով կը կորսնցնենք այն բոլորը, որուն մեր սրտով կառչած ենք – միաժամանակ գիտնալով նաեւ, որ հակառակ այս բոլորին, եւ նոյնիսկ եթէ խաղաքարերը բրտօրէն խարդախուած են, կարելի է խաղալ տեսակ մը ուրախութեամբ:

Ի՛նչ հետաքրքրական մտորում փնտռելու համար իմաստ մը այս բոլորին համար: Թերեւս միակն եմ տեսնելու համար ուրուագիծ մը, քանի որ շատ երկար ժամանակ այդ սեւեռած եմ: Բայց կրկին, մեկնաբանելով Պորիսի խօսքերը, եթէ ուրուագիծ մը կը տեսնեմ, կը նշանակէ, որ ուրուագիծ մը կայ:

* *Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը՝ Le chardonneret, հրատարակիչ՝ PLON, p. 790:*

** *Ֆրանսերէն թարգմանութենէն հայացում, Յ. Պ., Էջ՝ 783-784:*

ԵՐԵՔ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆԵՆ՝ ՄԿՐՏԻՉ ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆԻՆ

Հետագայ էջերով հրատարակութեան կու տանք արդի հայ գրականութեան ծանօթ դէմքերէն Տիգրան Կամսարականի երեք անտիպ նամակները, յղուած՝ ազգային-կուսակցական գործիչ Մկրտիչ Անդրանիկեանին:

Նամակներէն առաջինը ստորագրուած է Կամսարական եղբայրներուն կողմէ ու գրուած է Տիգրան Կամսարականի եւ իր եղբօր՝ Արմենակին կողմէ, առաջինին ձեռագիրով:

Երկրորդ նամակը կը կրէ Տիգրան Կամսարականի ստորագրութիւնը, իսկ երրորդը ունի երեք հեղինակներ՝ Գ. Տարաքճեան, Երուանդ Աղաթօն եւ Տիգրան Կամսարական, ու գրուած է Տարաքճեանի ձեռագիրով:

Նամակները հրատարակութեան կու տանք նոյնութեամբ, առանց մեր կողմէ որեւէ միջամտութեան: Բացած ենք միայն յապաւումները ու մեր կողմէ աւելցուցած ենք անհրաժեշտ քանի մը ծանօթագրութիւն:

Հրատարակուող նամակներուն բնագիրները կը պահուին մեր մօտ: Տարիներ առաջ, այլ վաւերաթուղթերու հետ, զանոնք նուէր ստացած ենք ֆրանչիսկեան միաբանութեան հայազգի անդամ, հայագէտ Հ. Վենսան-Մանսուր Մադրիիէն (Գա-հիրէ): Առիթէն օգտուելով, մեր շնորհակալութիւնները կը յայտնենք իրեն:

* * *

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

Ծնած է Կ. Պոլիս, 1866-ին: Հայրը եղած է ծխախոտի մեծահարուստ վաճառական: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրի Գատր Գիւղ թաղամասի Արամեան վարժարանին մէջ ու աւարտած է զայն 1884-ին:

1895-ին տեղափոխուած է Եգիպտոս եւ Չակագիկ քաղաքին մէջ, եղբօրը հետ հիմնած է ծխախոտի ու սիկառէթի Կամսարական ընկերութիւնը, որ իր գոյութիւնը պահած է մինչեւ 1930 թուական:

1910-ին, Օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, կարճ ժամանակով վերադարձած է Պոլիս, իսկ 1919-ին վերջնականապէս հաստատուած է Փարիզ, ուր անցուցած է իր կեանքին մնացեալ տարիները:

Մահացած է Վիշի, Ֆրանսա, 4 Յունուար 1941-ին:

Տիգրան Կամսարական դեռ պատանի աշխատակցած է հայ մամուլին՝ գրելով ակնարկներ, պատմուածքներ եւ գրականագիտական յօդուածներ: Կատարած է նաեւ քարգմանութիւններ ֆրանսերէնէ:

Իր գլուխ-գործոցը՝ «Վարժապետին աղջիկը» վէպը, 1888-ին տպուած է քերթօնի ձեռով Կ. Պոլսոյ «Արեւելք» օրաթերթին մէջ, ապա նոյն տարին լոյս տեսած է առանձին հատորով¹, որմէ ետք այն բազմիցս վերահրատարակուած է Կ. Պոլսոյ, Գահիրէի, Երեւանի, Հալէպի ու Պէյրութի մէջ:

Այս գործը արեւմտահայ գրականութեան առաջին իրապաշտ վէպն է, որ օրին արժանացած է մեծ գնահատանքի, եւ որուն մասին գրուած են աւելի քան երկու տասնեակ գրախօսականներ՝ մեծ հռչակ ապահովելով անոր քսանամեայ հեղինակին:

Վէպին հրատարակութենէն ետք սակայն, Տիգրան Կամսարական համարեա այլեւս չէ գրադած գրականութեամբ եւ միայն պատահական աշխատակցութիւն ունեցած է հայ մամուլին, հանդէս գալով առաւելաբար տարբեր ծածկանուններով:

Կարճ ժամանակ մը միայն՝ 1910-ի Պոլիս այցելութեան շրջանին, կրկին աշխուժացած է ան ու տուած քանի մը յաջող պատմուածքներ, բայց յետոյ կրկին քաշուած է ասպարէզէ եւ մինչեւ մահը արտադրած է ընդամենը քանի մը գրական գործ:

Նոյն՝ 1910-ին, Միքայէլ Կիրճեանի հեղինակակցութեամբ գրած է «Փրկանք» քատերգութիւնը, որ բազմիցս ներկայացուած է Կ. Պոլսոյ, Պարսի, Եգիպտոսի ու Փարիզի մէջ:²

* * *

1

GAMSARAGAN FRÈRES
Adresse Télégraphique:
GAMSARAGAN-ALEXANDRIE

Alexandrie, le 23/5 Ապրիլ, 1907

Ազնուաշուք Սկրտիչ Էֆէնտի Անդրանիկեան³

Գահիրէ

Յարգելի բարեկամ,

Improvements ընկերութիւնը կը գրէ մեզ թէ՛ Սրբթիէի հողին գնման մէջ Բաշային⁴ շնորհիւ մեր ունեցած 2 բաժնին մասնակցութեան համար անուանական վկայականներ պիտի տայ եւ առ այս՝ կը յանձնարարէ մեզ յղել իրենց մեր ըրած վճարման ընկալագիրը որոնցմէ երկուքը՝ ի սկզբան Բաշային տայրային⁵ յանձնուած է կ'ըսէ:

Կը խնդրենք ներկայիս, որ բարեհաճիք յիշեալ երկու ընկալագրերը մեզի դրկելու ձանձրոյթը յանձն առնել եւ ընդունիլ մեր ջերմ բարեւերուն հետ մեր անկեղծ շնորհակալութիւնները:

Կամսարական եղբարք⁶

* * *

2

TIGRANE GAMSARAGAN
ALEXANDRIA - EGYPT

19 Մայիս⁷

Սիրելի Անդրանիկեան Էֆէնտի

Չպուքը պիտի գրէ ձեզի թէ հոս խումբ մը տիկիներ վառ տրամադրութիւն մը ունին ճերմակեղէն կտրել կարելու:

Արդ՝ իրենց պէտք եղած կտաւը անհնար է հայթայթել մեզ իրենց, զի բացարձակ սկզբունք ընդունեցինք հոս մեր հանգանակիչ մասնախումբին մէջ թէ՛ սանդիւն մը նոյնիսկ չ'պիտի վատնենք մենք հաւաքուած դրամէն գոր կանխիկ պիտի յղենք ձեզի ամբողջապէս: Ուրեմն կտաւ չ'ենք կրնար գնել եւ յանձնել ազնիւ տիկիներուն:

Միս կողմանէ անոնց բարի կամեցողութիւնը այնքան բուռն եւ ծառայութիւնը այնքան օգտակար պիտի ըլլայ որ (տեսնել Պատրիարքական պատուիրակներուն հաղորդագրութիւնը Պոլսոյ լրագրաց մէջ, ըստ որոյ մանաւանդ «առատ ճերմակեղէն» կ'ուզեն) մեղք պիտի ըլլայ անոնց պատրաստակամութիւնը չ'գործածել:

Կը խնդրեմ ուրեմն որ դրկէք մեզի անմիջապէս առատ խասա,⁸ 1000 կամ 2000 կտոր ճերմակեղէն պատրաստելու չափ (տողոց համար պիտի ըլլայ, շատ կտաւ չ'երթար): Տիկիները պիտի հաւաքուին դպրոցին գոց սրահը եւ աշխատին խմբովին:

Հոս քօմիթէն յարմար չ'տեսաւ որ տիկնայք իրենք ճարեն կտաւը խանութներու դիմելով. արժանապատուութեան հակառակ դատեցինք:

Կ'սպասենք, այս պարագային, որ տեղւոյդ հայ ձեռնհաս եւ specialiste⁹ վաճառականի մը ձեռքով յղէք մեզի կտաւները անյապաղ: Շատ իրական եւ մեծ պէտքի մը գոհացում տուած պիտի ըլլաք:

Ձերդ անկեղծօրէն
Տիգրան Կամսարական

* * *

3

GAMSARAGAN FRÈRES
 Adresse Télégraphique:
 GAMSARAGAN-ALEXANDRIE

Alexandrie, le 6 Յունիս 1910

Միրելի Տիար Անդրանիկեան
 Գահիրէ

Անշուշտ այս շաբթուան Պօլսոյ լրագիրներէն իմացաք մեր սրբազան Պատրիարք հօր¹⁰ ճամբորդութիւնը որ պիտի կատարէ դէպ ՚ի Կիլիկիայ:

Այս ճամբորդութիւնը մի քանի տեսակետներով խիստ մեծ կարեւորութիւն եւ օգտակարութիւն ունի, առաջինը այն է թէ բոլոր արկածեալ վայրերը անձամբ տեսնել եւ իրազեկ ըլլալ իրական վիճակին, եւ ըստ այնմ իւր Պօլիս վերադարձին կառավարութեան մօտ ներկայացնել եւ պահանջել ինչ որ պէտք է:

Մեր պատուական Պատրիարքին այս ճամբորդութեան գործը շատ գովելի է եւ Ազգային պատմութեան մէջ չի տեսնուած ձեռնարկ մ'է, մեր պարտականութիւնն է պատրիարքական այս ճամբորդութեան տալ պէտք եղած (prestige)ը, ասի ալ բնականօրէն դրամով կ'ըլլայ:

Երկրորդ, սոյն ճամբորդութիւնը մեր Բարեգործական Միութեան համար խիստ մեծ (réclame) մը կրնայ ըլլալ եւ անգամ մը եւս իւր վրայ հրափրելով ամբողջ ազգին սէրն ու համակրութիւնը:

Ստորագրեալքս մտածեցինք, թէ Միութիւնը պէտք է անմիջապէս 3-400 ոսկոյ գումար մը Պատրիարքին տրամադրութեան ներքեւ դնել որպէսզի այն ամէն արկածեալ վայրերը ուր պիտի այցելէ՝ վիճակի ըլլայ նիւթապէս ալ օգնել, տալով տեղին պահանջմանցը համեմատ 20էն մինչեւ 50 ոսկի, հասկցնելով եւ շեշտելով, թէ սոյն օգնութիւններն կու գան Եգիպտոսի Հայկական Միութեան կողմանէ. եւ միեւնոյն ատեն Սրբազան Պատրիարք հայրը պիտի կարենայ ուր որ երթայ խօսիլ Միութեան վրայ, եւ յորդորել քիչ շատ կարողութիւն ունեցող վայրերը մասնաճիւղեր կազմելու համար:

Այս խնդրոյն վրայ գրեցինք վսեմ. Պօղոս Բաշային, եթէ այս առաջարկը ընդունուի, անոր գործադրութեան կերպը պէտք է մնայ գաղտնի, այսինքն առանց (publicité)ի, որպէսզի ժողովուրդը չի յարձակի Պատրիարքին վրայ որ միութեան կողմանէ իրեն դրամներ տրուած է աջ ու ձախ տալու համար:

Սրբազան Պատրիարքին դրամ դրկած ժամանակնիդ, նամակին մէջ պէտք է ըստի թէ, լրագրաց ամենեւին իմացնելու չ'է Միութեան կողմանէ իրեն տրամադրուած գումարը, բայց ամէն անգամ որ ռեւէ դրամ մը արկածեալ գիւղի եւ կամ քաղաքի մը մէջ պիտի տայ, հոն բացարձակօրէն պիտի յայտարարէ թէ սոյն գումարներն Միութեան կողմանէ դրկուած են, եւ առնէ պէտք եղած ստացագիրներն, եւ

միայն իր Պօլիս վերադարձին կրնայ լրագրաց մէջ հրատարակել իր բաշխած գումարներուն ցուցակը եւ դրկել Միութեան արդարացուցիչ թղթերն:

Այն պարագային որ շուտով որոշուի մեր առաջարկութեան գործադրութիւնն, կր կարծենք որ դիրութեան համար, լաւ կ'ըլլայ 50ական ոսկոյ չէքեր à rue fur Constantinople Պատրիարքին դրկել:

Խնդիրը շատ կարեւոր է, կր խնդրենք որ ընդփոյթ Փաշան տեսնելով պէտք եղած որոշումը առնէք:

Մնամք յարգանքօք

Գ. Տարաքճեան Ե. Աղաթօն¹¹ Տիգրան Կամսարական

Յ.Գ. Խնդրեմ ինչ որոշում որ առնէք այս մասին ինձ հեռագրէք Աղեքսանդրիայ մինչեւ Հինգշաբթի օր, որպէսզի, քանի որ այս Ուրբաթ կր մեկնիմ Պօլիս, կարենամ անմիջապէս երթալ եւ անձամբ տեսնուիլ եւ բացատրել մանրամասնօրէն սրբազան Պատրիարքին թէ ի՞նչ նպատակաւ Միութիւնը այս որոշումը առած է եւ իրեն բացատրել նմանապէս թէ ի՞նչ կերպով պէտք է վարուիլ յանուն եւ ի (réclame) Ընդհ. Միութեան Եզիպտոսի:

Պիտի խնդրէի նաեւ, որ եթէ այս մասին մասնաւոր հրահանգներ ալ ունենար ինձ հաղորդէք.-

ձերդ Աղաթօն

Հասցէս. Alexandrie ches mrs. Gamsaragan Frérs

Ներփակեալ պիտի գտնէք վսեմ Բաշային ֆրանսերէն գրուած նամակին գօրին:

Կր խնդրեմ որ Լուսաբեր-ին¹² այն թիւը որ կր պարունակէ Բաշային ճառը,¹³ բարեհաճիք ինձ դրկել հոս Աղեքսանդրիայ, ցոյց տուած հասցէիս¹⁴:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1.- Տիգրան Կամսարական, «Վարժապետին աղջիկը. պոլսական բարբեր», Կ. Պոլիս, տպարան «Արեւելք» եւ «Մասիս» լրագիրներու, 1888, 532 էջ:

2.- Գառնիկ Սրեփանեան, «Կենսագրական բառարան», հայրոր Բ., Երեւան, «Սովետական գրող» հրատարակչութիւն, 1981, էջ 84-85

2 «Հայկական Սովետական հանրագիտարան», 5-րդ հայրոր, Երեւան, 1979, էջ 214-215:

3.- Ծնած է Կ. Պոլսոյ Եէնի Գաբու թաղը

Սեպտեմբեր, 1851-ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է ծննդավայր թաղի ազգային վարժարանին մէջ, որուն շրջանը աւարտած է 1865-ին, ապա երկու տարի յաճախած է Կալաթա թաղի Ֆրէրներու վարժարանն ու Կալաթա Սէրայի լիսէն, որմէ ետք քանի մը տարի աշխատած է «Անապոլոս» երկաթուղային ընկերութեան մէջ, ապա անցած է Պուլկարիս, ուր մնացած է 1875-1876 թուականներուն, եւ յետոյ վերադարձած է Կ. Պոլիս:

1880-ին գաղթած է Գահիրէ ու եղած Պօղոս Նուպար եւ Տիգրան Տապրօ բաշաներու հողե-

րուն վերահսկիչը: Պողոս Նուպարի մօտ աշխատած է ամբողջ 34 տարի, մինչև 1914, որ-մէ ետք լծուած է իր անձնական ընդարձակ հողերը մատակարարելու աշխատանքին ու բամբակի մշակութեան:

Եղած է Հ. Բ. Ը. Միտրեան հիմնադիրներէն ու անոր անդրանիկ Կեդրոնական վարչական ժողովի անդամներէն մէկը՝ գանձապետի պաշտօնով: Աւելի ետք քանի մը անգամ վերընթրուած է լոյն պաշտօնին վրայ: Բազմիցս անդամակցած է Գահիրէի Ազգային գաւառական եւ քաղաքական ժողովներուն եւ Կալուածոց ու Գալուարեան ազգային վարժարանի հոգաբարձութիւններուն: Եղած է անդամ Ռամկավար կուսակցութեան:

Աշխատակցած է հայ մամուլին: Հրատարակած է երկու գրքով՝ «Կալուածոց դիւան եւ քաղաքական ժողով ի Գահիրէ» (Գահիրէ, 1905, 37 էջ) եւ «Էքզիասի ինդիքը եւ հանրային մակարոյթներ» (Գահիրէ, 1912, 15 էջ):

Մահացած է Գահիրէ, 1939-ին:

4.- Նկատի ունի հասարակական-քաղաքական գործիչ Պողոս Նուպար բաշան, որդին Եգիպտոսի վարչապետ Նուպար բաշա Նուպարի: Ծնած է Կ. Պոլիս 1851-ին: Մանկութիւնը անցուցած է Եգիպտոսի մէջ, ապա ուսումը շարունակելու համար մեկնած է Ֆրանսիա եւ Չուիցերիա ու դարձած երկրաչափական ճարտարագէտ: Ֆրանսայի մէջ շրջան մը աշխատած է երկարողային եւ հանրային ճարտարագիտութեան մէջ, ապա վերադարձած է Գահիրէ, ուր աշխատած է գիտարկութեան կալուածին մէջ: Իր շինած ինքնաշարժ արօրը Փարիզի 1900 թուականի միջազգային ցուցահանդէսին շահած է առաջին մրցանակ: Եգիպտոսի մէջ վարած է պետական գանազան պաշտօններ. դարձած է երկրի երկարողայիններու ընկերութեան ընդհանուր տնօրէն եւ այլն: 1906-ին Գահիրէի մէջ, քանի մը համախոհներու հետ հիմնած է Հայկական Բարեգործական ընդհանուր միութիւնը եւ մինչև 1928 վարած է անոր նախագահութիւնը: Տարբեր պետութիւններու կողմէ ստացած է պատուոյ շքանշաններ, ինչպէս՝ եգիպտական, օսմանեան, ֆրանսական եւ պելճիքական:

Անենայն հայոց Գէորգ Ե. Սուրենեանց կա-

րողիկոսէն 1912-ին նշանակուած է նախագահ Ազգային պատրիարկութեան:

Ան իր նուիրաբոնութիւններով օգտակար եղած է սփիւռքի ու հայրենիքի բազմաթիւ հասարակութիւններուն ու մարմիններուն:

Մահացած է Փարիզ, 6 Յունիս 1930-ին:

5.- Արաբերէն՝ գրասէնեակ:

6.- «Կամսարական եղբարք»-ի անուան փակ պէտք է հասկնալ Տիգրան եւ Արմենակ Կամսարական եղբայրները:

Արմենակ Կամսարական ծնած է Կ. Պոլիս, 1862-ին:

1895-ին եղբորը հետ տեղափոխուած է Եգիպտոս: Մէկէ ատելի անգամներ մաս կազմած է տեղոյն ազգային թեմական ժողովին:

Ան իր նիւթական կարողութիւնները յաճախ ի սպաս դրած է Ազգային նպատակներու: 1929-ին Զակազիկի մէջ կառուցած է հայոց Ս. Խաչ եկեղեցին: Իր կարեւոր նուիրաբոնութեան շնորհիւ է, որ փրկուած է Աղեքսանդրիոյ «Հայկազեան» կրթարանը աճուրդով վաճառելու վրանգէն (1937): Օգնած է տեղոյն հայկական վարժարաններուն, դպրոցներու մէջ պահած է սաներ եւ այլն:

Մահացած է Աղեքսանդրիա, 18 Մայիս 1941-ին:

7.- Տարեթիւր չէ նշուած, բայց բովանդակութենէն ելլելով պէտք է ենթադրել, որ անիկա գրուած է 1909 թուականին, կիլիկեան կոտորածներէն անմիջապէս ետք:

8.- Կրտսի տեսակ մը:

9.- Ֆրանսերէն՝ մասնագէտ:

10.- Յունիս 1910-ին Կ. Պոլսոյ հայոց պատրիարքն էր Եղիշէ արք. Գուրեանը, որ այդ պաշտօնը վարած է 22 Մայիս 1909-26 Նոյեմբեր 1910:

Գուրեան Սրբազան ծնած է Կ. Պոլիս 1860-ին: Անգանի անունով Սիիրան: Նախակրթութիւնը ստացած է Սկիւտարի Ծեմարանէն եւ շրջանաւարտ ըլլալէ ետք, 1876-1878 թուականներուն պաշտօնավարած է անը: 1879-ին ձեռնադրուած է կուսակրօն քահանայ: 1880-1890 գտնուած է Պարտիզակ՝ որպէս ուսուցիչ եւ քարոզիչ: 1890-1904 ծառայած է Արմաշի դպրեվանքին, ապա ընթրուած է առաջնորդ Զմիռնիոյ, ուր մնացած է մինչև 1908 եւ պատրիարքական տեղապահ ընտրուելով՝

մեկնած է Կ. Պոլիս, սպա տարի մը ետք դարձած է պատրիարք: 1911-1921 եղած է քարոզիչ եւ ուսուցիչ Պոլսոյ մէջ, իսկ 1919-1920-ին մաս կազմած է Հայ Ազգային պատուիրակութեան: 5 Սեպտեմբեր 1921-ին Գուրեան Սրբազան ընտրուած է Երուսաղէմի պատրիարք եւ նոյն պաշտօնին վրայ մնացած է մինչեւ իր վախճանումը՝ 27 Ապրիլ 1930 («Մինն», Երուսաղէմ, Ապրիլ-Մայիս 1930, էջ 101):

Հեղինակած է տասնեակ մը գիրքեր, ինչպէս՝ «Ընթացք ի գրոց բարբառ» (Կ. Պոլիս, 1880), «Հովուական սրինգ» բանաստեղծութիւններու ժողովածուն (Զմիւռնիս, 1909) եւ այլն:

Հոս ակնարկուած պատրիարքի Կիլիկիա կապարելիք հասանական այցելութեան ծրագիրը չէ իրականացած:

11.- Նկարի ունի ազգային-մշակութային գործիչ Երուսաղ Աղաթօնը: Ծնած է Կ. Պոլիս, 1860-ին: Ուսանած է Փարիզ: Պոլսոյ մէջ ստանձնած է պեղական բազմաթիւ պաշտօններ, բայց հեռանալով հոնկէ սպրած է սպանդակահան կեանք մը: Եզիպտոս գտնուած շրջանին, քանի մը տարի իրեն յանձնուած է Պօղոս Նուպար բաշայի ազարակներուն ըննիչի պաշտօնը: Վարած է նաեւ ազգային բազմաթիւ պաշտօններ: Եղած է Հ. Բ. Ը. Սիութեան անդրանիկ Կեդրոնական վարչական ժողովի անդամ՝ փոխարենապետի պաշտօնով: Հեղինակած է աւելի քան տասը գրքոյկ, նուիրուած՝ Հ. Բ. Ը. Սիութեան եւ գիւղատնտեսական զանազան հարցերու:

Երուսաղ Աղաթօն եղած է հիմնադիր-ան-

դամ թէ՛ Հ.Բ.Ը.Ս.ի, եւ թէ՛ Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցութեան:

1907-ի Յուլիսին Մանչեսթըր հասնելով՝ կարճ ժամանակ ետք հիմը դրած է Բարեգործականի տեղոյն մասնաճիւղին: Աւելի ետք մասնաճիւղ մը հիմնած է նաեւ Լոնտոնի մէջ:

Մահացած է Նիս, 1935-ին:

12.- Ազգային, քաղաքական, տնտեսական եւ գրական երկօրեայ թերթ (1904-1908): Լոյս տեսած է Գահիրէ, խմբագիրներ՝ Վահան Էլիքընեան, Արփիար Արփիարեան եւ ուրիշներ: Աւելի ետք միանալով տեղոյն «Արեւ»ին՝ հրատարակուած է «Լուսաբեր-Արեւ» անունով:

Ակնարկութիւնը կ'երթայ Հ. Բ. Ը. Ս.ի հիմնադրութեան չորրորդ տարեդարձին առիթով 8 Մայիս 1910-ին Գահիրէի մէջ կազմակերպուած հանդէսին Պօղոս Նուպարի անունով արտասանուած խօսքին, որ տպուած է Գահիրէի «Լուսաբեր-Արեւ» երկօրեայ թերթի 12 Մայիս 1910-ի թիւին մէջ (Զ. տարի, թիւ 825, էջ 1-4):

Հանդէսի սկզբնատրութեան, Պօղոս Նուպար «երկու խօսքով» բացատրած է, թէ ինք՝ «շար վարժ չըլլալով հայերէն բանաստեղծութեան իր գրած մէկ ֆրանսերէն բանաստեղծութեան բարգմանութիւնը պիտի կարդայ տիար Սուրէն Աճէմեան»:

Վերջին պարբերութեան փոխարէն նախապէս գրուած է հետեւեալ նախադասութիւնը. «Կ'ըսուի, թէ Արեւ-Լուսաբերի մէջ Բաշային պարունակած ճառը», բայց յետոյ ջնջուած է այն ու գրուած է նորը:

ԴՈԿՏ. Մ. Ս. ՅԵՐԿԵԼԵԱՆ

Թորոս Տեր Յակոբեանի Դիակը Հասարակաց Փոս Նետելու Տխուր Առիթով Առեղծուածը Արուեստի Մէջ

Այս առիթով պիտի չխօսինք արդէն իսկ յայտնի առեղծուածներու մասին, այլ պիտի տանք մեր վկայութիւնը այն անբացատրելի կարգ մը երեւոյթներու մասին, որոնք պատահած են մեզի հետ, մեր աչքին առջեւ:

Ա.- Վրոյր Գալստեանի արուեստը այսօր շատ բարձր կը գնահատուի յատկապէս ռուս արուեստասէր որոշ հասարակութեան մը կողմէ: Խորհրդային շրջանին շատեր ներքնապէս կ'ընդունէին անոր մեծութիւնը, սակայն կը զգուշանային բարձրաձայն եւ կամ պաշտօնապէս արտայայտուէին:

Եթէ Խորհրդային Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունէին երկու անձեր, որոնք իսկապէս կը սիրէին, կը գնահատէին ու կը փորձէին հրապարակաւ արժեւորել Վրոյր Գալստեանի ստեղծագործութիւնները, ապա առաջինը արուեստաբան Հենրիկ Իգիթեանն էր, իսկ երկրորդը, կը յուսկնինքն ըսելու, անարժանա՝ տողերուս հեղինակը:

Վրոյր Գալստեանը այլախոհ էր, հայրենասէր եւ յատկապէս արդարամիտ, իր տարօրինակ բնատրոյթիւնն ու պետութեան դէմ իր համարձակ ելոյթները, պատճառ կ'ըլլային, որ պարբերաբար զինք բռնի ուժով առաջնորդէին «ուղղիչ տուն»՝ իբրեւ անկառավարելի գիժ: Այս պարագային մեզ հետաքրքրողը այն է, թէ արտակէդրոն արուեստագէտի

Պետիկ Հերկելեան. գործ՝ Թորոս Տեր Յակոբեանի

խառնուածքի տէր այս գտարիւն հայր ոչ միայն արտաքինով ամերիկեան հնդիկներուն կը նմանէր, այլեւ իր արուեստը, կարծէք թէ ուղղակիօրէն ներշնչուած ըլլար *ինգա-մայան*ներու եւ կամ *ազդեկ-փոյթեք*ներու անցեալի փառայեղ մշակոյթէն: Չարմանալին եւ կամ առեղծուածայինը այն է, որ ինք երբեք չէր եղած Միջին Ամերիկա, ոչ ալ առնչուած էր անոնց մշակոյթին: Իր իսկ խոստովանութեամբ ան բնաւ ծանօթ չէր *ինգա-մա-*

ԱՐՈՒԵՍՏ

2014, ԾԳ, ՏԱՄԻՐ, ԹԻՎ 2

յաներու եւ կամ ազդեկ-փոլթեքներու արուեստին:

Անբացատրելին այն է, որ առհասարական ի՞նչ ժառանգականութեամբ հազարաւոր տարիներու ընթացքին կը փոխանցուին ծիները ու կը հասնին Երեւան այնքան ուժգնութեամբ ու այնքան բացայայտ կերպով, որ, կարծէք թէ, ամերիկեան հին հնդիկ մը վերայառնած ըլլայ հեռաւոր երկրի մը՝ Հայաստանի մէջ:

Նմանօրինակ երեւոյթներու պարբերաբար կարելի է հանդիպիլ արուեստի պատմութեան մէջ, սակայն Թորոս Տէր Յակոբեանի պարագան բոլորովին ուրիշ է:

Բ.- Այս մէկը առեղծուածներու առեղծուածը կը թուի ըլլալ: Եղբայրս՝ Պետիկ Հերկելեանը՝ իր հերթին ունէր տարօրինակութիւններ ու արտակերպոն արուեստագէտի խառնուածք: Ան կը հաւատար, թէ Չարենցի հոգին կը կրէր իր մէջ: Շատ քիչերու՝ միայն մտերիմներու խօսած էր այս մասին: Թորոս Տէր Յակոբեանը բնաւ տեղեակ չէր Պետիկի նմանօրինակ համոզումէն: Օր մը, Թորոսին հետ նստած էինք մեր Մար Մխաթեանի բնակարանը՝ Վարուժան Խտրշեանի հարեւանութեամբ: Թորոսը նոր կարդացած էր Պետիկին «Բառք» գրքոյկը: Ան փափաք յայտնեց, որ Պետիկի դիմանկարը պատկերէ: Եղբայրս կէտլորջ-կէտ-կատակ ըսաւ. «Շատեր ուզած են նկարել զիս, սակայն չեն թոյլատրած: Միայն քեզի պէս հանճարի մը կրնամ վստահիլ այս հանճարեղ գանկս»:

Մինչ Պետիկ կը շարունակէր իր կէտլորջ-կէտ-կատակ գուարճախօսութիւնները, Թորոս լրջացաւ, ամփոփուեցաւ ինքն իր մէջ (Թորոսի պարագային քիչ կը պատահէր) ու արագօրէն սկսաւ

պատկերել Պետիկը: Անսպասելի արդիւնք էր, դիմանկարը կը յիշեցնէր թէ՛ Չարենցը, թէ՛ Պետիկը: Ես փշաքաղուած ու շշմած էի ի տես դիմանկարին, ուր պատկերուած էր մտախոհ ու ինքն իր էութեան մէջ խորասուզուած բանաստեղծ մը, որ միաձուլումն էր եղբօրս եւ Չարենցի դիմագիծերուն: Տակաւին ես չէի տուած կարծիքս, երբ Թորոս ձեռքի խաւաքարտը դարձուց, եղբայրս Պետիկը չգարմացաւ, ան շատ հանդարտութեամբ ըսաւ. «Պա՛ւօ Թորոս, ես եղբօրս կ'ըսէի, թէ ես Չարենցի հոգին կը կրեմ, չէր հաւատար: Հոյակապ է, առիթով մը գիրքիս մէջ պիտի տպեմ»: Իսկ երբ ես առարկեցի ու ըսի, թէ՛ «այս դիմանկարը անելի Չարենցը կը յիշեցնէ, քան Պետիկը», Թորոս զարմացած ու զայրացած ինքնապաշտպանութեան դիմեց ու ըսաւ. «Ես ոչ կեանքիս եւ ոչ ալ երագներուս մէջ Չարենցին հանդիպած եմ, այս դիմանկարը նոյն ինքն է, բանաստեղծ Հերեանը: Այսքան յաջող դիմանկար բացի ինձմէ՛ ռեւէ մէկը չի կրնար գծել»:

Խնդիրը այն է, որ Թորոս եւս կը հաւատար, թէ ինք վերակենդանացած Ֆրանցիսկօ Կոյան է, եւ եթէ Պետիկ քիչերու միայն կը խօսէր իր նախազգացումներու մասին, ապա Թորոս բոլորին կը յայտարարէր, թէ ինք իսկապէս վերածնած Կոյան է: Այս մասին կրնան վկայել իր բոլոր ընկերները, որոնցմէ շատեր քննադատով կ'ընդունէին իր ըսածը. ան կը զայրանար, կը զարմանար ու կը ծիծաղէր անոնց թերահաւատութեան վրայ:

Եղբայրս, Պետիկը, դիմանկարը ընդունեցաւ ամենայն լրջութեամբ՝ իբրեւ բացառիկ յաջողութիւն, եւ գնահատեց Թորոսի հանճարը անոր համար, որ ան կրցած էր Չարենցը տեսնել: Երբ ուշքի

եկայ, մտազբաղ էի ու տագնապահար: Այդ որտեղէ՞ն, ուրկէ՞ եւ ինչպէ՞ս կ'ըլլար, ի՞նչ խորհրդաւոր ու մեզի անձանօթ կապեր կային կեանքի մէջ: Մեր գիտակցութենէն վեր ի՞նչ առեղծուածային ուժեր կային: Այդ ինչպէ՞ս կ'ըլլար, որ Պետիկ կը հաւատար, թէ ինք Չարենցի հոգին կը կրէ, իսկ Թորոս առանց ոչ իսկ լուր ունենալու այս մասին, ենթագիտակցաբար, Չարենցը կը տեսնէր Պետիկին մէջ, ու բնագղաբար՝ տարերայնօրէն կը պատկերէր երկու բանաստեղծներու միաձուլուած դիմանկարը:

Եթէ պիտի հաւատանք այս բոլորին, ապա կեանքի հանդէպ մեր ունեցած պատկերացումներէն շատ բան կրնայ փոխուիլ: Ընթերցողը կրնայ թերահաւատութեամբ ընդունիլ այս պատմութիւնը ու հարցը լուծել ինքն իր մէջ, սակայն ես հարկադրուած եմ ընդունելու ճշմարտութիւնը՝ հաւատալու, որովհետեւ ամէն ինչ տեղի ունեցած է իմ ներկայութեան՝ աչքիս առջեւ: Իսկ ամէնէն կարեւորը՝ փաստը կը մնայ փաստ: Գոյութիւն ունի դիմանկարը՝ իբրեւ իրեղէն ապացոյց: Ոեւէ ակնդիր անոր մէջ պիտի տեսնէ երկու բանաստեղծներու դիմագիծերն ու խառնուածքը միաժամանակ:

Եթէ փորձելու ըլլանք այս հարցին գիտական կամ հոգեվերլուծական բացատրութիւն տալ, պէտք չէ մտահան ընենք, որ Թորոս հոգեպէս խանգարուած արուեստագէտ մըն էր, երկու անհատականութիւն կը կրէր իր մէջ: Հանճարը եւ յիմարը, որոնց սահմանը, ըստ հոգեվերլուծաբաններու, ընդամենը բարակ թել մըն է: Այս պատճառով, երկու իրերամերժ կարծիք կազմուած է Թորոսի մասին. անոնք, որոնք Թորոսին հանդիպած են միայն իր «յիմար» վիճակին

մէջ, մինչեւ հիմա ժպիտով կը խօսին անոր մասին եւ յաճախ ապուշի տեղ կը դնեն զինք: Սակայն անոնք, որոնք հանդիպած են նաեւ անոր արթուն եւ բնական վիճակի մէջ, լուրջի կ'առնեն զինք ու յատկապէս՝ անոր արուեստը. իր մտերիմները կրնան վկայել այս երկակի բնոյթին մասին եւս: Իր զոյգ անհատականութեան նման, Թորոսի արուեստն ալ երկակի բնոյթ ունի՝ կամ շատ լաւ, կամ ալ շատ վատ:

Աւելցնեն նաեւ, թէ իր ամենամտերիմ ընկերոջ՝ Չաւէն Խտրչեանի հետ Թորոսը տարած ենք նաեւ տոքք. Մանուկեանին: Մանրամասնօրէն հարցաքննելէ ետք մեզ եւ Թորոսը առանձնապէս, տոքք. Մանուկեան եկաւ այն եզրակացութեան, թէ Թորոս անբուժելի հոգեկան հիւանդութենէ կը տառապի եւ աւեցուց. «Մենք մասնակիօրէն կրնանք օգնել անոր, սակայն այն պարագային միայն, երբ նախ ինք ընդունի իր հիւանդ ըլլալը եւ ապա՝ կամենայ բուժուիլ: Իսկ Թորոս ինքնահաւան ըլլալու չափ ինքնավստահ էր թէ՛ իր մտքի պայծառութեան, թէ մանաւանդ իր արուեստագէտի տաղանդին վրայ: Ո՞ր մնաց բուժուելու մասին մտածէր:

Այնուամենայնիւ, Թորոս կը մնայ գերզգայուն, առեղծուածային ու տաղանդաւոր այն արուեստագէտը, որուն անհատականութիւնն ու ստեղծագործական կեանքը կարիքը ունի թէ՛ լուրջ հոգեվերլուծութեան, եւ թէ՛ գեղարուեստագիտական մեկնաբանութեան ու գնահատման:

Պէյրուք

ԹՈՐՈՍ ՏԵՐ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ

(ՓՇՐՈՒՎԾ ՈՒ ԼՔՈՒՎԾ,
ՍԱԿՎՅՆ ՄԵԾՎՏԱԳՂԱՆԴ ԳԵՂԱՆԿԱՐԻՉԸ)

Սովորականին պէս այսօր ալ առաւօտուն սուրճս կը խմեմ կրակարանին դիմաց: «Շմինէ»ին վրայ, քիչ մը վեր ջրանկար մը կայ: Կը դիտեմ, երկար կը դիտեմ այդ նկարը. անոր հեղինակը Թորոսն է, որուն մահուան գոյժը շարաքներ առաջ ստացայ, պատահաբար... երբ Սըրսոք քանգարանի կազմակերպած ամենամեայ ցուցահանդէսը կ'այցելէի: Նշմարեցի, որ անկիւն մը յատկացուած է Թորոս Տէր Յակոբեանի ստեղծագործութիւններուն, իբրեւ մեծարանք անոր ստեղծագործական վաստակին: Յուզումով ու հիացումով կը դիտեմ գերզգայուն ու արտակերպուն խառնուածքի տէր արուեստագէտին այս գլուխ-գործոցը, ուր բնութեան նրբերանգներու ներդաշնակութիւնն ու միաձուլումը կ'ապշեցնեն զիս իրենց բիրտեղութեամբ ու նրբագեղութեամբ: Պատկերուածը կարծէք երազային տեսարան մը ըլլար: Ու կը մտածեմ, թէ այդ ի՞նչպէս կ'ըլլայ, որ քսանմէկերորդ դարուն հոս՝ Լիբանանի մէջ արժանատի արուեստագէտ մը կը մահանայ ծայրայեղ դժբախտութեան մէջ, ու անոր դիակը Մար Սխայէլի անշուք գերեզմանատան մէջ հասարակաց փոսը կը նետուի...:

Թորոս Տէր Յակոբեան համալիրանանեան, աւելի ճիշդը՝ համաարեւելեան արժէք է: Տարիներ առաջ, երբ իր աշխատատեղիին դիմաց (Էշրեֆիէ) ռուբ մը պայթեցաւ, ու Թորոս ծանրօրէն վիրաւորուած փոխադրուեցաւ հիւանդանոց, լիբանանեան լրատուամիջոցները լայնօրէն անդրադարձան անոր ստեղծագործական վաստակին, նոյնիսկ ոմանք թիրիմացաբար գումեցին լիբանանեան մեծ գեղակնարիչի մը մահը: Լիբանանը կը մեծարէ զինք, իսկ մեր մօտ լռութիւն է իր մասին, ոչ ոք լուր ունի, նոյնիսկ մենք՝ իր մտերիմ ընկերները:

Ժամանակին, երբ Փարիզ կ'ուսանէի, յաճախ ընկերներով կը հաւաքուէինք «Պոնափարթ» սրճարանը ու կը գրուցէինք արուեստի հարցերու մասին: Ծանր հարցեր կը քննարկէինք ու կը վիճէինք. Յարութիւն Թորոսեանը առիթը չէր փախցներ խօսելու Թորոսի մասին՝ իբրեւ հետաքրքրական եւ զարտուղի խառնուածքի տէր արուեստագէտի կերպար: Պէտք չվերադարձած, արդէն իսկ մեծ հետաքրքրութիւն յառաջացած էր մէջս Թորոսին հանդիպելու եւ անոր ծանօթանալու:

1958-ին էր: Յանկարծ օր մը Համրայի բնակարան-արուեստանոցիս դուռը զարնուեցաւ. Փոլ Կիրակոսեանն էր, անոր կ'ընկերակցէր անձանօթ, նիհարակազմ եւ քիչ մը բարձրահասակ անձ մը: Չայն ցոյց տալով՝ Փոլ ըսաւ.

- Վարպետ գեղանկարիչ մըն է,- եւ ատելցուց,- «տոքթոր» ալ է:

Փոլի «տոքթոր» արտայայտութեան մէջ հեզմանք մը կար, սակայն երբ ծանօթացայ Թորոսին, պարզուեցաւ, որ անոր հայրը դեղագործ էր, եւ ինք իսկապէս բժիշկի մը չափ բան գիտէր, եւ Փոլի հեզմանքը տեղին չէր:

Բովս գալէն առաջ Փոլը Թորոսին ըսած էր. «Բեզ պիտի տանիմ արձանագործի մը քով, որուն սառնարանը միշտ լեցուն է, ուզածիդ չափ կ'ուտես, կ'ուտես, ու Չաւէնը բան մը չ'ըսեր»:

Հագիւ ներս մտած էին, Փոլ դասաւորում ըրաւ. «Չաւէն, այսօր միս պիտի ուտենք, այնպէս չէ՞». Թորոսը անմիջապէս ատելցուց. «Օղի ալ պիտի ընպէ՞նք»...: Երբ խօսքը օղիին վերաբերէր, Թորոս խմելու փոխարէն ԸՄՊԵԼ կ'ըսէր, որովհետեւ օղի խմելը իրեն համար ծէս էր՝ արարողութիւն:

Հետագային, երբ մտերմացայ Թորոսի հետ, մեր բարեկամութիւնը անքակտելի դարձաւ, եւ ատելի ճանչցայ զինք, պարզուեցաւ, որ Թորոսի համար օղին ամէն բանէ առաջ կու գայ:

Ամբան շոգ օր մը առաջարկեց իր տունը երթալ, Պուրճ Համուտ՝ Արաքս փողոց: Դուռը բանալէն առաջ ըսաւ.

- Կը մտնես միայն այն ատեն, երբ «մտի՛ր» կ'ըսեմ:

Չեռքի փոքր պայուսակէն հանեց, հսկայ բանալի մը, դժուարութեամբ մտցուց հնամաշ դրան ծակը ու դարձուց

Չաւէն Խտըջեան՝
Թորոս Տեր Յակոբեանի նկարներուն կողքին

տարօրինակ զրնգացող աղմուկով մը: Մտաւ բակ, աջ ձեռքով նշան ընելով հասկցուց, թէ չըլլայ որ մտնեմ: Կարծէք, թէ ոգիներով բնակուած տուն մը եւ կամ աւազականոց մը կը մտնէինք: Ան մէկ կողմէ կը շարունակէր աջ ձեռքով նշան ընել, որ չմտնեմ եւ միւս կողմէ աջ ու ձախ կը վազէր եւ առնէտները կը հալածէր խելագարի մը նման: Չանոնք կը քշէր դէպի ծակերը եւ անմիջապէս շիշե-

2014, ԾԳ, ՏԱՄԻՐ, ԹԻՎ 2

րով կը գոցէր: Ի վերջոյ, երբ Թորոսին եւ առնէտներուն պայքարը աւարտեցաւ, իր փայլուն յաղթանակով, ան նշան ըրաւ, որ ժամանակն է մտնելու՝ աւելցրնելով.

- Եղբայր, այս անպիտան առնէտները հոգիս կը հանեն, ամէն անգամ պէտք է, որ վտարեմ զիրենք եւ ծակերը մտցնեն:

Երբ ինքզինքս առնէտներէն ապահով զգացի եւ համարձակեցայ յառաջանալ, յանկարծ Թորոսը նորէն ձեռքով նշան ըրաւ ու ըսաւ.

- Չաւէ՛ն, ուշադրութիւն ըրէ սանդուխներէն ելած ատենդ, կոխէ հո՛ն, ուր ես կը կոխեմ. յաճախ կը պատահի, որ սխալ տեղ կոխելուս պատճառով վար կ'իյնամ. հիմա կը հասկնա՞ս, թէ ինչո՞ւ կը տառապիմ մէջքի ցաւէ:

Հին, շա՛տ հին փայտեայ աստիճան մըն էր, որ երբեք չէր նորոգուած, ժանգոտած գամեր դուրս ցցուած էին փտած փայտի կտորներէն...: Ամենայն հնազանդութեամբ եւ զգուշութեամբ այս աստիճանէն «ապահով» բարձրացայ երկրորդ յարկը, միեւնոյն ատեն մտահոգուելով, թէ ինչպէ՛ս պիտի իջնէի... եւ պիտի կարողանայի առնէտնաբնակ բալէն դուրս գալ ողջ եւ առողջ: Մտանք Թորոսի երկու փոքր սենեակներէ բաղկացած բնակարանը, ուր տաք էր, սարսափելի տաք: Շնչահեղձ չըլլալու համար ըսի.

- Սա պատուհանդ բաց, Թորո՛ս, պիտի խեղդուիմ հիմա:

- Այս պատուհանները չեն բացուիր, մեխած են զանոնք. պէտք է վարժը ուիս...,- պատասխանեց խստութեամբ:

- Ինչո՞ւ, ի՞նչ ըսել է չեն բացուիր...
- Չեմ կրնար բանալ:

- Բայց ինչո՞ւ, Թորո՛ս:

- Այստեղի «զայիմները» կրնան ներս սողոսկիլ:

- «Չայիմները», ինչո՞ւ Թորոս, ի՞նչդ առնելու համար:

- Դուն չես ճանչնար այստեղի «զայիմները»:

- Ի՞նչ է, կը վախնաս, որ գեղանկարներդ գողնան:

- Բնաւ երբեք, այստեղի «զայիմները» այնքան տգէտ են, որ ձրի տաս իրենց՝ չեն առներ:

- Հապա ինչէ՞ն կը վախնաս:

- Չաւէ՛ն, դուն բան չես հասկնար այստեղի «զայիմներէն». դուն Փարիզ՝ արուեստի քաղաքը ապրած մարդ ես, վազ անցիր «զայիմներէն»: Եկուր գործերս ցոյց տամ քեզի եւ կարծիքդ տուր:

(Միջանկեալ ըսեմ, որ Թորոս կու գար բարեկեցիկ ընտանիքէ. հայրը եղած էր դեղագործ ու լաւ ընտանիք կազմած, սակայն ան կ'ապրէր թշուառ վիճակի մէջ, պարզապէս իր արուեստագետի ինքնութիւնը պահելու եւ միայն ստեղծագործութեամբ զբաղելու համար):

Թորոս սկսաւ մէկ առ մէկ, ամենայն խնամքով եւ բծախնդրութեամբ ցոյց տալ իր գործերը: Կարծես աղամանդի կտորներ կը վերցնէր ու կը դնէր առջեւ: Իդանկարներ էին յարաբերական գեղեցկութեամբ: Նկար մը վերցուց եւ առանց ներկայացնելու մէկ կողմ շարտեց՝ ըսելով.

- Ասոր վրայ ուրիշ մը պիտի նկարեմ, ձախող գործ է. աւելցած ներկերով ու լայն վրձինով աշխատած եմ, փորձ մը ըրի եւ ձախողեցայ:

Հոս առաջին անգամ ըլլալով անդրադարձայ, որ, հակառակ մեծատաղանդ արուեստագետ մը ըլլալուն, Թորոս ան-

հաւասարակշիռ մէկն էր: Անոր ցոյց տուած նկարներուն մէջ իսկապէս կար բացառիկ գործ մը, որ տպաւորեց զիս ու ըսի.

- Թորոս, ի՞նչ կ'ըսես, այս պաստառը ոչ միայն լուսագոյնն է, այլ բացառիկ է հրաշալի ստեղծագործութիւն մը:

- Քանի որ այդպէս սիրեցիր, ա՛ն, քեզի թող ըլլայ:

Ես անմիջապէս վերցուցի, ան թէն նուէր բառը չգործածեց, սակայն, կարծեցի, թէ նուիրեց ինձի: Օր մըն ալ քովս եկաւ, Համրա (անշուշտ քալելով, որովհետեւ յաճախ «սերվիս»-ի դրամ չէր ունենար): Ան սովորականին պէս սառնարանի բարիքներէն օգտուելէ ետք, ըսաւ.

- Նայէ՛, Տիգրանին ըսի, որ Չաւենը լաւ գործ մը գնեց ինձմէ լաւ զինով, շատ ուրախացաւ:

Թէեւ անակնկալի եկայ, սակայն հաճոյքով վճարեցի:

Ի դէպ, Տիգրանը Պէյրութի նշանաւոր մուշտակավաճառներէն ու մուշտակագործներէն մէկն էր. ան պարզ մուշտակները կրնար գեղեցկագոյն հագուստներու վերածել Լիբանանի ամենահարուստ տիկիներուն համար: Արուեստի հաւաքորդ էր եւ բարձր ճաշակի տէր: Ինձի պէս Տիգրանն ալ վարակուած էր «Թորոսախտէ»: Միշտ կը փնտռէր անոր ներկայութիւնը, եւ յաճախ երեքով ժամանակ կ'անցընէինք:

Հակառակ անոր որ Թորոս աննախանձեղի եւ թշուառ վիճակ մը ունէր, հակամէտ էր ճոխ ու հանգստաւետ կեանքի: Օրինակի համար, եթէ ձեռքը դրամ անցնէր, ամենասուղ ճաշատեսակները ու ըմպելիները կը գնէր ու կ'ըմբռնէր, առանց մտածելու վաղուան մասին: Եւ կամ սովորութիւն ունէր սիրահարելու իր հանդիպած ազնուական

ու գեղեցիկ կանանց: Ամէն ինչի լուսագոյնն ու կիներու գեղեցկագոյնը պէտք է որ իրեն վերապահուած ըլլային, որովհետեւ վստահ էր իր արուեստագետի մեծութեան ու տաղանդին:

Ժամանակ մը ետք կարիքը ունեցայ երկրորդ արուեստանոցի մը, յատկապէս քարէ քանդակներու համար: Թորոս յաճախ Էշրեֆիէ կու գար օրը անցընելու եւ երբեմն ալ ինձի օգնելու համար: Աշխատանոցէս քիչ մը հեռու կ'ապրէր Ռիթա անունով գեղեցկուհի մը, զոր մատով ցոյց կու տային քաղաքին մէջ: Անոր երկրպագուներուն թիւը անհաշիւ էր. տարիներ առաջ Լիբանանի գեղարուեստից ակադեմիային մէջ դասընկերուհիս եղած էր, ու ինչ մեղքս պահեմ, զիս ալ հրապուրած ու տառապեցուցած էր իր գրաւիչ գեղեցկութեամբ: Ան այժմ կը գրաւէր գեղանկարչութեամբ: Ամուսնացած էր Կուաթեմալա բնակող մեծահարուստի մը հետ: Ունէր մանչ զաւակ մը, որ հօրը հետ կ'ապրէր Կուաթեմալա, իսկ աղջիկ մը՝ Աննա Պելլա, որ իրեն հետ կը մնար Լիբանան: Ռիթա խորհրդաւոր կեանք մը կ'ապրէր: Երբ առաջին անգամ վերադարձաւ Կուաթեմալայէն, լուր բերին ինձի, թէ կ'ուզէ անպայման տեսնել զիս: Ոչ ոք զիտցաւ, թէ ան ամուսնալուծուած է, թէ ոչ, թէեւ այս պարագային կարելո՞ր ալ չէր: Երբ եկաւ, մեծ հրճուանքով համաձայնեցաւ, որ իր մարմարէ քանդակը պատրաստեն: Այս առիթով վերջ գտաւ թէ՛ տառապանքս, եւ թէ՛ պղատոնական սէրս, սակայն ի դժբախտութիւն թէ ուրախութիւն Թորոսի, չեմ գիտեր, իր սիրատուոյ տառապանքն ու պղատոնական սէրը հետագային մեծ ազդեցութիւն գործեցին իր ստեղծագործական կեանքին վրայ:

Թորոս միշտ կը կրկնէր, թէ ինք վերած-

նած Ֆրանցիսկո Կոյան է եւ կը սպասէր իր «Տիշետին»՝ Մախայի: Օր մը համբերութիւնս հատած, հարցուցի.

- Թորո՛ւ, իսկապէս կը հաւատա՞ս, որ դուն վերածնած Կոյա՞ն ես:

- Կը զարմանամ քու թերահաւատութեանդ:

- Լաւ, ի՞նչ փաստ ունիս, որ դուն Կոյան ես:

- Իսկ դուն փաստ ունի՞ս, որ Կոյան չեմ:

Թորոս խօսքի մէջ սրամիտ էր եւ պատրաստաբան, ան օձաճուկի նման լպրծուն էր, անկարելի էր գայն բռնել եւ կամ իրեն հակաճառել: Ան աւարտած էր Մխիթարեան Հայրերու վարժարանը, փայլուն հայերէն կը խօսէր եւ գիտէր ճիշդ բառը տեղին գործածել: Ես շարունակեցի.

նակեցի.

- Թորո՛ւ, եթէ Կոյան ես, ապա ինչո՞ւ Կոյային պէս հանճարեղ գործեր չես արտադրեր:

Կը կարծէի, թէ այս անգամ ծուղակը ձգեցի զինք, սակայն ան ինքնավստահութեամբ պատասխանեց.

- Ինչո՞ւ Կոյային պէս հանճարեղ գործեր չեմ արտադրեր: Պատճառը շատ պարզ է: Ան Տիշէտ տ'Ալպան ունէր, իսկ ես գիշերները ամայի ու ցուրտ անկողին մը ունիմ: Եթէ ես ալ Մախային պէս հրաշալի էակ մը ունենայի անկողինիս մէջ, այն ատեն կը տեսնէիր, թէ ի՞նչ հրաշքներ կը գործէի:

Պատասխանս լռութիւն եղաւ: Դարձեալ պարտուած էի ինչպէս միշտ:

Օր մը ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի ամառնային

«Ալեակներ», ջրաներկ

«Երկխօսութիւն», ջրաներկ

սալոնը կը շրջագայէինք Թորոսի հետ: Ան իւրաքանչիւր գեղանկարի կամ քանդակի դիմաց կը կենար եւ հեզմական ու սրամիտ որակում մը կու տար անոնց: Պատպուսի մէկ փայտէ քանդակին դիմաց էինք, երբ հարց տուի.

- Թորոս, ասոր ի՞նչ կ'ըսես:

- Այս փայտի կտորի՞ն:

- Այո՛, այս քանդակին:

- Նայէ Չաւէն, Ռայաք ապրած ժամանակս մեր տան մօտ կար փայտագործ մը, որ փայտէ շերեփ, դգալ կամ սխտոր ծեծելիք կը շինէր, լաւ կ'ըլլայ, որ այս մարդը անոր գործը շարունակէ, լաւ դրամ կը շահի:

Կողքի գեղանկարը ցոյց տալով՝ ըսի.

- Լա՛ւ Թորոս, լճին վրայ լողացող այս կարապներուն ի՞նչ կ'ըսես:

- Ասոնք կարա՞պ են, չե՞ս տեսներ, որ անոնց վիզերը «նարկիլէի մարբուճի» կը նմանին: Այս մարդն ալ լաւ կ'ըլլայ, որ «նարկիլէ» նկարէ, գոնէ Պուրճի սրճարաններուն մէջ կը կախեն:

Պէտք է խոստովանիմ, որ Թորոսին պէս արուեստէ հասկցող քիչ կար քաղաքին մէջ, ան արուեստի պատմութիւն լաւ գիտէր, մանաւանդ յրջօրէն կը սերտէր եւ կ'ուսումնասիրէր իր սիրած գեղանկարիչներուն կեանքն ու արուեստը: Երբ այսպէս կը շարունակէինք շրջագայիլ ցուցահանդէսին մէջ, յանկարծ Ռիթան նշմարեցի, հաճելի դող մը անցաւ մարմնէս: Նորէն վերադարձած էր Կուաքենալայէն: Փութացի դէպի Ռիթան. անակնկալն ու ուրախութիւնը երկկողմանի էր, գրկախառնուեցանք, համ-

«Գարուն», ջրաներկ

«Փոխան ծաղիկի», ջրաներկ

բուրուեցանք ու հազի քանի մը խօսք փոխանակած էինք, յանկարծ գաղափար մը ծագեցաւ մտքիս մէջ: Չէ՞ որ Թորոս իր «Տիշէս»ը կը փնտռէր. միտքս պարզեցի Ռիթային. սկիզբը շատ բան չհասկցաւ եւ դժկամեցաւ ընդունիլ առաջարկս, սակայն ի վերջոյ համաձայնեցաւ, ու ես զինք Թորոսին ներկայացնելով՝ ֆրանսերէնով ըսի.

- «Ժ՛է լը կրան փլէզիր տը տը փրեզանթէ, մատամ լա Տիշէս Տը Կուաթեմալա»:

Թորոս խիստ անակնկալի եկած էր, վայրկեան մը ինքզինք կորսնցուց ու կարմրեցաւ մինչեւ ականջները ու աչքերը շեղելով Ռիթայի վրայէն, սկսաւ նայիլ դէպի առաստաղը: Թորոս ո՛չ միայն այդքան գեղեցիկ Տիշէս (դքսուհի) մը չէր տեսած, այլ ընդհանրապէս կին արարածը անծանօթ մնացած էր իրեն: Մինչ Թորոս ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի առաստաղը «կը գններ», (կարծես Սիքսթինեան մատուռին մէջ ըլլայինք), յանկարծ նկատեցի, որ Փոլ Կիրակոսեան մօտեցած է (որ նոյնպէս հրապուրուած էր Ռիթայով ու յաճախ կը դարպասէր զայն) ու Թորոսին կ'ըսէր.

- Թորոս Ռիթային ձեռքը համբուրէ:

Թորոս Տիշէսի մը ձեռքը ինչպէ՞ս պիտի համբուրէր. նախ պէտք էր համարձակէր անոր երեսին նայիլ:

Այնուամենայնիւ այս դէպքէն ետք Թորոս գտած կը թուէր ըլլալ իր Տիշէսը, որովհետեւ սկսած էր խանդավառութեամբ երփնագրել: Ժամանակ մը ետք, օր մը Թորոսը տարի Տիշէսին բնակարանը: Ան իր գործերը փռեց Ռիթային առջեւ՝ ըսելով.

- Մատամ լա Տիշէս, ընտրէ ո՛ր մէկը որ կ'ուզես որպէս նուէր:

Ռիթան նուէրը առաւ Տիշէսի մը վայել քաղաքավարութեամբ եւ բարձր գնահատանքներ շնայլեց անոր: Հիմա, երբ կը մտածեմ Թորոսի եւ Ռիթայի փոխյարաբերութիւններուն մասին, կարծես, թէ Ռիթան եւս անտարբեր չէր Թորոսի հանդէպ: Ան յաճախ կը փնտռէր Թորոսի ներկայութիւնը եւ հաճոյքով կ'օգնէր անոր: Սակայն բուն հարցը այն էր, որ Թորոս ո՛չ միայն սիրահարած էր ոտքէն միչեւ ականջները, այլ կը հաւատար որ այդ սէրը փոխադարձ է, եւ խանգարողը իր ընկերներն են, ու ամէնէն առաջ ես՝ իր մրցակիցն ու նախանձոտ ընկերը:

Թորոս ի վերջոյ ինկաւ ահաւոր ընկճուածութեան մէջ: Գիշերները անքուն կ'անցընէր, ցերեկները առանձին կը թափառէր փողոցները կամ ժամանակ կը վատնէր Էշրեֆիէի կամ Սաանայէյի հանրային պարտէզները: Շրջան մը նոյնիսկ դադրեցաւ ստեղծագործել... մեղաւորը միշտ մենք՝ իր ընկերներն էինք՝ ես, Տիգրան Թամիրեանը, Փոլ Կիրակոսեանը...: Այդ շրջանին գրպանը միշտ լեցուն էր հանդարտեցուցիչ դեղերով, իւրաքանչիւրը կոճակի մը չափ, զոր ինք կը պատրաստէր: Բայց անօգուտ: Երբ կը հանդիպէր ինձի միշտ կը կրկնէր նոյն յանկերգը.

- «Չաւէն քանդեցիր զիս»:

Թորոս օր մը քրոջս տղուն՝ Տիրայրին կը հանդիպի ու կ'ըսէ.

- Չաւէնը կը ճանչնայի, սակայն այսքան նախանձ ըլլալը չէի գիտէր: Գեղուհիի մը ծանօթացուց զիս, որպէսզի սիրահարիմ ու քանդուիմ, որպէսզի իբրեւ արուեստագէտ ինք փայլի քաղաքին մէջ:

- Գոնէ իսկապէս գեղեցի՞կ կ'իմ է,- կը

հարցնե՛ք Տիրայր:

- Գեղեցի՞կ, ի՞նչ կը խօսիս, եթէ Մարլէն Մոնրոն դնես քովը Մարլէն Մոնրոն Էտիք Փիաֆի պէս մէկը կ'երեւի:

- Լաւ, Թորոս, եթէ այդպէս է ինձի ալ ծանօթացուր,- կը կատակէ Տիրայր:

- Այդ գէշութիւնը չեմ ըներ քեզի, ես Զաւէնին պէս նախանձոտ եւ ապերախ չեմ:

Թորոս իբրեւ ընկեր, առհասարակ իբրեւ մարդ ապերախ չէր, առատաձեռն էր, կու տար ունեցածն ու չունեցածը, յատկապէս իր քրոջ երեխաներուն, որոնք նոյնպէս կարիքաւոր էին: Սակայն մարդկութիւնը եւ առհասարակ կեանքը ապերախ գտնուեցան իրեն հանդէպ ու իր դիակը, իբրեւ անպետք առարկայ, նետուեցաւ հասարակաց փոսը: Սակայն իր արուեստի մեծութիւնն ու իր նկարագրային մաքրութիւնը, վստահաբար զինք պիտի հանեն փոսէն ու դնեն արժանի պատուանդանի վրայ:

* * *

Հակառակ իր հորը կամքին, Թորոս դեղագործ չեղաւ ու չչարունակեց հորը գործը, որ պատրաստի էր ու կ'ապահովէր իր կեանքն ու ապագան: Ան վճռած էր գեղանկարիչ դառնալ ու միայն գեղանկարչութեամբ ապրիլ: Երբ ան ցուցահանդէս մը կազմակերպէր գրեթէ բոլոր գործերը կը ծախուէին, անոր ստեղծագործական որակը իր դերը կը կատարէր ու մարդիկ կը յափշտակէին զանոնք: Կը պատահէր, որ նկարի մը համար արուեստասէրները կռուելու աստիճան վիճէին իրարու հետ, թէ ո՞վ պիտի տիրանար նկարին: Թորոս հանդար-

տութեամբ կը կրկնէր նոյնը.

- Տիկին, եթէ այս նկարը չնկարէի, պիտի կռուէի՞ք:

- Բայց պարոն Թորոս, փաստօրէն նկարած էք ու ես չեմ կրնար բաժնուիլ անկէ:

- Ո՛չ ալ ես,- կը պնդէր մրցակից տիկինը: Թորոս ի վերջոյ մէկուն կը խոստանար աւելի լաւ գործ մը նկարել ու խաղաղութիւն կը տիրէր:

Յուցահանդէսէն ետք, երբ Թորոսին գրպանները լեցուէին դրամով, այդ վիճակը կը նեղէր զինք: Ան նոյն գիշերն իսկ, առաւելագոյնը քանի մը օրուան ընթացքին կը ծախսէր կամ քրոջը երեխաներուն կը բաժնէր ունեցածն ու չունեցածը եւ դարձեալ կը մնար նոյն աղքատն ու թշուառը. կարծէք ան ի վերուստ անիծուած էր ...: Սակայն Թորոս կը սիրէր կեանքն ու ճոխութիւնը, նոյնիսկ եթէ իր վայելքը պիտի տեսէր քանի մը օր կամ քանի մը ժամ: Այս մասին կրնան վկայել իր անմիջական ընկերները ինչպէս՝ Տիգրան Թամիրեանը, Զաւէն Պապիւնին, Մովսէս Հերկելեանը, Յակոբ Գանլըճեանը, Բաֆֆի Չերչեանը եւ այլն:

* * *

ԹՈՐՈՍ ՏԵՐ ՅԱԿՈՐԵԱՆԻ ՉՐԱՆԵՐԿԵՐՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

Թորոս Տեր Յակոբեանի ջրաներկներու աշխարհը առանձնապատուկ տեղ մը կը գրաւէ միւս ջրաներկի վարպետներու ստեղծագործութիւններու կողքին:

Անոր գործերը կարելի է բաժնել երկու գլխաւոր խումբերու: Ան յաճախ կ'ընտրէ արտաքնապէս ուշադրութիւն չգրաւող եւ աննշան թեմաներ. ինչպէս՝

ծռած ծառ մը առուակի մը եզրին, չորցած տատասկ մը տարածութեան վրայ, անմարդ աբնակ խրճիթ մը պուրակի մը մէջ, միայնակ փետուր մը ծաղկամանով, լքուած նաւակ մը ծովափին եւ

«Մենատր նաւը», իղաներկ

այլն: Այս բոլորը Թորոսին քով ինքնակենսագրական բնոյթ ունին եւ կարծէք, թէ կը դրստորոշին իբրեւ հոգեբանական ինքնանկար: Ձինք սօտէն ճանչցողները շատ ատիւ պիտի հաղորդուին ու տպաւորուին այս երեւոյթէն:

Այս բոլորին հակառակ, զարմանալիօրէն կայ ուրիշ երեւոյթ մը, ուր քիչեր պիտի համարձակէին ներթափանցել, որովհետեւ ան արտաքնապէս հասարակ թուացող տեսարաններու ընդմէջէն կը դրստորէ ներքին գեղեցկութիւններ: Օրինակի համար, դիտենք ծովերզերք մը, ուր բաց աչքերով ոչինչ կը նշմարուի հետաքրքրական: Թորոս այս նոյն տեսարանը, իր հզօր երեւակայութեամբ եւ ջրաներկի ազատ վրձնահարուածներով կը վերածէ կենսունակ ու երփնէրանգ այնպիսի ծովանկարի մը, որ մէկ կողմէ անհունութեան պատրանքը կու տայ եւ միւս կողմէ բնութեան հմայքն ու կախարդանքը կը փոխանցէ մեզի: Արդեօք ուրկէ եւ կամ ի՞նչպէս արուեստագէտ մը կրնայ ներշնչուիլ պարզ, շատ պարզ ու անհրապոյր ծովերզերքէ մը ու ջրա-

ներկի միջոցով վերածել զայն ապշեցուցիչ գեղեցկութեան մը: Բացառիկ տաղանդներու միայն վերապահուած է նման կարողութիւն:

Թորոս նման պարագաներու չի բաւարարուիր միայն մէկ ստեղ-

ծագործութեամբ: Ան շատ յաճախ նոյն տեսարանը կը պատկերէ երկու (երբեմն շատ ատելի) անգամներ: Օրինակի համար Պելվիլէն դիտուած Պէյրութի ծովափը, Պեքաայի դաշտը եւ կամ լեռնային տեսարանները ան պատկերած է բազմաթիւ անգամներ, օրուան տարբեր ժամերուն, տարբեր տպաւորութիւններու տակ, ճիշդ Փոլ Սեզանի նման, ինչպէս ինք կը սիրէր կրկնել:

1982-ին Սրտք թանգարանի Աշնանային սալոնին Թորոս ներկայացուցած է նմանօրինակ փոքր ջրանկար մը: Այս առիթով արուեստի քննադատ Ժոզէֆ Թարրապ «Լ'Օրիան-Լը Ժուր»-ի մէջ մեծ հիացումով գրած է. «Թորոս Տէր Յակոբեանի ջրանկարը կ'իշխէ միւս բոլոր ջրանկարներու վրայ»:

Այս մէկը բաւական է ըսելու համար, որ Տէր Յակոբեանի ջրանկարներու աշխարհը առանձնապատու տեղ մը կը գրաւէ Լիբանանի ջրաներկի աշխարհին մէջ:

ՀԱՍՏՁԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ
